

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

С. В. Вишновецька, І. В. Новосельська

**ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
УКРАЇНИ**

*Навчально-методичний посібник
для студентів юридичних
спеціальностей*

МАУП

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2009

ББК 67.9(4УКР)305я73
В55

Рецензенти: *С. Я. Фурса*, д-р юрид. наук, проф.
О. В. Тищенко, канд. юрид. наук, доц.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 7 від 28.03.08)

Вишновецька, С. В., Новосельська, І. В.

В55 Право соціального забезпечення України: навч.-метод. посіб. для студ. юрид. спец. / С. В. Вишновецька, І. В. Новосельська. — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2009. — 320 с. — Бібліогр.: с. 301–311.

ISBN 978-966-608-991-8

“Право соціального забезпечення України” є однією з навчальних дисциплін освітньо-професійної програми підготовки студентів зі спеціальності “Правознавство”. Цей навчально-методичний посібник розроблено відповідно до навчального плану їх підготовки і складається з основних тем навчальної дисципліни, кожна з яких містить методичні вказівки з вивчення певної теми, теоретичні питання, практичні та тестові завдання, а також дає перелік рекомендованої літератури.

Для студентів та викладачів вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться правом соціального забезпечення.

ББК 67.9(4УКР)305я73

ISBN 978-966-608-991-8

© С. В. Вишновецька, І. В. Новосельська, 2009
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2009

ПЕРЕДМОВА

У сучасних умовах проблема соціального забезпечення населення належить до найактуальніших. Нині вона набула особливого значення з огляду на реформування пенсійної системи в Україні. Відповідно змінюються сьогодні і підходи до соціального забезпечення. Українська соціальна політика в сучасний період економічного розвитку повинна орієнтуватися на пріоритетність проблем соціальної захищеності населення, організації нової системи фінансування соціальної сфери, диференціації забезпечення залежно від рівня доходу, ступеня потреби і зайнятості у суспільному виробництві. Необхідність удосконалення правового регулювання відносин щодо соціального забезпечення в нинішніх умовах, формування недержавної системи соціального забезпечення підвищують значущість вивчення навчальної дисципліни “Право соціального забезпечення України”.

У зв'язку з відсутністю єдиної державної системи соціального забезпечення, яка передбачає переведення максимально можливої кількості норм права соціального забезпечення з підзаконних у законодавчі акти (з установами соціального забезпечення на законодавчому рівні), впорядкування існуючих видів соціального забезпечення стосовно всіх нині діючих соціальних пільг у сфері соціального забезпечення, усунення протиріч (колізій) між різними законодавчими актами у сфері соціального забезпечення, студентам дуже важко зорієнтуватись у такому величезному обсязі нормативного матеріалу. Отже, перенасиченість і складність нормативного матеріалу, неузгодженість, відсутність стабільності та послідовності в запровадженні нових ринкових принципів побудови усієї системи соціального захисту й зумовили підготовку навчально-методичного посібника з права соціального забезпечення. До того ж до недавнього часу була відсутня будь-яка навчально-методична література із зазначеної проблеми, яка відповідає б сучасним вимогам.

Пропонований навчально-методичний посібник спрямований на вивчення теоретичних понять права соціального забезпечення, а та-

кож на практичне застосування законодавства про соціальне забезпечення. Кожна тема містить основні теоретичні та додаткові питання, тестові завдання, практичні завдання (задачі), методичні вказівки щодо підготовки студентів до семінарського заняття. Запропоновано перелік нормативно-правових актів і спеціальної літератури.

Навчально-методичний посібник призначений для студентів стаціонарної форми навчання, а також може бути використаний як контекст лекцій студентами заочної форми навчання. Перелік і зміст тем посібника подано відповідно до програми навчального курсу “Право соціального забезпечення”.

Методичні вказівки щодо підготовки студентів до семінарського заняття спрямовують студентів у найраціональнішому напрямі при вивченні навчальної дисципліни, роз'яснюють її найскладніші поняття та положення.

Тематичним планом передбачено проведення практичних занять з основних тем дисципліни. На цих заняттях використовуються різні форми та методи контролю знань студентів: усне опитування, дискусія, реферативні повідомлення та їх обговорення, розв'язання практичних задач (завдань), тестовий контроль.

Вирішення практичних завдань (задач) допоможе студентам закріпити теоретичні знання і головне — набути навичок роботи з нормативними актами. Перш ніж приступити до розв'язання задач, що відображають ситуації, з якими стикаються громадяни під час звернення до органів соціального захисту, студентам потрібно засвоїти теоретичні положення, пов'язані з відповідним видом соціальної допомоги і з окремими питаннями соціального забезпечення. Вирішення завдань має передувати глибоке вивчення рекомендованих джерел, спеціальної обов'язкової і додаткової літератури, законодавчих та підзаконних актів, узагальнень судової практики застосування законодавства із соціального забезпечення. На основі теоретичних знань, аналізу чинного законодавства треба ретельно визначити особливості соціально-забезпечувальних правовідносин, їх суб'єктний і об'єктний склад, схарактеризувати зміст цих правовідносин, тобто права і обов'язки суб'єктів, за потреби вказати на підстави їх зміни або припинення. Такий підхід дає змогу найбільш чітко і правильно визначити необхідну підгалузь, правовий інститут, конкретний законодавчий чи підзаконний акт або правову норму (групу норм) нормативно-правового акта, що безпосередньо регулює зазначені соціально-забезпечувальні правовідносини.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

вивчення дисципліни

“ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ”

Назва модуля і теми
Загальна частина
Змістовий модуль I. Теорія права соціального забезпечення
Тема 1. Поняття та організаційні форми соціального забезпечення в Україні
Тема 2. Поняття, предмет, метод і система права соціального забезпечення
Тема 3. Джерела права соціального забезпечення
Тема 4. Основні принципи права соціального забезпечення
Тема 5. Правовідносини із соціального забезпечення
Особлива частина
Змістовий модуль II. Трудовий стаж у соціальному забезпеченні
Тема 6. Поняття трудового стажу, його види
Тема 7. Обчислення і підтвердження трудового стажу
Змістовий модуль III. Пенсійне забезпечення
Тема 8. Загальна характеристика пенсійної системи України
Тема 9. Пенсія за віком
Тема 10. Пенсія по інвалідності
Тема 11. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника
Тема 12. Пенсія за вислугу років
Тема 13. Обчислення пенсії
Тема 14. Звернення за пенсією, порядок її призначення та виплата
Тема 15. Недержавне пенсійне забезпечення
Змістовий модуль IV. Соціальні допомоги та інші виплати в системі соціального страхування
Тема 16. Соціальні допомоги
Тема 17. Допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю
Тема 18. Допомоги на випадок безробіття
Тема 19. Забезпечення з обов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань

ПРОГРАМНИЙ МАТЕРІАЛ **до вивчення дисципліни** **“ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ”**

Загальна частина

Змістовий модуль I. Теорія права соціального забезпечення

Тема 1. Поняття та організаційні форми соціального забезпечення в Україні

Історія виникнення та розвитку соціального забезпечення. Поняття соціального забезпечення, соціального страхування і соціального захисту населення. Концепція реформи соціального забезпечення в Україні. Функції соціального забезпечення. Право людини на соціальне забезпечення і роль держави в його реалізації. Формування системи соціального забезпечення. Форми соціального забезпечення.

Тема 2. Поняття, предмет, методи і система права соціального забезпечення

Поняття права соціального забезпечення. Предмет права соціального забезпечення: матеріальні, процедурні, процесуальні відносини. Методи права соціального забезпечення. Система права соціального забезпечення. Загальні та особливі положення права соціального забезпечення.

Тема 3. Джерела права соціального забезпечення

Поняття, особливості джерел права соціального забезпечення. Форма і класифікація. Загальна характеристика основних джерел права соціального забезпечення. Роль міжнародних договорів, угод у сфері соціального забезпечення.

Тема 4. Основні принципи права соціального забезпечення

Поняття, система та значення принципів права соціального забезпечення України. Співвідношення галузевих принципів права соціального забезпечення із загальноправовими та міжгалузевими принципами. Зміст принципів права соціального забезпечення.

Тема 5. Правовідносини із соціального забезпечення

Поняття і види правовідносин із соціального забезпечення. Загальна характеристика суб'єктів, об'єктів і змісту правовідносин із соціаль-

ного забезпечення. Пенсійні правовідносини. Правовідносини щодо надання допомоги і компенсацій. Правовідносини щодо трудового каліцтва чи професійного захворювання. Правовідносини щодо медичної (лікарської) допомоги, соціальних послуг і пільг за системою соціального забезпечення. Процедурні і процесуальні правовідносини, що виникають у зв'язку із соціальним забезпеченням громадян.

Особлива частина

Змістовий модуль II. Трудовий стаж у соціальному забезпеченні

Тема 6. Поняття трудового стажу, його види

Поняття трудового стажу, його значення і класифікація. Загальний трудовий стаж. Спеціальний трудовий стаж, його зміст і підвиди. Страховий трудовий стаж. Вислуга років.

Тема 7. Обчислення і підтвердження трудового стажу

Обчислення трудового стажу, види та характеристика. Підтвердження трудового стажу. Докази трудового стажу.

Змістовий модуль III. Пенсійне забезпечення

Тема 8. Загальна характеристика пенсійної системи України

Пенсійна система України, її сучасний стан. Поняття пенсій та їх класифікація. Право вибору пенсії. Пенсійне забезпечення у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Недержавне пенсійне забезпечення.

Тема 9. Пенсія за віком

Поняття пенсії за віком. Пенсія за віком на загальних підставах. Пенсія за віком на пільгових підставах. Пенсії за віком у зв'язку з особливими умовами праці. Дострокова пенсія за віком і пенсія за віком при неповному загальному трудовому стажі. Розмір пенсії за віком. Надбавки до пенсії.

Тема 10. Пенсія по інвалідності

Поняття пенсії по інвалідності. Інвалідність, її групи, причини, час настання. Юридичне значення пенсії по інвалідності. Пенсія по інвалідності на загальних підставах. Пенсія по інвалідності на підставах, передбачених для військовослужбовців. Розмір пенсії по інвалідності. Надбавки до пенсії.

Тема 11. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника

Поняття пенсії у зв'язку з втратою годувальника. Умови призначення пенсії, їх диференціація залежно від причини смерті годувальника. Члени родини, що мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника на загальних підставах. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника на підставах, передбачених для сімей військовослужбовців. Розмір пенсії у зв'язку з втратою годувальника. Надбавки до пенсії.

Тема 12. Пенсія за вислугу років

Поняття пенсії за вислугу років. Коло громадян, що мають право на пенсію за вислугу років, умови її призначення. Розмір пенсії за вислугу років. Надбавки до пенсії. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років державних службовців, суддів, працівників прокуратури і митних органів. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років наукових працівників і працівників засобів масової інформації. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років окремих категорій працівників цивільної авіації та льотно-випробного складу. Пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників інших галузей народного господарства.

Тема 13. Обчислення пенсії

Принципи обчислення пенсії. Порядок визначення заробітної плати для обчислення пенсії. Порядок обчислення заробітної плати для підприємців — фізичних осіб, які обрали спрощену систему оподаткування (єдиний податок, фіксований податок, придбали спеціальний торговий патент). Виплати (доходи), що враховуються в заробітну плату (дохід) застрахованої особи для обчислення пенсії. Перерахунок раніше призначеної пенсії. Адаптація пенсійних виплат.

Тема 14. Звернення за пенсією, порядок її призначення та виплата

Порядок звернення за призначенням (перерахунком) пенсії. Строки призначення (перерахунку) та виплати пенсії. Особливості виплати пенсій особам, які перебувають на повному державному утриманні. Порядок припинення та поновлення виплати пенсії.

Тема 15. Недержавне пенсійне забезпечення

Система та принципи недержавного пенсійного забезпечення. Суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення. Види недержавних пенсійних фондів, порядок їх створення, функціонування та органи їх управління. Пенсійний контракт та пенсійна схема. Види, умови та порядок пенсійних виплат. Державний нагляд і контроль у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

Змістовий модуль IV. Соціальні допомоги та інші виплати в системі соціального страхування

Тема 16. Соціальні допомоги

Поняття допомоги та її види. Класифікація допомог і методи визначення їх розмірів. Терміни для звернення за допомогою. Умови і порядок призначення окремих видів соціальних допомог сім'ям з дітьми. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям.

Тема 17. Допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю

Коло громадян, що мають право на допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю. Підстави для виплати допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю. Розмір допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю. Заробіток, з якого обчислюється допомога, і визначення загальної суми допомоги. Документи, що засвідчують тимчасову непрацездатність, і відповідальність за правильну виплату допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю.

Тема 18. Допомоги на випадок безробіття

Коло громадян, що мають право на допомогу по безробіттю. Строки виплати допомоги по безробіттю, її розмір і порядок обчислення.

Тема 19. Забезпечення з обов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань

Запровадження обов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Поняття нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання. Категорія громадян, які підлягають обов'язковому соціальному страхуванню від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

тві та професійних захворювань. Основні види забезпечення з обов'язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Призначення і виплата страхового забезпечення.

**ПОНЯТТЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ**

Теоретичні питання

1. *Історія виникнення та розвитку соціального забезпечення.*
2. *Концепція реформи соціального забезпечення в Україні.*
3. *Поняття соціального забезпечення, соціального страхування і соціального захисту населення. Функції соціального забезпечення.*
4. *Форми соціального забезпечення.*
5. *Право людини на соціальне забезпечення та роль держави в його реалізації.*

**Методичні вказівки для підготовки студентів
до семінарського заняття****1.1. Історія виникнення та розвитку соціального
забезпечення**

Потреба в соціальному забезпеченні з'явилася одночасно з виникненням людського суспільства. В будь-якому суспільстві незалежно від його економічного і політичного устрою завжди є люди, які в силу природних, не залежних від них причин не можуть власними зусиллями знаходити джерела засобів для свого існування. До таких людей належать передусім діти і люди похилого віку. Перші “ще”, а другі “вже” непрацездатні. Крім того, ряди непрацездатних може поповнити кожна людина, яка втратила спроможність працювати тимчасово або постійно у зв'язку з певними порушеннями здоров'я.

У міру розвитку суспільства й ускладнення соціальних зв'язків до причин необхідності надання людині соціальної допомоги додаються

і ті, що зумовлені характером тих економічних відносин, які переважають у суспільстві, а останні, у свою чергу, можуть породжувати безробіття, інфляцію, зубожіння.

Соціальне забезпечення як певна форма життєвого забезпечення людей має конкретні історичні типи, оскільки здійснюється в межах тієї або іншої суспільно-економічної формації.

У **рабовласницькому** суспільстві будь-яких форм забезпечення рабів у старості або у випадку непрацездатності не існувало, а от для ветеранів військової служби вже в Давній Греції запроваджуються пенсії; в Стародавньому Римі служба винагороджується наданням земельного наділу.

Феодалний період характеризується пануванням натурального господарства, основою якого є родина, що має обов'язок щодо матеріального забезпечення осіб похилого віку і непрацездатних.

Водночас з'являються й інші форми соціальної підтримки тих, хто не може працювати і не має господарства, наприклад благодійність, санкціоноване жебрацтво. Державні пенсії починають роздавати великим сановникам, єпископам, префектам та іншим особам, які мають заслуги перед монархом. Таким чином, пенсія в той період мала вигляд нагороди, а не характер забезпечення непрацездатних.

Зі зміцненням держави у розвитку суспільної опіки стали чіткіше визначатися два взаємодоповнюючі напрями.

Перший — продовження традицій Володимира та інших князів Київської Русі, приклад особистого добродіяння і заступництва нужденних, осіб похилого віку, сиріт.

Другий — посилення принципу щодо вдосконалення форм і масштабів державної підтримки збереженню і заохочення благодійної діяльності церкви. Одним з основних документів, який порушував це питання, можна назвати указ Івана IV Грозного “Про милостину”. В цьому документі як негайний захід визначалося завдання виявити в усіх містах “осіб похилого віку та прокажених”, побудувати для них богадільні, забезпечити їх одягом.

Грамотою від 31 березня 1649 р. цар **Олексій Михайлович** заборонив місцевій владі виселяти стрілецьких, пушкарських і козацьких дружин з будинків їхніх чоловіків, які загинули на війні або потрапили в полон.

Царським указом від 1682 р. царя **Федора Алексеєвича** в Москві було побудовано два госпіталі для тих, хто був з числа жебраків і убо-

гих, які могли працювати і повинні були “хліб свій наживать важкою працею та ремеслом на суспільну користь”.

Петро I наказав Святому Синоду, Камер-Колегії, Головному магістрату і воєводам “розпочати облаштування лікарень, богаділень, сирітських будинків, будинків для опіки над незаконнонародженими немовлятами, будинків покори для людей, що тиняються, і їм подібних”. Крім того, Петром I було затверджено положення, згідно з яким вдовам убитих і померлих від ран воїнів встановлювалася допомога в розмірі восьмої частини річного жалування чоловіка, а дітям — у розмірі дванадцятої частини.

Катерина II в Маніфесті від 1 вересня 1763 р. “Про встановлення Виховних будинків” зазначила, що піклування про бідних — головне для верховної влади.

Інвалідні будинки для значного кола осіб, про яких піклуються, з’явилися при Миколі I. Інвалідами у той час вважали тих, хто був не здатний до жодних робіт і не міг обходитися без сторонньої допомоги.

Мережа благодійних установ, що перебувала під патронатом імператриці Марії Федорівни (дружини Павла I), у 1854 р., тобто після її смерті, була об’єднана під загальною назвою “Відомство установ Імператриці Марії”. Благодійністю, що надавалась цими установами, протягом 1898 р. скористалося більш як 7 млн людей, не враховуючи 20 млн випадків одноразових звернень за благодійною допомогою. В благодійних закладах постійно проживало близько 500 тис. людей.

Свого часу законодавство поділяло жебраків на чотири категорії:

- ті, що не можуть своєю працею добувати їжу;
- ті, хто внаслідок сирітства і тимчасової хвороби опинилися серед тих, кому потрібні матеріальні блага, але можуть працювати;
- ті, що можуть працювати, але жебракують через лінощі і дурну поведінку;
- ті, хто через випадкові обставини опинився у скруті.

Така класифікація жебрацтва була необхідна для визначення характеру соціальної підтримки і вжиття інших заходів для боротьби з цим явищем.

Наприкінці XIX ст. у розвитку системи соціального забезпечення настав принципово новий етап — соціальне забезпечення найманих працівників починає здійснюватися на правовій основі, що закріплюється державою. Як засіб його організації запроваджується державне соціальне страхування найманих працівників.

Перші закони про обов'язкове державне страхування було прийнято в Німеччині в період правління Бісмарка:

- закон про обов'язкове державне страхування на випадок хвороби, який Рейхстаг прийняв 15 червня 1883 р.;
- закон про страхування від нещасних випадків, прийнятий у липні 1884 р. Закон від 22 липня 1889 р. запровадив обов'язкове страхування по інвалідності і старості.

Згодом закони про обов'язкове соціальне страхування було прийнято і в інших країнах Європи.

Система обов'язкового соціального страхування передбачала таке:

- кожна особа, що відповідає умовам, передбаченим у законі, підлягала страхуванню в примусовому порядку;
- внески на страхування вносили не тільки самі наймані працівники, а й підприємці;
- забезпечення надавалося на підставі правових норм, що робило систему державного соціального страхування гарантованою;
- за допомогою норм права закріплювалися єдині умови і розміри забезпечення, незалежно від специфіки галузі промисловості, в якій працювали застраховані особи.

Слідом за законами про державне соціальне страхування на випадок хвороби, інвалідності, старості, трудового каліцтва починають приймати закони про страхування по безробіттю. Вперше страхування цього соціального ризику було запроваджено у 1911 р. в Англії.

У розвитку соціального забезпечення виокремлюють **ще один важливий етап**, це коли поряд з державним і виробничим соціальним страхуванням найманих працівників у країнах з ринковою економікою починають формуватися національні системи соціального забезпечення, що охоплюють усе населення і гарантують соціальну допомогу, не пов'язану зі сплатою страхових внесків.

У США однією з найстаріших федерально-штатних програм грошової допомоги є програма допомоги сім'ям, що її потребують і мають на утриманні дітей (АФДС), розроблена ще у 1935 р. Ця програма в громадській думці асоціюється саме з поняттям соціальної допомоги.

У 1946–1948 рр. була проведена велика реформа у сфері соціального забезпечення в Англії. Вона передбачала таке:

- охоплення соціальним забезпеченням усіх осіб найманої праці і членів їхніх сімей, а також осіб, які самостійно забезпечують себе роботою;

- встановлення пенсій, а також допомоги в твердих розмірах без урахування заробітку, але на рівні національного мінімального стандарту;
- надання всьому населенню Англії права на лікування;
- запровадження родинних допомог, пенсій.

Медична допомога стала здійснюватися безплатно коштом держави, а не в порядку соціального страхування.

Майже до кінця XIX ст. у сфері політики панувала концепція невтручання держави в регулювання відносин із забезпечення засобами існування осіб похилого віку, непрацездатних. Самопомога, самозабезпечення, взаємодопомога заохочувалися державою і в такий спосіб сприяли втіленню в життя бентамівської теорії сильного індивідуалізму, згідно з якою “повною свободи індивідуума” можна досягти тільки за повного невтручання держави у справи кожного індивідуума, а також невпливання на рівень його життя.

Державний характер цих систем полягає в тому, що законодавчо закріплюються організаційно-правові засоби здійснення соціального забезпечення, що згодом доповнюються новими, але незмінним залишається одне: **обов’язковості їм надає сама держава.**

1.2. Концепція реформи соціального забезпечення в Україні

Проголошення незалежності України дало поштовх до створення національної системи соціального забезпечення населення. 21 грудня 1993 р. постановою Верховної Ради була схвалена Концепція соціального забезпечення населення України, в якій було закладено основи правової і нормативної бази соціального забезпечення населення, вироблено механізми, які, виходячи з реальних можливостей економіки, забезпечують дотримання державних гарантій щодо такого:

- реалізації прав громадян на працю і на допомогу по безробіттю;
- оплати праці та мінімального розміру заробітної плати;
- підтримання життєвого рівня населення шляхом перегляду мінімальних розмірів основних соціальних гарантій в умовах зростання цін на споживчі товари і послуги;
- надання державної допомоги, пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченим громадянам і сім’ям, які виховують дітей;

- матеріального забезпечення у разі досягнення пенсійного віку, тимчасової чи постійної втрати працездатності, втрати годувальника тощо.

Реалізація та фінансування заходів діючої системи соціального забезпечення населення спираються переважно на державне управління і забезпечення.

Основні принципи реорганізації діючої системи соціального забезпечення:

1. Соціальне забезпечення поширюється тільки на громадян, які працюють за наймом, членів їх сімей і непрацездатних осіб.

На громадян, які самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих творчою діяльністю, членів кооперативів, фермерів, поширюються лише ті соціальні гарантії, у фінансуванні яких вони беруть участь.

2. Диференційований підхід до різних соціально-демографічних груп населення залежно від ступеня їх економічної самостійності, працездатності, можливостей підвищення рівня матеріального добробуту.

В умовах ринкової економіки джерелом підвищення добробуту громадян має стати ефективна праця, трудова активність і підприємницька ініціатива. Тому для працездатної частини населення пріоритетне значення має захист їх основних прав у галузі праці в умовах різних форм власності та соціальне страхування на випадок втрати роботи, при досягненні пенсійного віку, тимчасовій чи постійній втраті працездатності. Для непрацездатних громадян гарантується матеріальне забезпечення та соціальне обслуговування за рахунок соціального страхування і виплат з державного та місцевих бюджетів. Як для працездатних, так і для непрацездатних громадян забезпечується диференційована за групами населення підтримка рівня їх доходів в умовах інфляційних процесів.

3. Перерозподіл економічної відповідальності за реалізацію соціальних гарантій між державою, підприємствами і громадянами.

Держава має забезпечувати за рахунок бюджетних коштів лише мінімально гарантований рівень медичного, культурного, побутового і соціального обслуговування населення і насамперед найменш соціально захищених громадян. У зв'язку з роздержавленням і приватизацією житлово-комунального господарства, закладів освіти і культури соціальні гарантії громадян на послуги цих галузей визначатимуться відповідними актами законодавства.

4. Визначення рівня соціальних гарантій на підставі соціальних нормативів.

Найважливіші нормативи — рівень прожиткового мінімуму, мінімальні розміри заробітної плати і пенсій, а також розміри соціальної допомоги повинні затверджуватися державою.

5. Відповідність форм соціального забезпечення населення ступеню розвитку ринкових відносин в економіці.

Система форм соціального забезпечення населення включає:

- матеріальне забезпечення шляхом соціального страхування у разі безробіття, тимчасової або постійної непрацездатності;
- соціальну допомогу непрацездатним і малозабезпеченим громадянам;
- підтримання рівня життя в умовах зростання споживчих цін;
- компенсації і пільги громадянам, які потерпіли від техногенно-екологічних і природних катастроф.

Соціальне страхування в Концепції соціального забезпечення населення України

Соціальне страхування є джерелом матеріального забезпечення громадян у разі безробіття, захворювання, нещасного випадку, а також у старості.

Види соціального страхування:

- страхування на випадок безробіття;
- медичне;
- страхування від нещасного випадку на виробництві;
- пенсійне.

Принципи соціального страхування:

- обов'язковість соціального страхування всіх працюючих за наймом;
- забезпечення для осіб, зайнятих підприємницькою, творчою діяльністю, фермерів, членів кооперативів права вибору щодо участі в обов'язковому і добровільному чи лише у добровільному страхуванні;
- добровільність страхування для осіб, які підлягають обов'язковому соціальному страхуванню, з метою одержання додаткового чи підвищеного рівня матеріального забезпечення;
- обов'язковість фінансової участі застрахованих осіб у формуванні страхових фондів (за винятком страхування від нещасного випадку на виробництві), що є основною умовою одержання

права на соціальні виплати, їх диференціації в окремих видах соціального страхування;

- рівноправність усіх застрахованих осіб стосовно зобов'язань щодо фінансування витрат і одержуваних у результаті цього прав і гарантій;
- особливий порядок фінансування страхових фондів, що забезпечує автоматичне відтворення коштів на виплати із соціального страхування. З цією метою трудящі та підприємства (підприємці) сплачують страхові внески, розміри яких встановлюються у відсотках до заробітної плати (коштів на оплату праці);
- державна гарантованість виплат із соціального страхування;
- автономність управління діяльністю фондів соціального страхування на принципах соціального партнерства і самоврядування під контролем держави.

Система обов'язкового соціального страхування базується на принципі солідарності, згідно з яким здійснюється перерозподіл коштів від працездатних — непрацездатним, від здорових — хворим, від працюючих — безробітним тощо. При цьому трудящі відраховують частину свого заробітку на пенсії, медичне обслуговування та на утримання безробітних під зобов'язання держави, яка гарантує їм, що при настанні старості, у разі інвалідності наступні покоління громадян робитимуть відрахування на їх утримання або утримання їх сімей.

Відрахування коштів, які спрямовуються на допомогу сім'ям з дітьми, зумовлюються інтересами трудящих, оскільки йдуть на підтримку тих, хто у майбутньому повинен здійснювати їх забезпечення.

Страхування на випадок безробіття. Для захисту громадян від безробіття на державному і місцевому рівнях створюється фонд сприяння зайнятості населення за рахунок страхових внесків підприємств, громадян і надходжень із державного та місцевих бюджетів, а також добровільних надходжень від підприємств і громадян.

Кошти фонду спрямовуються на фінансування організації професійної орієнтації населення, професійного навчання вивільнених працівників і безробітних, сприяння їх працевлаштуванню та виплату допомоги на випадок безробіття, організацію додаткових робочих місць, утримання працівників державної служби зайнятості та інші витрати, пов'язані із соціальним захистом прав громадян на працю.

Медичне страхування населення забезпечує право працюючих громадян і членів їх сімей на кваліфіковане медичне обслуговування, матеріальне забезпечення у разі захворювання та в інших випадках.

Фонд медичного страхування створюється за рахунок страхових внесків підприємств і громадян, а також благодійних внесків громадян і підприємств, кредитів банків, інших кредиторів та інших джерел, формування яких не заборонено законодавством України.

За рахунок коштів фонду фінансуються:

- медична допомога;
- лікування в медичних закладах;
- допомога у разі тимчасової непрацездатності у зв'язку з хворобою;
- допомога по догляду за хворою дитиною;
- допомога по вагітності і пологах;
- допомога при народженні дитини;
- допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- санаторно-курортне лікування та відпочинок;
- допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів);
- медична допомога і лікування незастрахованих осіб у випадках, передбачених законодавством.

Страхування від нещасних випадків на виробництві. Фонд страхування від нещасних випадків на виробництві створюється за рахунок страхових внесків підприємств, розмір яких диференціюється залежно від ступеня ризику для здоров'я.

Кошти фонду спрямовуються на:

- виплату пенсії по інвалідності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві, професійним захворюванням;
- виплату допомоги в разі тимчасової непрацездатності у зв'язку з нещасним випадком на виробництві, професійним захворюванням, відшкодуванням збитків, завданих працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, а також на виплати особам, які мають право на відшкодування збитків у разі втрати годувальника у зв'язку з нещасним випадком на виробництві;
- заохочення підприємств за систематичне зниження рівня або відсутність виробничого травматизму, професійних захворювань.

Пенсійне страхування. Пенсійний фонд утворюється за рахунок страхових внесків підприємств і громадян.

З коштів пенсійного фонду здійснюються такі виплати:

- трудових пенсій за віком, за вислугу років, по інвалідності та в разі втрати годувальника (крім пов'язаних з нещасним випадком на виробництві, професійним захворюванням);
- допомоги на поховання пенсіонерів.

Соціальна допомога непрацездатним і малозабезпеченим громадянам надається на розсуд органів, що надають її, з урахуванням існуючих у суспільстві критеріїв для призначення допомоги. Вона охоплює окремі види забезпечення, які практично неможливо здійснити за принципами соціального страхування.

Соціальна допомога надається найменш захищеним категоріям населення в індивідуальному порядку після перевірки наявності у них засобів для існування за рахунок асигнувань з державного та місцевих бюджетів.

Форми соціальної допомоги:

- надання грошової допомоги і пільг сім'ям, що виховують дітей;
- надання натуральної допомоги малозабезпеченим громадянам (забезпечення безплатними обідами, одягом і паливом, пільгами щодо оплати транспорту, житла тощо);
- обслуговування пенсіонерів, інвалідів, одиноких непрацездатних громадян у будинках-інтернатах, територіальних центрах соціального обслуговування пенсіонерів, інвалідів, одиноких непрацездатних громадян відділеннями соціальної допомоги вдома при збереженні часткової участі держави у фінансуванні їх діяльності;
- соціальні пенсії для осіб, які не мають права на трудову пенсію.

Підтримання життєвого рівня населення в умовах зростання роздрібних цін за Концепцією соціального забезпечення населення України передбачалося забезпечувати цілим комплексом взаємопов'язаних заходів, спрямованих як на стимулювання збільшення виробництва споживчих товарів і послуг, так і на підвищення доходів громадян. Потрібно періодично, залежно від темпів зростання споживчих цін, підвищувати мінімальні розміри заробітної плати, пенсії, а також розміри стипендій, грошової допомоги громадянам з мінімальними доходами.

Передбачалося посилити обґрунтованість мінімального розміру заробітної плати шляхом його визначення з урахуванням рівнів економічного розвитку, продуктивності праці, середньої заробітної плати та вартісної величини мінімального споживчого бюджету.

Зростання доходів населення повинно поєднуватися з реалізацією антиінфляційних заходів, регулюванням зростання фондів оплати праці та міжгалузевих співвідношень її рівнів.

Компенсації і пільги громадянам, які потерпіли від техногенно-екологічних та природних катастроф. Для матеріального забезпечення громадян, які потерпіли від техногенно-екологічних і природних катастроф, створюються спеціальні фонди за рахунок надходжень із державного і місцевих бюджетів та внесків підприємств, установ, організацій і громадян за забруднення навколишнього природного середовища.

Кошти цих фондів спрямовуються на відшкодування потерпілим громадянам шкоди, завданої їх здоров'ю, та надання їм пільг, передбачених відповідними законодавчими актами.

Запровадження зазначеної системи соціального страхування здійснюється поступово, у результаті запровадження окремих його елементів за дотримання необхідної наступності. Спочатку створюються передумови реформування системи соціального захисту, удосконалюється управління страховими фондами, започатковується приватне страхування на комерційній основі. Після досягнення стабілізації в економіці країни будуть прийняті відповідні акти, що закріплюють здійснення реформ соціального страхування.

Для реалізації Концепції соціального забезпечення населення України було передбачено розробити і прийняти такі законодавчі акти:

- Основи законодавства про соціальне страхування громадян;
- про добровільне соціальне страхування громадян;
- про соціальне страхування громадян на випадок безробіття;
- про соціальне страхування громадян на випадок хвороби (медичне страхування);
- про соціальне страхування громадян від нещасного випадку на виробництві;
- про пенсійне страхування громадян;
- про матеріальне забезпечення громадян, що потерпіли від техногенно-екологічних і природних катастроф.

1.3. Поняття соціального забезпечення, соціального страхування і соціального захисту населення. Функції соціального забезпечення

Соціальне забезпечення — це один із способів розподілу частини валового внутрішнього продукту шляхом надання громадянам матеріальних благ з метою вирівнювання їх особистих доходів у випадку настання соціальних ризиків за рахунок коштів цільових фінансових джерел в обсязі і на умовах, чітко нормованих суспільством, державою, для підтримки їх повноцінного соціального статусу.

Соціальне забезпечення здійснюється в певних організаційно-правових формах, однією з яких є державне соціальне страхування.

Конвенція Міжнародної організації праці “Про мінімальні норми соціального забезпечення” від 1952 р. № 102 відносить до соціального забезпечення системи соціального страхування як встановлені державою, так і контрольовані державними органами або такі, що здійснюються “відповідно до встановлених норм як результат спільних дій підприємців і працівників”.

Соціальне страхування — це обов’язкова система соціального забезпечення працівника. Суть соціального страхування полягає в розподілі соціального ризику втрати або зниження заробітку з незалежних від працівника обставин на роботодавців і самих працюючих, які в примусовому порядку відраховують страхові платежі до цільових фондів соціального страхування.

Класичні системи державного соціального страхування гарантують застрахованим особам надання матеріальних благ (пенсій, допомог, інших послуг) за принципом рівності їх з розмірами сум, що сплачуються до страхових фондів.

Поняття “**соціальний захист населення**” останнім часом набуває дедалі більшої популярності як на міжнародному рівні, так і всередині країни. В Україні цей термін став поширеним у зв’язку з перейменуванням системи органів соціального забезпечення в систему органів соціального захисту населення.

Соціальний захист являє собою комплекс додаткових заходів з матеріальної допомоги найменш захищеним верствам населення (престарілим, інвалідам, малозабезпеченим сім’ям, а також сім’ям з дітьми, які не мають засобів існування), а також з перешкоджання розвалу системи соціального захисту, зі збереження рівня соціального обслуговування. Цей комплекс заходів здійснюється як за рахунок

державного, місцевих бюджетів, так і за рахунок спеціально створюваних фондів соціальної підтримки населення.

На сучасному етапі соціальне забезпечення як системне утворення вищого порядку складається з двох елементів — **державної і недержавної системи соціального забезпечення**.

Державна система соціального забезпечення нормативно закріплена і функціонує в певних правових рамках за допомогою реалізації суб'єктами відповідних правовідносин своїх прав і обов'язків. Ця система являє собою правове утворення, що має багаторівневий характер. На вищому рівні воно складається з таких нормативно закріплених систем:

- фінансування соціального забезпечення;
- управління;
- матеріального забезпечення і соціального обслуговування населення.

Це комплексне міжгалузеве правове утворення, норми якого входять у різноманітні галузеві правові системи — фінансове, адміністративне право, право соціального забезпечення.

Значення соціального забезпечення в житті суспільства визначається тим, які функції воно виконує, які основні проблеми суспільства дає змогу розв'язати.

Розглянемо **класифікацію функцій соціального забезпечення**.

Сутність **економічної функції** соціального забезпечення полягає в тому, що держава використовує соціальне забезпечення як один із засобів розподілу частини валового внутрішнього продукту, завдяки цьому виявляючи певний вплив на вирівнювання особистих доходів громадян шляхом надання матеріальних благ (пенсій, допомоги, компенсацій, соціальних послуг та ін.) замість втраченого заробітку або разом з ним при настанні зазначених у законах соціальних ризиків.

Виробнича функція соціального забезпечення пов'язана з суспільним виробництвом, впливає на нього. Особливість її полягає в тому, що право людини на соціальне забезпечення зумовлене трудовою діяльністю, а рівень забезпечення, як правило, залежить від її характеру і розміру винагороди за працю.

Соціальна функція сприяє підтриманню соціального статусу громадян при настанні різноманітних соціальних ризиків (хвороби, інвалідності, старості, смерті годувальника, безробіття, бідності) у результаті надання різноманітних видів матеріального забезпечення, соціальних послуг, пільг з метою підтримання належного рівня

життя і попередження зубожіння. За допомогою соціальної функції здійснюється і реабілітаційне спрямування соціального забезпечення, метою якого є відновлення (повністю або частково) повноцінної життєдіяльності людини, що дасть їй змогу навчатися, працювати, спілкуватися з іншими людьми, самостійно себе обслуговувати тощо.

Політична функція дає можливість державі специфічними для соціального забезпечення засобами реалізовувати основні напрями соціальної політики. Стаття 1 Конституції України закріплює положення про те, що Україна – соціальна держава. Її політика спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини. В Україні охороняються праця і здоров'я людей, забезпечується державна підтримка родини, материнства, батьківства і дитинства, інвалідів і літніх громадян, розвивається система соціальних служб, встановлюються державні пенсії, допомога та інші гарантії соціального захисту.

Демографічна функція реалізується у результаті впливу системи соціального забезпечення на різні демографічні процеси – на тривалість життя населення, відтворення населення, стимулювання народжуваності тощо.

Ідеологічна функція соціального забезпечення включає також ідеологічну, моральну і соціально-психологічну підфункції.

1.4. Форми соціального забезпечення

Під **формами** соціального забезпечення треба розуміти організаційно-правові способи його здійснення.

Основні ознаки форм соціального забезпечення:

- спосіб акумуляції коштів у фінансових джерелах, за рахунок яких надається соціальне забезпечення;
- коло суб'єктів, яких забезпечують за рахунок коштів певного фінансового джерела;
- види забезпечення за рахунок певного джерела конкретного кола суб'єктів;
- система органів, що здійснюють соціальне забезпечення.

Виокремлюють **три основні форми** соціального забезпечення:

1. Соціальне страхування.
2. Соціальне забезпечення за рахунок державних коштів.
3. Соціальна допомога.

Соціальне страхування — це форма соціального захисту економічно активного населення від різноманітних ризиків, пов'язаних із втратою роботи, працездатності і доходів, що базується на колективній солідарності відшкодування шкоди. Існує два види соціального страхування — обов'язкове і добровільне соціальне страхування.

Обов'язкове соціальне страхування поділяється на *обов'язкове загальне* страхування, яке поширюється на всіх без винятку осіб, що працюють за трудовим договором чи контрактом; і *обов'язкове професійне* страхування, яке поширюється на осіб, зайнятих на роботах, пов'язаних з підвищенням травматизмом, небезпечними і несприятливими умовами праці. **Добровільне соціальне страхування** базується на принципах колективної солідарності та взаємодопомоги без страхової підтримки з боку держави.

Основні форми соціального забезпечення в Україні:

- 1) загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- 2) державне соціальне забезпечення за рахунок бюджетних коштів;
- 3) змішане соціальне забезпечення окремих категорій громадян;
- 4) недержавне соціальне забезпечення.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування включає в себе такі основні види:

- пенсійне страхування;
- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням;
- медичне страхування;
- страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- страхування на випадок безробіття.

Метою загальнообов'язкового державного соціального страхування є компенсація втраченого заробітку у разі настання страхового випадку або компенсація інших витрат, пов'язаних з цим.

Принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту) та інших підставах, передбачених законодавством про працю, й осіб, які забезпечують себе робо-

тою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), громадян — суб'єктів підприємницької діяльності;

- надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо;
- обов'язковості фінансування страховими фондами (установами) витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, в обсягах, передбачених законами з окремих видів загальнообов'язкового соціального страхування;
- солідарності та субсидування;
- державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;
- забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат і допомоги, які є основним джерелом існування;
- цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- паритетності представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Основні завдання загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- формування грошових фондів, з яких покриваються витрати, пов'язані з утриманням непрацевдатних і осіб, які не беруть участі в трудовому процесі;
- забезпечення необхідної кількості і структур відтворення трудових ресурсів;
- скорочення розривів між рівнями матеріального забезпечення працюючих і непрацюючих членів суспільства;
- досягнення підвищення життєвого рівня різних соціальних груп, що не задіяні в трудовому процесі.

Характерні риси цільових страхових фондів:

- через формування і використання фондів соціального страхування відповідна частина національного доходу перетворюється в особисті доходи, конкретні блага і послуги;

- у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні чітко простежується межа первинного і вторинного розподілу;
- сферу фінансових відносин у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні регулює держава;
- фонди утворюються страховим методом, тобто за рахунок страхових внесків, а в окремих випадках — бюджетних коштів;
- зібрані цільовими страховими фондами кошти частково інвестуються в економіку.

Види соціальних послуг і матеріального забезпечення, які надаються за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням:

- 1) пенсії за віком;
- 2) пенсії у зв'язку з інвалідністю;
- 3) пенсії у зв'язку з втратою годувальника;
- 4) допомога на поховання;
- 5) допомога в разі тимчасової непрацездатності;
- 6) допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- 7) допомога при народженні дитини та з догляду за нею;
- 8) допомога у зв'язку з безробіттям;
- 9) матеріальна допомога безробітному та членам його сім'ї;
- 10) дотація роботодавцю для створення робочих місць;
- 11) відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією;
- 12) відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним своїх трудових обов'язків;
- 13) відновлення здоров'я та працездатності потерпілого;
- 14) профілактичні заходи із запобігання нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням;
- 15) медичні профілактично-реабілітаційні заходи;
- 16) діагностика та амбулаторне лікування;
- 17) стаціонарне лікування;
- 18) надання готових лікарських засобів і виробів медичного призначення;
- 19) забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання.

У законах про окремі види соціального страхування цей перелік уточнюється та доповнюється.

Учасники відносин з загальнообов'язкового соціального страхування.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках — члени їх сімей та інші особи, страхувальники і страховики. Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Коло осіб, які можуть бути застрахованими за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, визначається Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 листопада 1998 р. та іншими законами, прийнятими відповідно до Основ.

Страховальниками за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є роботодавці та застраховані особи, якщо інше не передбачено законами України.

Страховиками є цільові страхові фонди: з пенсійного страхування; медичного страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням; страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; страхування на випадок безробіття.

Страхові фонди беруть на себе зобов'язання щодо збирання страхових внесків та надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків.

Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг, передбачених статтею 25 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Державне соціальне забезпечення за рахунок бюджетних коштів стосується осіб, які отримують забезпечення у зв'язку зі специфікою їх суспільно корисної діяльності, в період якої вони не підлягали обов'язковому соціальному страхуванню, а також усього населення, якому надаються певні види соціального забезпечення без будь-якого зв'язку з трудовою діяльністю.

Бюджетним кодексом України (ст. 87–91) передбачено видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення за рахунок державного бюджету України і місцевих бюджетів.

Видатки, що здійснюються з державного бюджету України — це видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, а саме:

- державні спеціальні пенсійні програми (виплата пенсій військовослужбовцям рядового, сержантського і старшинського складу строкової служби та членам їхніх сімей; пенсії військовослужбовцям та особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ; іншим особам, визначеним законом);
- сплату до Пенсійного фонду України внесків за окремі категорії осіб, передбачені законом; фінансування доплат, надбавок, підвищень до пенсій, встановлених законом;
- державні програми соціальної допомоги:
 - грошова допомога біженцям;
 - компенсації на медикаменти;
 - програма протезування;
 - програми і заходи із соціального захисту інвалідів, у тому числі програми і заходи фонду соціального захисту інвалідів; відшкодування збитків, заподіяних громадянам;
 - заходи, пов'язані з поверненням в Україну кримськотатарського народу та осіб інших національностей, які були незаконно депортовані з України;
 - щорічна разова грошова допомога ветеранам Великої Вітчизняної війни; довічна стипендія учасникам бойових дій;
 - кошти, що передаються до Фонду соціального страхування на випадок безробіття;
 - часткове покриття витрат на виплату заборгованості з регресних позовів шахтарів;
- державна підтримка громадських організацій інвалідів і ветеранів, які мають статус усеукраїнських;
- державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;
- державна підтримка молодіжних громадських організацій на виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;
- державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян.

До **видатків, що здійснюються з районних бюджетів** та бюджетів міст республіканського значення АРК і міст обласного значення та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення, державні програми соціального забезпечення, зокрема на таке:

- притулки для неповнолітніх (у разі, якщо не менш як 70 % кількості дітей, які перебувають у цих закладах, формується на території відповідного міста чи району), територіальні центри і відділення соціальної допомоги вдома;
- державні програми соціального захисту: пільги ветеранам війни і праці, допомога сім'ям з дітьми, додаткові виплати населенню на покриття витрат з оплати житлово-комунальних послуг, компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян;
- державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян; районні та міські програми і заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї.

До **видатків, що здійснюються з бюджету АРК та обласних бюджетів** і враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

- видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення;
- державні програми соціального захисту і соціального забезпечення;
- допомога з догляду за інвалідами I чи II групи внаслідок психічного розладу;
- адресна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям;
- виплати компенсації реабілітованим;
- дитячі будинки-інтернати; навчання і трудове влаштування інвалідів;
- будинки-інтернати для престарілих та інвалідів;
- будинки-інтернати для дітей-інвалідів; центри з нарахування і виплати пенсій та допомоги;
- притулки для неповнолітніх (крім притулків, визначених у підпункті "а" п. 4 ст. 89 Бюджетного кодексу України);
- республіканські АРК і обласні програми та заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї;
- інші державні соціальні програми (п. 4 ст. 90 Бюджетного кодексу України).

Змішана форма соціального забезпечення передбачає, що одні видатки повністю фінансуються за рахунок бюджетних коштів, а інші покриваються відповідними страховими фондами.

Змішана форма соціального забезпечення поширюється на коло осіб, які займаються специфічною трудовою діяльністю і отримують

матеріальне забезпечення відповідно до законів України “Про державну службу”, “Про прокуратуру”, “Про статус народного депутата України”, “Про статус суддів”, “Про судову експертизу”, “Про державну підтримку засобів масової інформації” тощо. Особливістю зазначених законів є те, що ці особи належать до застрахованих, але рівень соціального забезпечення їх набагато вищий порівняно з іншими застрахованими особами, які забезпечуються за нормами законів, що стосуються окремих видів загальнообов’язкового державного соціального страхування.

Військовослужбовцям офіцерського складу, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом Збройних сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Служби безпеки України, Прикордонних військ України, Управління державної охорони України, особам начальницького складу органів внутрішніх справ України, кримінально-виконавчої системи України, особам начальницького складу податкової міліції, інших військових формувань, що утворюються відповідно до законів України, пенсії призначаються відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького, рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб”.

У тому разі, якщо військовослужбовці офіцерського складу не набувають права на пенсію відповідно до зазначеного спеціального закону, при призначенні їм пенсій за Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” період військової служби зараховуватиметься до страхового стажу за умови надання Пенсійному фонду державних дотацій з відповідних бюджетів, які покриватимуть суми несплачених страхових внесків на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування за відповідні роки військової служби щодо цих осіб.

Основу **недержавного соціального страхування** складає недержавне пенсійне страхування.

Типи недержавного пенсійного забезпечення:

- забезпечення пенсійними фондами у результаті укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів і вкладниками таких фондів;
- забезпечення страховими організаціями за допомогою укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;

- забезпечення банківськими установами у результаті укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Недержавний пенсійний фонд — це юридична особа, створена відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне страхування”, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному цим законом порядку.

Види недержавних пенсійних фондів:

- відкриті;
- корпоративні;
- професійні.

Відкриті пенсійні фонди заснуються будь-якими юридичними особами (банками чи страховими компаніями) для широкого кола учасників, які залучаються через мережу відділів пенсійного фонду або агентів.

Корпоративні пенсійні фонди створюються роботодавцями або групами роботодавців для своїх працівників. Як і у відкритих фондах, внески, сплачені до корпоративних фондів на користь працівників або самими працівниками, складаються разом і інвестуються. На індивідуальному пенсійному рахунку учасника відображається сума внесків та належна йому частка інвестиційного доходу. Адміністративні витрати корпоративних пенсійних фондів можуть фінансуватися роботодавцями, і в цьому разі вони не вираховуються із накопичень, що належать учаснику.

Професійні пенсійні фонди аналогічні корпоративним фондам за винятком того, що їх заснують не роботодавці, а об’єднання юридичних осіб або громадян за родом їх професійної діяльності для членів таких професійних об’єднань. Учасниками відкритих недержавних пенсійних фондів є будь-які фізичні особи, а учасниками професійних — громадяни, об’єднані за професійною ознакою. Корпоративні фонди створюються роботодавцями винятково для своїх працівників.

Види пенсійних виплат:

- пенсія на визначений строк;
- одноразова пенсійна виплата.

Пенсія на визначений строк розраховується на строк не менш як десять років від початку здійснення першої виплати.

Одноразова пенсійна виплата можлива в разі критичного стану здоров'я, коли сума на рахунку є замалою чи учасник виїжджає за межі України на постійне проживання. Гроші, накопичені учасником системи недержавного пенсійного забезпечення, є його власністю. У разі смерті ці кошти успадковуються.

Форми заощаджень на старість:

- депозитний рахунок, відкритий у банківській установі;
- пай в інститутах спільного інвестування;
- дохід за корпоративними цінними паперами (акції, облігації, векселі) у вигляді дивідендів, відсотків та від спекуляцій на різницях курсів купівлі-продажу самостійно або через інвестиційні компанії фондового ринку;
- валюта й операції з нею через дилінгові компанії;
- поліси у страхових компаніях, що укладають договори про накопичувальне страхування життя та пропонують сплачувати страхові внески і після настання визначеного віку одержувати щомісячну ренту у вигляді пенсії;
- казначейські зобов'язання або інші цінні папери, дохід за якими гарантується державою або місцевою владою;
- дохід від вкладення грошей у нерухомість (житло, дачі, гаражі, земельні ділянки), вироби з дорогоцінних металів, антикваріат тощо.

Благодійництво — це особливий вид недержавного соціального забезпечення, що здійснюється з метою досягнення економічної стабільності і соціальної амортизації.

Благодійництво — це також добровільна безкорислива пожертва фізичних і юридичних осіб особам, які потребують матеріальної та іншої благодійної допомоги. Благодійництво здійснюється з метою поліпшення матеріального становища, сприяння реабілітації малозабезпечених, безробітних, інвалідів, інших осіб, які потребують піклування, а також надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів.

Різновидом благодійництва є гуманітарна допомога, тобто цільова адресна безоплатна допомога, яка надається з гуманних мотивів

особам, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, тяжкою хворобою та ін. Найчастіше гуманітарна допомога надається органам соціального захисту населення для подальшого розподілу між відповідними категоріями громадян.

1.5. Право людини на соціальне забезпечення та роль держави в його реалізації

Права і свободи людини і громадянина закріплені в **Загальній декларації прав людини**, прийнятій у 1948 р. У ст. 22 Декларації закріплено право кожного як члена суспільства на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання його гідності і для вільного розвитку його особистості прав в економічній, соціальній і культурній галузях. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, що потрібний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, удівства, настання старості або іншого випадку втрати засобів до існування з незалежних від людини обставин. Материнство і дитинство дадуть право на особливе піклування і допомогу. Згідно зі ст. 25 Декларації всі діти, які народились у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом.

Декларація закріплює:

- право кожного як члена суспільства на соціальне забезпечення;
- право на гідний рівень життя, що гарантується людині, можливість задоволення її основних потреб (у їжі, житлі, медичному догляді, соціальному обслуговуванні), що необхідні для підтримання здоров'я і добробуту цієї людини та її родини;
- перелік соціальних ризиків, при настанні яких виникає право на соціальне забезпечення (безробіття, хвороба, інвалідність, втрата годувальника, старість та інші випадки втрати засобів до існування з незалежних від людини обставин);
- як самостійна підстава для особливого піклування і допомоги передбачається материнство і дитинство.

У **Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права**, який був прийнятий у 1966 р., також закріплено право кожного на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування. В пакті

визнається, що найширша охорона і допомога повинні надаватися родині, що є природним і основним осередком суспільства, доки на її відповідальності лежить турбота про несамостійних дітей і їх виховання; особлива охорона має надаватися матерям у період до і після пологів.

Пакт також визнає право кожного:

- на достатній рівень життя для нього і його сім'ї, включаючи достатнє харчування, одяг і житло, і на безперервне поліпшення умов життя (ст. 11);
- на найбільш досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я (ст. 12).

Права людини, закріплені в названих вище актах, свідчать про те, що турбота про престарілих, непрацездатних, дітей і підтримка кожного, хто втратив засоби існування з незалежних від нього причин, визнається однією з загальнолюдських цінностей у цивілізованому суспільстві.

Конституція України закріплює засади державної політики, спрямованої передусім на забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя. Вона заклала серйозні підвалини для розвитку і зміцнення демократичної, соціальної і правової держави, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Так, згідно зі ст. 46 Конституції України передбачено право на забезпечення у старості, при втраті годувальника, у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, а також у випадку безробіття з незалежних від громадянина причин.

Соціальні права громадян України забезпечуються системою загальнообов'язкового державного соціального страхування. Передусім це організація і забезпечення фінансування відповідної загальнодержавної системи соціального забезпечення, гарантованості її безперервного функціонування. Це глобальний напрям у соціальній політиці держави.

Вирішення зазначеної проблеми пов'язане з необхідністю законодавчого закріплення такого:

- організаційно-управлінських основ системи соціального забезпечення;
- фінансових джерел, за рахунок яких гарантується надання громадянам соціального забезпечення;
- системи матеріального забезпечення і соціального обслуговування громадян у порядку їх соціального забезпечення;
- правового механізму захисту порушеного права.

Реалізація цього напрямку в соціальній політиці знаходить своє відображення у відповідній діяльності держави з формування систем державного пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, соціального обслуговування літніх громадян, інвалідів, сімей з дітьми, безробітних, інших громадян, які потребують соціальної підтримки.

Так, **Закон України “Про пенсійне забезпечення”** від 5 листопада 1991 р. та **Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”** від 9 липня 2003 р. передбачають: пенсії за віком, по інвалідності, у зв’язку з втратою годувальника, за вислугу років, а також соціальні пенсії, що призначаються і виплачуються непрацездатним громадянам при відсутності у них права на трудову пенсію.

Закон України “Про зайнятість населення” від 1 березня 1991 р. визнає правові, економічні та організаційні основи захисту населення України від безробіття. **Безробітними** визнаються працездатні громадяни, які з незалежних від них причин не мають заробітку або інших доходів через відсутність підходящої роботи та зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу і здатні її виконувати.

Крім того, громадянам України гарантується право на матеріальне забезпечення у разі тимчасової втрати працездатності, на допомогу по вагітності і пологах, при народженні дитини та по догляду за дитиною, допомогу на поховання.

Закон України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” від 28 лютого 1991 р. регулює правовий захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, шляхом пенсійного забезпечення та надання їм відповідних компенсацій і пільг.

Також роль держави у соціальному забезпеченні громадян полягає у встановленні соціальних стандартів і державних соціальних гарантій, які спрямовані на забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень.

Державні соціальні стандарти — це встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Систему державних стандартів складають:

- соціальні норми;
- соціальні нормативи;
- нормативи витрат (фінансування).

Соціальні норми і нормативи — це показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Нормативи витрат (фінансування) — це показники поточних і капітальних витрат з бюджетів усіх рівнів на забезпечення задоволення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів і нормативів.

Державні соціальні гарантії — це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Мета державних соціальних стандартів і нормативів:

- визначення механізму реалізації соціальних прав і державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України;
- визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації;
- визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери.

На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій:

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсії за віком;
- неоподатковуваний мінімум доходів громадян;
- розміри державної соціальної допомоги та інших видів соціальних виплат і допомоги.

Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються при розробці програм економічного і соціального розвитку.

Принципи формування державних соціальних стандартів і нормативів:

- забезпечення визначених Конституцією України соціальних прав і державних соціальних гарантій достатнього життєвого рівня для кожного;

- законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів;
- диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу до визначення нормативів;
- наукової обґрунтованості норм споживання та забезпечення; соціального партнерства;
- гласності та громадського контролю при їх визначенні та застосуванні;
- урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту та трудових відносин.

За **характером задоволення соціальних потреб** соціальні нормативи поділяються на:

- **нормативи споживання** — розміри споживання в натуральному виразі за певний проміжок часу (за рік, місяць, день) продуктів харчування, непродовольчих товарів поточного споживання та деяких видів послуг;
- **нормативи забезпечення** — визначена кількість наявних в особистому споживанні предметів довгострокового користування, а також забезпечення певної території мережею закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ, організацій соціально-культурного, побутового, транспортного обслуговування та житлово-комунальних послуг;
- **нормативи доходу** — розмір особистого доходу громадянина або сім'ї, який гарантує їм достатній рівень задоволення потреб, що обраховується на основі визначення вартісної величини набору нормативів споживання та забезпечення.

За **рівнем задоволення соціальних потреб** соціальні нормативи поділяються на:

- **нормативи раціонального споживання** — рівень, що гарантує оптимальне задоволення потреб;
- **нормативи мінімального споживання** — соціально прийнятний рівень споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, виходячи з соціальних або фізіологічних потреб;
- **статистичні нормативи**, що визначаються на основі показників фактичного споживання або забезпеченості для всього населення чи його окремих соціально-демографічних груп.

Питання для самоконтролю

1. Якими основними причинами зумовлено становлення і функціонування в Україні системи соціального забезпечення?
2. Назвіть основні риси та складові соціального забезпечення.
3. Охарактеризуйте основні етапи розвитку системи соціального забезпечення в Україні.
4. Які принципи щодо соціального забезпечення в Україні входять в концепцію цього реформування?
5. Назвіть основні ознаки соціального забезпечення.
6. Яка роль держави в забезпеченні реалізації конституційних прав людини на соціальне забезпечення?
7. Які організаційно-правові форми становлять соціальне забезпечення?
8. Яке місце посідає соціальне забезпечення в системі соціального захисту населення?
9. У чому визначаються основні державні стандарти та соціальні гарантії в системі соціального забезпечення? Назвіть мету їх встановлення.
10. Дайте правову характеристику соціальним страховим фондам, які займаються фінансуванням соціального забезпечення.

МАУП

ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, МЕТОД І СИСТЕМА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. *Поняття права соціального забезпечення.*
2. *Предмет права соціального забезпечення: матеріальні, процедурні, процесуальні відносини.*
3. *Особливості методу права соціального забезпечення.*
4. *Система права соціального забезпечення. Загальні та особливі положення права соціального забезпечення.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

2.1. Поняття права соціального забезпечення

Право соціального забезпечення — це сукупність правових норм, які регулюють певними способами суспільні відносини з приводу розподілу частини валового внутрішнього продукту шляхом надання населенню через компетентні державні органи влади, в порядку соціального страхування і соціального забезпечення грошових виплат, медичної і лікарської допомоги, соціальних послуг або пільг згідно зі встановленими законодавством нормами і порядком, а також відносини з питань реалізації, захисту і відновлення конституційного права громадян на соціальне забезпечення.

Насамперед студент повинен дати визначення терміна “соціальне забезпечення”, його значення в праві України, а також яке місце він посідає в міжнародній практиці. Треба пам’ятати, що в Конституції України, а саме — у ст. 46, вживається термін “соціальний захист”, а

не “соціальне забезпечення”. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право громадян гарантується загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Держава, визнаючи особливу важливість суспільних відносин у сфері соціального забезпечення, впливає на них за допомогою встановлення норм правового регулювання. Тому структура суспільних відносин, по суті, відтворює структуру соціального забезпечення як системи права.

Елементи системи права:

- норма права;
- субінститут;
- інститут права;
- підгалузь права;
- галузь права.

Норма права — це встановлене або санкціоноване державою загальнообов’язкове, формально визначене правило поведінки, що надає учасникам даних правовідносин суб’єктивні права і покладає на них юридичні обов’язки.

Домогтись упорядкованості суспільних відносин шляхом застосування до них однієї лише правової норми неможливо, у зв’язку з чим з метою регулятивного впливу держава приймає комплекс таких норм, які, регулюючи певні однорідні кола суспільних відносин, об’єднуються у відносно самостійні правові утворення різноманітних рівнів (субінститут, інститут, підгалузь, галузь, міжгалузеве правове утворення).

Основні групи норм права соціального забезпечення:

1) норми, які закріплюють способи розподілу валового внутрішнього продукту через систему соціального забезпечення з метою вирівнювання доходів громадян за допомогою акумуляції коштів у відповідних фінансових джерелах (фондах);

2) норми, які регулюють суспільні відносини з управління системою органів, що здійснюють функції акумуляції коштів з подальшим розподілом їх на соціальне забезпечення населення;

3) норми, що визначають коло осіб, які потребують матеріально-го забезпечення, перелік соціальних випадків, у разі настання яких

здійснюється забезпечення, види соціального забезпечення і порядок їх отримання, а також норми (розміри) надання соціального забезпечення і порядок реалізації фізичними особами права на конкретний вид соціального забезпечення;

4) норми, які стосуються матеріальної підтримки нужденних членів сім'ї іншими членами сім'ї;

5) норми, які визначають порядок і умови страхування на випадок настання певної події з метою запобігання значним матеріальним витратам, а також з приводу довічного утримання (догляду);

6) норми, які спрямовані на збирання коштів до недержавних пенсійних фондів, а також на банківські рахунки з метою використання їх при виході на пенсію;

7) норми, які встановлюють способи захисту порушеного права у сфері матеріального забезпечення;

8) норми, що регулюють відповідальність усіх учасників суспільних відносин, які виникають у зв'язку з функціонуванням соціального забезпечення при невиконанні взятих на себе обов'язків тощо.

Галузь права — це сукупність правових норм, які регулюють певну сферу однорідних суспільних відносин.

Ознаки галузі права соціального забезпечення:

- особливості предмета та методу правового регулювання;
- специфічні галузеві принципи;
- здатність взаємодіяти з іншими галузями права “на рівних”, тобто бути одного з ними рівня;
- потреба суспільства в регулюванні цієї соціальної сфери саме на рівні галузі;
- кількість юридичних норм, достатня для переходу їх в особливу галузеву якість;
- наявність відокремленого, як правило, кодифікованого законодавства;
- інші ознаки.

Право соціального забезпечення належить як до публічного права (шляхом жорстко встановлених способів правового регулювання більшості суспільних відносин у цій сфері), так і до приватного права (шляхом поєднання нормативного регулювання з договірним). Право соціального забезпечення є правонаступником адміністративного та трудового права, що і поділило його на галузі публічного та приватного права.

2.2. Предмет права соціального забезпечення: матеріальні, процедурні, процесуальні відносини

Предмет права соціального забезпечення — це комплекс суспільних правовідносин як матеріального, так і процедурно-процесуального характеру, які виникають у зв'язку з розподілом коштів із соціальних фондів через систему соціального забезпечення.

Основні риси правовідносин у сфері соціального забезпечення:

1. **Загальноекономічна природа цих відносин, оскільки вони мають характер розподілу коштів.** Надання матеріальних благ одному із суб'єктів цих відносин досягається шляхом акумулювання та перерозподілу коштів із соціальних фондів з метою вирівнювання особистих доходів громадян і запобігання їх зубожінню.

2. **Специфічне коло суб'єктів цих відносин.** Одним із суб'єктів завжди є державний або будь-який інший уповноважений державою орган, який зобов'язаний або має право надати соціальне забезпечення. Іншим суб'єктом завжди є громадянин (або сім'я), наділений певним обсягом правоздатності. Загальне коло таких суб'єктів (громадян) постійно трансформується і не є постійним, оскільки сама система соціального забезпечення — одна з найдинамічніших соціальних систем.

Коло основних суб'єктів: літні громадяни, непрацездатні (тимчасово або постійно), жінки-матері, сім'ї з дітьми, безробітні, громадяни з доходом нижче прожиткового мінімуму, діти-інваліди.

3. **Специфіка об'єкта відносин: це завжди матеріальне благо, що надається в порядку соціального забезпечення громадянину.** Матеріальні блага можуть бути різноманітними:

- пенсія, допомога, компенсації, субсидії;
- у вигляді соціального обслуговування безплатно або на пільгових умовах шляхом надання медичної допомоги і лікування, лікарської допомоги, санаторно-курортного лікування, перебування дітей у дитячих установах, соціальної допомоги вдома, перебування в установах соціального обслуговування, професійного навчання і працевлаштування інвалідів, їхнього транспортного обслуговування, протезно-ортопедичної допомоги тощо;
- у вигляді пільги для проїзду в транспорті, з оплати комунальних послуг, лікарської допомоги та ін.

4. **Специфіка соціальних фактів, з якими пов'язане виникнення, зміна чи припинення відносин, що належать до предмета права**

соціального забезпечення. Перелік таких фактів чітко закріплений законодавчо і вичерпний. Це такі життєві обставини, що визнаються державою соціально важливими і називаються соціальними ризиками.

5. Чітке нормативне регулювання цих відносин. Законодавством встановлюються умови призначення, розміри грошових виплат, обсяги соціальних послуг і пільг, порядок звернення за призначенням та строки розгляду заяв і прийняття рішень, які не можуть бути змінені суб'єктами відносин ні в бік погіршення, ні в бік поліпшення.

Існує **три групи суспільних відносин, що регулюються правом соціального забезпечення і входять до його предмета:**

1) суспільні відносини, що виникають з приводу грошових виплат у системі соціального забезпечення;

2) суспільні відносини, що виникають з приводу “натуральних” виглядів соціального забезпечення;

3) допоміжні відносини процедурного і процесуального характеру, об'єктивно необхідні для нормального функціонування перших двох груп матеріальних відносин.

Суспільні відносини, що виникають з приводу грошових виплат у системі соціального забезпечення, поділяються на:

- пенсійні;
- з приводу забезпечення громадян допомогою;
- з приводу забезпечення громадян компенсаційними і страховими виплатами;
- у зв'язку з відшкодуванням збитків, завданих сторонами відносин одне одному.

Суспільні відносини, що виникають з приводу “натуральних” виглядів соціального забезпечення, поділяються на відносини з приводу надання:

- медичної допомоги і лікування;
- безплатної або зі знижкою лікарської допомоги;
- санаторно-курортного лікування;
- повного або напівстаціонарного соціального обслуговування;
- соціальної допомоги вдома;
- перебування безпритульних дітей у дитячих установах;
- професійного навчання і працевлаштування інвалідів;
- транспортних засобів інвалідам;
- протезно-ортопедичної допомоги;
- пільг у системі соціального забезпечення.

Допоміжні відносини процедурного і процесуального характеру, об'єктивно необхідні для нормального функціонування перших двох груп матеріальних відносин, поділяються на відносини з приводу:

- встановлення юридичних фактів;
- реалізації права на певний вид соціального забезпечення;
- захисту порушеного права шляхом оскарження рішення посадової особи чи органу соціального забезпечення в адміністративному порядку.

2.3. Особливості методів права соціального забезпечення

Методи права соціального забезпечення — це сукупність прийомів і засобів, які закріплені в юридичних нормах і за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин із соціального забезпечення громадян.

Виокремлюють **два основні методи**:

- імперативний;
- диспозитивний.

Імперативний метод соціального забезпечення — це централізований спосіб впливу на суспільні відносини, який ґрунтується на відносинах субординації (підпорядкованості) між учасниками цих відносин. Також імперативний метод регулювання суспільних відносин можна виразити формулою “все, що не дозволено, — заборонено”. За допомогою імперативного методу регламентується компетенція органів соціального захисту.

Характер розподілу відносин, які регулюються правом соціального забезпечення, визначає загальноправовий, імперативний метод регулювання, тобто приписом встановлено при розподілі сукупного суспільного продукту виконувати тільки так, як це передбачається нормами права; надавати тільки ті види забезпечення, на які у громадянина виникло право.

У той же час поряд з імперативним методом використовується і диспозитивний, межі якого істотно обмежені.

Диспозитивний метод соціального забезпечення — це децентралізований спосіб впливу на суспільні відносини, за якого правове регулювання здійснюється на засадах автономії, координації юридичної рівності суб'єктів, непідпорядкованості їх між собою.

Застосування диспозитивного методу у формі дозволу в праві соціального забезпечення має свої особливості, оскільки дозвіл ад-

ресується не обом суб'єктам правовідносин, а лише одному з них — громадянину. Це стосується реалізації права на той або інший вид соціального забезпечення, вибору найвигіднішого для людини варіанта забезпечення тощо.

Супільні відносини із соціального забезпечення громадян регулюються за допомогою **поєднання імперативного і диспозитивного методів правового регулювання**, що виявляється **в поєднанні припису з дозволом**. Такий засіб застосовується при формуванні прав і обов'язків суб'єктів права соціального забезпечення в централізованому порядку на державному рівні.

Дозвіл — це наділення фізичної особи (громадянина) такими правами, які дають їй можливість на свій розсуд претендувати чи ні на конкретний вид соціального забезпечення на умовах і в порядку, встановленому чинним законодавством або договором. Його ще називають юридичним дозволом, який розглядається як право осіб діяти на власний розсуд у межах правових норм, що регулюють відповідні супільні відносини.

Дозвіл у праві соціального забезпечення встановлюється тільки для фізичних осіб і тим самим передбачає надання того чи іншого виду соціального забезпечення, вибору найвигіднішого для людини варіанта забезпечення тощо.

Припис — це обов'язок громадянина чи органу соціального захисту населення вчинити передбачені чинним законодавством дії. Юридичний припис передбачає встановлення позитивних зобов'язань, які виражаються у покладанні на осіб юридичних обов'язків активного змісту, тобто діяти відповідно до встановлених норм права.

Заборона — це покладання на суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин обов'язку утримуватися від вчинення конкретних дій. Заборона не має характеру прямої юридичної дії, як правило, вона є опосередкованою, наприклад, заборона підприємствам і організаціям видавати недостовірні документи або недостовірні відомості, які витребовуються громадянином про його діяльність на цьому підприємстві.

Залежно від поєднання цих прийомів правового регулювання утворюються різні методи права соціального забезпечення.

Крім того, державний рівень централізованого регулювання відносин з соціального забезпечення може також доповнюватися міжгалузевим і галузевим регулюванням. До нього належать соціально-партнерські угоди.

Соціально-партнерські угоди закріплюють відповідні умови праці і соціального забезпечення працівників певної галузі (кількох галузей), професії, встановлюючи при цьому для них вищий порівняно з державним рівень. Однією з основних соціально-партнерських угод є колективний договір. Цей документ включає в себе додаткові норми соціального захисту працівників у разі виходу працівника на пенсію, у разі непрацездатності, народження дитини, надання додаткової оплачуваної відпустки, а також норми щодо надання на пільгових умовах чи безплатно санаторно-курортної путівки, оплати ліків тощо.

Також одним з методів регулювання відносин у сфері соціального забезпечення (як і в інших соціальних сферах) є **поєднання централізованого регулювання з регіональним і муніципальним**.

Встановлення прав і обов'язків суб'єктів суспільних відносин у сфері соціального забезпечення і закріплення їх не тільки на державному, а й на регіональному і муніципальному рівнях дає можливість здійснювати правове регулювання, зумовлене конституційним розмежуванням компетенції органів державної влади і органів місцевого самоврядування і насамперед — розмежуванням власності.

Крім того, важливе місце серед методів права соціального забезпечення посідає також **метод локального регулювання**, що здійснюється на рівні конкретної організації. Локальні акти вважаються джерелами трудового права і права соціального забезпечення, оскільки вони закріплюють додаткові умови соціального захисту працівника у разі непрацездатності, виходу на пенсію, наявності дітей тощо.

Локальне правове регулювання тільки доповнює централізоване, регіональне і муніципальне регулювання і є ще методом регулювання відносин у сфері соціального забезпечення працівника, а також його сім'ї.

Договірний метод, який регулює права і обов'язки суб'єктів трудового права, поширюється і на сферу соціального забезпечення, якщо воно стосується працівника.

Основні риси методів права соціального забезпечення:

1. Наявність специфічних юридичних фактів, а саме:

- тимчасова непрацездатність;
- інвалідність;
- каліцтво;
- настання пенсійного віку;
- безробіття тощо.

2. Наявність юридичного змісту, тобто юридичного дозволу. До способу формування змісту належать: нормативні акти (Конституція України, закони, підзаконні акти), соціально-партнерські угоди.

3. Правове становище суб'єктів правовідносин у сфері соціального забезпечення. Правове становище суб'єктів у сфері соціального забезпечення виявляється в тому, що вони, з одного боку, не наділені законом рівними правами, а з другого — є незалежними один від одного в адміністративному порядку.

4. Підстави виникнення, зміни чи припинення соціально-забезпечувальних правовідносин:

- настання соціально-правової підстави забезпечення (досягнення певного віку, встановлення групи інвалідності та ін.);
- звернення зацікавленої особи до компетентного органу соціального забезпечення;
- прийняття органом соціального забезпечення рішення щодо надання відповідного виду соціального забезпечення особі, що звернулась за його призначенням.

Інші підстави виникнення, зміни чи припинення правовідносин у сфері соціального забезпечення визначені законом відповідно до категорії осіб.

5. Заходи примусу в праві соціального забезпечення. Законодавство України із соціального забезпечення передбачає санкції тільки для фізичних осіб. На працівників органів соціального забезпечення санкції накладаються за нормами інших галузей права. Так, на фізичних осіб санкції можуть бути накладені у разі отримання незаконної виплати внаслідок подання фальшивих документів про стаж, професію, умови праці чи заробіток; на працівників органів соціального забезпечення — за неправильне визначення розміру виплати, неякісне надання послуги, необгрунтовану відмову.

Основні ознаки методів права соціального забезпечення:

- імперативно-диспозитивне регулювання;
- поєднання централізованого регулювання з регіональним, муніципальним і локальним;
- неприпустимість винятково договірної регулювання;
- зумовленість виникнення, зміни і припинення правовідносин специфічними юридичними фактами (як правило, подіями, що не залежать від волі людей);
- автономність суб'єктів відносно один одного;

- абсолютний характер прав громадян як суб'єктів відносин і неприпустимість прийняття рішень виключно на розсуд органу соціального забезпечення;
- адміністративний і судовий порядок захисту порушеного права громадян;
- застосування юридичних санкцій.

2.4. Система права соціального забезпечення. Загальні та особливі положення права соціального забезпечення

Система права соціального забезпечення — це сукупність норм права, що охоплюють однорідні, пов'язані між собою суспільні відносини у сфері соціального забезпечення, та розміщення їх у відповідній послідовності всередині цієї галузі.

Система права соціального забезпечення складається з такого:

- системи галузі права соціального забезпечення;
- системи законодавства з соціального забезпечення;
- системи права соціального забезпечення як науки;
- системи права соціального забезпечення як навчальної дисципліни.

Система галузі права соціального забезпечення включає Загальну та Особливу частини.

Загальна частина права соціального забезпечення включає в себе такі інститути:

1. *Комплекс нормативних приписів, які визначають предмет галузі, її завдання, принципи.* Ці норми встановлюються, як правило, в кодифікованих актах. Але враховуючи, що на сьогодні такий акт відсутній, науковці говорять про те, що цей інститут у зазначеній галузі права не працює в повному обсязі.

2. *Інститут правосуб'єктності.* Він виступає у вигляді комплексних нормативних актів, які встановлюють норми правового статусу суб'єктів правовідносин у сфері соціального забезпечення. Сюди треба віднести норми:

- міжнародних правових актів;
- конституційні;
- норми, встановлені законодавством України з соціального забезпечення, які закріплюють правове становище громадян у сфері соціального забезпечення.

3. Інститут соціальних ризиків.

Страховий ризик — це обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

У разі настання страхового ризику надається соціальне забезпечення. Це самостійний інститут, зміст якого визначається Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14 листопада 1998 р. та іншими законами.

4. Інститут джерел (нормативно-правових актів) права соціального забезпечення.

Інститут права — це основний елемент системи права, що є сукупністю правових норм, які регулюють однорідну групу суспільних відносин у сфері соціального забезпечення.

Особлива частина права соціального забезпечення включає в себе такі інститути:

1. **Інститут трудового стажу.** Норми цього інституту закріплюють:

- види трудового стажу;
- види трудової та іншої суспільно корисної діяльності;
- інші, передбачені законом періоди, які включаються в трудовий стаж;
- правила обчислення всіх видів трудового стажу і порядок його підтвердження.

2. **Інститут пенсійного забезпечення.** Комплексний інститут пенсійного забезпечення складається з ряду самостійних інститутів. Їх норми регулюють окремі види пенсійних правовідносин залежно від юридичного факту, у зв'язку з яким призначається пенсія. Це такі інститути:

- інститут пенсій за віком;
- інститут пенсії по інвалідності;
- інститут пенсії у зв'язку з втратою годувальника;
- інститут пенсії за вислугу років;
- інститут соціальних пенсій;
- інститут обчислення пенсій та її призначення.

У свою чергу, деякі з цих інститутів також мають складну структуру.

Інститут пенсій за віком поділяється на такі групи норм, які регулюють:

- пенсії за віком на загальних підставах;
- дострокові і неповні пенсії за віком;
- пенсії за віком на пільгових умовах;
- пенсії за віком у зв'язку з особливими умовами праці.

Інститут пенсій по інвалідності розрізняється за такими критеріями: причина інвалідності або характер діяльності, у зв'язку з якою передбачена диференціація.

Інститут пенсій у зв'язку з втратою годувальника, а також *інститут пенсій за вислугу років* розрізняються за такими ж критеріями, як і інститут пенсій по інвалідності.

3. *Інститут допомог і компенсаційних виплат*. У цьому інституті норми об'єднані в підінститути за видами допомоги і компенсаційних виплат:

- допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю;
- допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- одноразова допомога при народженні дитини;
- допомога для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням;
- допомога на дітей самотнім матерям;
- державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям;
- інші види допомог сім'ям з дітьми;
- щомісячні допомоги дружинам військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом;
- одноразова допомога у випадку зараження вірусом імунодефіциту людини;
- грошова допомога біженцям;
- одноразова допомога для дітей-сиріт;
- допомога у зв'язку з безробіттям;
- допомога на поховання;
- субсидії;
- компенсаційні виплати;
- обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги;
- інші.

4. *Інститут забезпечення з загальнообов'язкового соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.* Норми цього інституту встановлюють коло осіб, які підлягають такому виду обов'язкового соціального страхування, види забезпечення за ним, розмір страхових виплат, порядок призначення і виплати страхового забезпечення, права та обов'язки суб'єктів страхування. Так, Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування передбачено такі види соціальних послуг та матеріального забезпечення із загальнообов'язкового соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання:

- профілактичні заходи із запобігання нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням;
- відновлення здоров'я і працездатності потерпілого;
- допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним своїх трудових обов'язків;
- пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- пенсія у зв'язку із втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

5. *Інститут медичної допомоги і лікування.* Такий комплексний інститут Особливої частини, як медична допомога і лікування, складається з наведених нижче підінститутів:

- безплатна медична допомога й лікування;
- безплатна або пільгова лікарська допомога;
- санаторно-курортне лікування.

6. *Інститут соціального обслуговування.* Найбільш складним комплексним інститутом вважається інститут соціального обслуговування. Він складається з безлічі підінститутів, які поділяються за видами соціальних послуг, які надаються громадянам безплатно або на пільгових умовах:

- повного і напівстаціонарного соціального обслуговування;

- соціальної допомоги вдома;
- термінової соціальної і консультативної допомоги;
- професійного навчання і працевлаштування інвалідів;
- забезпечення інвалідів засобами пересування, а також транспортними засобами;
- протезно-ортопедичної допомоги;
- утримання дітей у дитячих установах;
- професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації та профорієнтація;
- пошук підходящої роботи і сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних і фінансування організації оплачуваних громадських робіт для безробітних;
- інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

Розглянуті вище інститути Особливої частини регулюються нормами права, об'єктом яких є матеріальне добро у вигляді конкретної грошової виплати або соціальної послуги.

Від системи галузі права слід відрізнити систему законодавства про соціальне забезпечення.

Система галузі — це сукупність правових норм, що регулюють суспільні правовідносини, що виникають у сфері соціального забезпечення.

Система законодавства — це сукупність нормативних актів, які перебувають у відповідному взаємозв'язку.

Ці дві категорії хоча і тісно пов'язані, але все ж таки відносно самостійні.

Законодавство є формою права і одним з джерел її розвитку, але має зв'язок з її змістом і не втрачає при цьому своєї специфіки.

Основні відмінності системи галузі права і системи законодавства:

- первинним елементом системи галузі є норми, а системи законодавства — нормативний правовий акт;
- критеріями поділу системи права на галузі є предмет і метод, що забезпечує нормам галузі високий ступінь однорідності. А галузі законодавства, регулюючи певні сфери соціального життя, розрізняються тільки за предметом і не мають єдиного методу;

- предмет системи законодавства охоплює надто різні відносини, які часто є предметом регулювання різних галузей права.

Основною проблемою відмінності системи права і системи законодавства є відсутність систематизації законодавства, приведення його в логічну систему, тобто відсутність кодифікації.

Система права соціального забезпечення як наука — це система наукових знань, правових поглядів, ідей про певний комплекс суспільних явищ у сфері соціального забезпечення. *Предметом науки* є суспільні явища.

Суспільні явища, які вивчаються наукою права соціального забезпечення:

- об'єктом вивчення є сама галузь права соціального забезпечення як система права;
- історія виникнення і перспективи розвитку права соціального забезпечення;
- рівень міжнародного стандарту у сфері соціального забезпечення, закріпленого в міжнародних конвенціях, пактах, договорах, угодах, як ратифікованих, так і не ратифікованих Україною. Для цього використовується науковий аналіз міжнародно-правових норм;
- загальні закономірності і тенденції у становленні та розвитку систем соціального забезпечення в інших країнах світу, а також особливості правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення в цих країнах;
- результати наукових досліджень, їх об'єктивні висновки, що допоможуть визначити зміст правових приписів у сфері соціального забезпечення, а також в інших галузях.

Система права соціального забезпечення як навчальна дисципліна складається з Загальної та Особливої частин, але структура системи науки всередині цих частин не збігається зі структурою галузі, оскільки предмет науки значно ширший за предмет галузі.

Загальна частина системи права соціального забезпечення як навчальної дисципліни:

- розглядає поняття соціального забезпечення як певного соціально-економічного явища, притаманного всім країнам, незалежно від їх суспільно-економічного стану;
- розкриває стан системи соціального забезпечення України на сучасному етапі;
- аналізує форми соціального забезпечення;

- дає визначення таких понять, як галузь права соціального забезпечення, її предмет, методи, система, принципи правового регулювання;
- розглядає наукові погляди про правовідносини у сфері соціального забезпечення і його джерелах;
- вивчає історію виникнення права соціального забезпечення, обґрунтовує перспективи його подальшого розвитку.

Особлива частина системи права соціального забезпечення як навчальної дисципліни в основному збігається з Особливою частиною системи галузі права соціального забезпечення. Однак є певні відмінності:

- крім вивчення певних інститутів системи галузі права соціального забезпечення, вивчається питання соціальної ефективності правового регулювання відносин нормами того чи іншого правового інституту галузі;
- розглядається міжнародно-правове регулювання у сфері соціального забезпечення, а також дається загальна характеристика зарубіжного законодавства про соціальне забезпечення.

Тестові завдання

1. Функцію з соціального захисту громадян і з соціального забезпечення в Україні здійснює:

- а) держава;
- б) Комітет міністрів Ради Європи;
- в) підприємство.

2. Трудові правовідносини є предметом права соціального забезпечення:

- а) так;
- б) ні.

3. Зазначте функції, які не належать до соціального забезпечення:

- а) економічна;
- б) політична;
- в) демографічна;
- г) виробнича;
- д) соціально-реабілітаційна.

4. Частина, на які поділяється система права соціального забезпечення:

- а) Спеціальна та Особлива;
- б) Загальна та Спеціальна;
- в) Загальна та Особлива;
- г) Загальна, Особлива та Спеціальна.

5. Зазначте, до якої частини системи галузі права соціального забезпечення належить такий інститут, як правовідносини з соціального забезпечення:

- а) Особливої;
- б) Загальної.

6. Система права соціального забезпечення являє собою:

- а) сукупність нормативно-правових актів;
- б) сукупність об'єктивно взаємопов'язаних правових інститутів і норм, розміщених у структурно визначеній послідовності відповідно до специфіки суспільних відносин, що підлягають регулюванню.

7. Норми права соціального забезпечення:

- а) кодифіковані;
- б) не кодифіковані, а містяться в різноманітних правових актах.

8. Предметом права соціального забезпечення є:

- а) суспільні відносини, що пов'язані з трудовою діяльністю людини на підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності чи у фізичної особи, та її участь у суспільній організації праці;
- б) соціальний захист, матеріальне забезпечення та обслуговування насамперед непрацездатних громадян;
- в) суспільні відносини, які виникають під час укладання договорів цивільно-правового характеру.

9. Санкції, що передбачені в сфері соціального забезпечення:

- а) метод заохочення та примусу;
- б) метод правовідновлювання та правообмежування.

10. Право соціального забезпечення як наука — це:

- а) науково обґрунтована класифікація норм права у сфері соціального забезпечення на окремі групи, що охоплюють однорідні, пов'язані між собою суспільні відносини, та розміщення

- їх у відповідній послідовності залежно від того, яку роль вони відіграють всередині цієї галузі права;
- б) система наукових знань, правових поглядів, ідей про визначене коло суспільних явищ;
 - в) об'єднання кількох правових інститутів, які регулюють споріднені комплекси суспільних відносин, що входять до сфери регулювання права соціального забезпечення.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні відмінності права соціального забезпечення та трудового права.
2. Яка галузь права регулює владно-організаційні відносини, що визначають соціальну політику держави у сфері соціального забезпечення?
3. Від яких галузей права слід відмежовувати право соціального забезпечення? Дайте обґрунтовану відповідь.
4. Назвіть правові інститути, які входять до системи галузі права соціального забезпечення.
5. Яке співвідношення системи галузі права соціального забезпечення із системою законодавства про соціальне забезпечення?
6. Які основні правові норми містяться в Особливій частині права соціального забезпечення?
7. Що є складовою предмета науки права соціального забезпечення?
8. Дайте визначення поняття системи галузі соціального забезпечення, розкрийте структуру Загальної та Особливої частин.
9. За якими ознаками право соціального забезпечення відмежовується від суміжних галузей права: трудового, адміністративного та ін.?
10. Дайте загальну характеристику методам правового регулювання правовідносин у сфері права соціального забезпечення.

ДЖЕРЕЛА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. *Поняття, особливості джерел права соціального забезпечення. Форма і класифікація.*
2. *Загальна характеристика основних джерел права соціального забезпечення.*
3. *Роль міжнародних договорів, угод у сфері соціального забезпечення.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

3.1. Поняття, особливості джерел права соціального забезпечення. Форма і класифікація

Джерела права соціального забезпечення — це ті чи інші нормативні акти як результат вираження нормативної державної волі, спрямованої на регулювання різних за характером і змістом суспільних відносин, але які містять норми, що регулюють правовідносини, які виникають між громадянами та відповідними органами з приводу соціального забезпечення громадян.

Джерела права соціального забезпечення класифікують: за формою акта, ступенем узагальненості, сферою дії, юридичною силою, органами правотворчості, основними видами соціального забезпечення.

За **формою акта** джерела права соціального забезпечення класифікуються на:

- закони;

- укази;
- декрети;
- постанови;
- розпорядження;
- накази;
- інструкції;
- правила;
- положення тощо.

За **ступенем узагальненості** джерела права соціального забезпечення поділяються:

- на комплексні, які водночас є джерелами кількох галузей права, наприклад, Закон України “Про статус та соціальний захист громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” є джерелом водночас таких галузей права, як екологічне, трудове, земельне, фінансове право, право соціального забезпечення тощо;
- на базові — це закони чи постанови, ухвалені Верховною Радою України.

За **сферою дії** джерела права соціального забезпечення поділяються на:

- загальнодержавні;
- місцеві;
- локальні.

За **юридичною силою**:

- міжнародні правові акти, ратифіковані Україною;
- закони України;
- підзаконні нормативні акти:
 - укази Президента України;
 - декрети, постанови, розпорядження Кабінету Міністрів України;
 - накази, інструкції, правила центральних органів виконавчої влади;
 - розпорядження та рішення місцевих органів виконавчої влади і самоврядування.

Принципи джерела права залежно від їх юридичної сили:

- відмінності конституційного і законодавчого регулювання;
- пріоритет актів законодавчої влади перед актами виконавчої влади;
- перевага актів вищих органів держави порівняно з нижчими;

- наявність первинних і вторинних актів;
- можливість зупинення і скасування нормативних актів.

Основним нормативно-правовим актом, який встановлює право громадян на соціальний захист, у тому числі на соціальне забезпечення, є **Конституція України**.

За органами правотворчості:

1) акти вищих органів державної влади та управління (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України);

2) акти центральних органів державного управління (Міністерство праці та соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство фінансів, Національний банк, Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування). Цими органами нормативні акти приймаються як самостійно, так і спільно з іншими органами;

3) акти місцевих органів державної влади та самоврядування.

Соціально-партнерські угоди укладають на різних рівнях (загальнодержавному, регіональному, територіальному), і в кожній з них (генеральній, галузевій міжгалузевій, територіальній, професійній угоді) можуть міститися положення нормативного характеру з питань соціального забезпечення.

Особливий вид таких актів — колективні договори. Це локальні нормативні акти, що приймаються на рівні організацій і містять умови з питань соціального захисту її працівників.

Джерела права соціального забезпечення класифікуються відповідно до **основних видів соціального забезпечення**, а саме:

- пенсії і допомоги;
- професійне навчання і працевлаштування інвалідів;
- соціально-побутове, житлово-комунальне та медичне обслуговування пенсіонерів;
- медико-соціальна експертиза;
- протезно-ортопедична допомога;
- забезпечення спеціальними транспортними засобами і засобами пересування;
- утримання осіб похилого віку і інвалідів у стаціонарних закладах системи соціального захисту;
- пільги на проїзд у громадському транспорті;
- пільги в оподаткуванні;
- різноманітні види соціального забезпечення, передбачені міжнародними угодами і договорами України з іншими державами в області соціального забезпечення.

Дія нормативно-правового акта в часі. Порядок набрання чинності нормативно-правовими актами визначається Указом Президента України від 10 червня 1997 р. № 503/97 “Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності”, а саме:

- нормативно-правові акти Верховної Ради України і Президента України набувають чинності через десять днів з дня їх офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самими актами, але не раніше дня їх опублікування в офіційному друкованому виданні;
- нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України набувають чинності з моменту їх прийняття, якщо пізніший строк набрання ними чинності не передбачено в цих актах;
- акти Кабінету Міністрів України, які визначають права і обов’язки громадян, набувають чинності не раніше дня їх опублікування в офіційних друкованих виданнях.

Такими друкованими виданнями є:

- газета “Урядовий кур’єр”;
- газета “Офіційний вісник України”;
- бюлетень “Відомості Верховної Ради України”.

Дія нормативно-правових актів може припинитися відповідним компетентним на це органом або після закінчення строку його дії (у разі видання на певний строк) чи у зв’язку із прийняттям нового.

Для нормативно-правових актів, що регулюють соціальне забезпечення, як правило, зазначається час набрання ними чинності.

Нормативно-правові акти не мають зворотної сили, тобто вони регулюють тільки ті відносини, що виникають після набрання ними чинності. Крім випадку, коли законодавець може надавати окремим актам зворотної сили. Одна з особливостей джерел права соціального забезпечення полягає в тому, що багатьом із них надана зворотна сила, зокрема тим, які визначають порядок нарахування трудового стажу, оскільки трудовий стаж — це завжди суспільно корисна діяльність людини в минулому.

Дія нормативно-правових актів у просторі. Нормативно-правові акти, що регулюють соціальне забезпечення, поділяються:

- на такі, що діють на всій території України, тобто є загальнодержавними;
- на такі, що прийняті місцевими органами державної влади та самоврядування і діють лише на території певної адміністративно-територіальної одиниці (міста, району тощо).

Нормативно-правові акти з питань регулювання соціального забезпечення поширюються на всіх осіб, які на законних підставах перебувають на території України, а в окремих випадках — і за її межами (наприклад, у разі виплати громадянам, що виїхали за кордон, пенсій, призначених внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання).

3.2. Загальна характеристика джерел права соціального забезпечення

Конституція України від 28 червня 1996 року

Стаття 46 Конституції України встановлює право для громадян на соціальний захист. Зокрема, закріплюється право на забезпечення у старості, при втраті годувальника, у разі повної чи часткової втрати працездатності (перехід на інвалідність), при тимчасовій втраті працездатності, а також у випадку безробіття, що сталося з незалежних від громадянина причин.

Стаття 48 Конституції України встановлює, що пенсії, а також інші види соціальної допомоги, які є основним джерелом існування, повинні забезпечувати рівень життя, не нижчий від достатнього (прожиткового) мінімуму, що встановлюється законодавством.

Згідно з п. 5 ст. 17 Конституції держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

Статтю 92 Конституції встановлено, що основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення визначаються виключно законами України.

Закон України “Про пенсійне забезпечення” від 5 листопада 1991 р. гарантує відповідно до Конституції України всім непрацездатним громадянам України право на матеріальне забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання шляхом надання трудових і соціальних пенсій.

Закон спрямований на те, щоб повніше враховувалася суспільно корисна праця як джерело зростання добробуту народу і кожної людини, встановлює єдність умов і норм пенсійного забезпечення робітників, членів колгоспів та інших категорій трудящих. Закон гарантує соціальну захищеність пенсіонерів за допомогою встановлення пенсій на рівні, орієнтованому на прожитковий мінімум, а також

регулярного перегляду їх розмірів у зв'язку із збільшенням розміру мінімального споживчого бюджету і підвищенням ефективності економіки країни.

Цей закон є основоположним актом у сфері пенсійного забезпечення, який гарантує всім непрацездатним громадянам України, іноземним громадянам та особам без громадянства, які на законних підставах живуть в Україні, право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Пенсійного фонду, Державного та місцевих бюджетів шляхом надання трудових і соціальних пенсій.

Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” від 9 липня 2003 р. розроблений відповідно до Конституції України та Основ законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування. Він визначає принципи, засади і механізми функціонування системи загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, призначення, перерахунку і виплати пенсій, надання соціальних послуг з коштів Пенсійного фонду, що формуються за рахунок страхових внесків роботодавців, бюджетних та інших джерел, передбачених цим законом, а також регулює порядок формування Накопичувального пенсійного фонду та фінансування за рахунок його коштів витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, членам їхніх сімей та іншим особам, передбаченим цим законом.

Закон України “Про недержавне пенсійне забезпечення” від 9 липня 2003 р. визначає правові, економічні та організаційні засади недержавного пенсійного забезпечення в Україні та регулює правовідносини, пов’язані з цим видом діяльності.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

- пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів і вкладниками таких фондів відповідно до цього закону;
- страховими організаціями у результаті укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до цього закону та законодавства про страхування;
- банківськими установами відповідно до цього Закону та законодавства про банківську діяльність за допомогою укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної

для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законом.

Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” від 18 січня 2001 р. відповідно до Основ законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування визначає правові, організаційні та фінансові основи загальнообов’язкового державного соціального страхування громадян на випадок тимчасової втрати працездатності, у зв’язку з вагітністю та пологами, народженням дитини та необхідністю догляду за нею, у разі смерті, а також надання послуг із санаторно-курортного лікування та оздоровлення застрахованим особам і членам їх сімей.

Матеріальне забезпечення та соціальні послуги, що надаються за цим законом, є окремим видом загальнообов’язкового державного соціального страхування громадян, що здійснюється Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Закон України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” від 19 грудня 1991 р. визначає основні положення щодо реалізації конституційного права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров’я та створює єдиний порядок визначення категорій зон радіоактивно забруднених територій, умов проживання і трудової діяльності на них, соціального захисту потерпілого населення.

Законом передбачені компенсації та пільги для всіх громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, відповідно до встановлених категорій. Серед встановлених пільг значне місце посідають пільги в сфері соціального забезпечення, в тому числі пенсійного забезпечення.

Закон України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ” від 9 квітня 1992 р. визначає умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України і військовослужбовців Збройних сил України, Прикордонних військ України, Служби безпеки України, Управління державної охорони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України, осіб начальницького складу податкової міліції, осіб начальницького і ря-

дового складу кримінально-виконавчої системи України та членів їх сімей, військовослужбовців колишніх Збройних сил СРСР, органів державної безпеки і внутрішніх справ СРСР, Національної гвардії України та членів їх сімей, а також громадян інших держав з числа військовослужбовців збройних сил і інших військових формувань, утворених відповідно до чинного законодавства цих держав, та членів їх сімей, які постійно проживають в Україні, і відповідно до міжнародних договорів, укладених Україною з іншими країнами про пенсійне забезпечення таких громадян, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено їх пенсійне забезпечення згідно із законодавством держави, на території якої вони проживають.

Закон України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми” від 21 листопада 1992 р. відповідно до Конституції України встановлює гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення.

Відповідно до цього закону призначаються такі види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- одноразова допомога при народженні дитини;
- допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням;
- допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми.

Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” від 22 жовтня 1993 р. визначає правовий статус ветеранів війни, забезпечує створення належних умов для їх життєзабезпечення, сприяє формуванню в суспільстві шанобливого ставлення до них.

Закон спрямований на захист ветеранів війни за допомогою:

- створення належних умов для підтримання здоров'я та активного довголіття;
- організації соціального та інших видів обслуговування, зміцнення матеріально-технічної бази створених для цієї мети закладів і служб та підготовки відповідних спеціалістів;

- виконання цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни;
- надання пільг, переваг і соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки і з урахуванням стану здоров'я.

Закон України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” від 16 грудня 1993 р. визначає основні засади державної політики щодо ветеранів праці, інших громадян похилого віку і спрямований на формування в суспільстві гуманного, шанобливого ставлення до них і забезпечення їх активного довголіття.

Закон гарантує ветеранам праці та громадянам похилого віку рівні з іншими громадянами можливості в економічній, соціальній, політичній сферах, сприятливі умови для повноцінного способу життя.

Держава гарантує кожному ветерану праці та громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, подання різних видів допомоги шляхом:

- реалізації права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров'я;
- забезпечення пенсіями і допомогами;
- надання житла;
- створення умов для підтримання здоров'я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки;
- організації соціально-побутового обслуговування, розвитку матеріально-технічної бази для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку, а також підготовки відповідних спеціалістів. Кабінет Міністрів України, місцеві органи державної виконавчої влади і місцевого та регіонального самоврядування зобов'язані розробляти і здійснювати цільові державні галузеві та регіональні програми соціального захисту громадян похилого віку.

Закон України “Про пенсії за особливі заслуги перед Україною” від 1 червня 2000 р. визначає основні засади державної політики щодо громадян, які мають великі заслуги у сфері державної, громадської або господарської діяльності, досягнення у галузі науки, культури, освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту тощо.

Закон України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” від 1 червня 2000 р. спрямований на реалізацію конституційних гарантій права громадян на соціальний захист —

забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям.

Закон України “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” від 16 листопада 2000 р. відповідно до Конституції України гарантує інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та їх соціальну захищеність шляхом встановлення державної соціальної допомоги на рівні прожиткового мінімуму.

3.3. Роль міжнародних договорів, угод у сфері соціального забезпечення

Міжнародні акти ООН, МОП, Ради Європи, а також договори, укладені державами в рамках СНД, що були ратифіковані Україною (або СРСР), відповідно до умов ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України. Розглянемо ці документи докладніше.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. був ратифікований Президією Верховної Ради Української РСР 19 жовтня 1973 року. Держави, які беруть участь у цьому договорі, взяли на себе юридичні зобов'язання гарантувати кожному право на соціальне забезпечення, включаючи право на соціальне страхування, і забезпечити право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, включаючий достатнє харчування, одяг і житло, а також на безперервне поліпшення умов життя.

Крім того, пакт передбачає також, що сім'ї, яка є природним і основним осередком суспільства, повинні надаватися за можливості найширша охорона і допомога, доки на її відповідальності лежить турбота про несамотійних дітей та їх виховання.

Конвенція про права дитини від 1989 р., що була ратифікована Україною, закріплює соціально-економічний і правовий статус дитини; встановлює віковий критерій (18 років), до досягнення якого людина вважається дитиною. Держави — учасники цієї конвенції визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення і право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини. Право на особливу турботу з боку держави визнається за неповноцінною дитиною з метою забезпечення їй ефективного доступу до послуг у

сфері навчання, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я.

Конвенція “Про професійну реабілітацію і зайнятість інвалідів” від 1985 р. була ратифікована Україною 6 березня 2003 року. Відповідно до цієї Конвенції держави здійснюють національну політику в галузі професійної реабілітації і зайнятості інвалідів, яка базується на принципі рівності можливостей інвалідів і працюючих в цілому; проводять заходи щодо організації служб професійної орієнтації, професійного навчання, працевлаштування, зайнятості, а також інших пов'язаних із ними служб, щоб інваліди мали можливість одержувати, зберігати роботу.

До міжнародних договорів як джерел права соціального забезпечення належать також підписані країнами Співдружності Незалежних Держав угоди, норми яких регулюють суспільні відносини з соціального забезпечення громадян при їх переїзді з однієї держави СНД в іншу.

Тестові завдання

1. Зазначте форму акта, який не належить до джерела права соціального забезпечення:

- а) декрети;
- б) договори;
- в) розпорядження;
- г) накази;
- д) правила.

2. Джерела права соціального забезпечення за ступенем узагальненості поділяються на:

- а) комплексні та спеціальні;
- б) комплексні та базові;
- в) комплексні та кодифіковані.

3. Зазначте, чи належить до основних видів соціального забезпечення професійне навчання і працевлаштування інвалідів:

- а) ні;
- б) так.

4. Нормативно-правові акти, що регулюють соціальне забезпечення, можуть діяти лише на території певної адміністративно-територіальної одиниці:

- а) так;
- б) ні.

5. Сила нормативно-правових актів з питань регулювання соціального забезпечення поширюється на осіб, які перебувають за кордоном:

- а) так;
- б) ні.

6. Закон України “Про державний бюджет України” є джерелом права соціального забезпечення:

- а) так;
- б) ні.

7. Зазначте закон, який у певній своїй частині втратив чинність з 1 січня 2004 року:

- а) Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”;
- б) Закон України “Про недержавне пенсійне забезпечення”;
- в) Закон України “Про пенсійне забезпечення”.

8. Зазначте, в якому році був ухвалений Закон України “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам”:

- а) 1991 рік;
- б) 1999 рік;
- в) 2000 рік.

9. Права, які закріплено Конвенцією про права дитини від 1989 р.:

- а) соціально-економічні;
- б) юридичні;
- в) матеріально-технічні.

10. Зазначте вік, до якого відповідно до Конвенції про права дитини людина вважається дитиною:

- а) 16 років;
- б) 18 років;
- в) 21 рік.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття джерел права соціального забезпечення.
2. Які існують форми вираження та класифікації джерел права соціального забезпечення?
3. Як поділяються джерела права соціального забезпечення за ступенем узагальненості?
4. Назвіть основні органи державної влади та управління, які видають нормативно-правові акти.
5. На які види дії поділяються нормативно-правові акти?
6. Яка стаття Конституції України гарантує право громадянина на соціальний захист?
7. Як визначається дія нормативно-правового акта в часі?
8. Чи надається нормативно-правовим актам права соціального забезпечення зворотна сила? Обґрунтуйте.
9. Які міжнародно-правові акти ратифіковані Україною?
10. Чи має місце в праві соціального забезпечення прийняття нормативних актів місцевої дії?

МАУП

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. *Поняття, система та значення основних принципів права соціального забезпечення України.*
2. *Зміст принципів права соціального забезпечення.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

4.1. Поняття, система та значення основних принципів права соціального забезпечення України

Принцип права — це зумовлені природними правами людини основні положення, які виступають орієнтиром у правовому регулюванні суспільних відносин у сфері соціального забезпечення, а також визначають зміст і функції цієї галузі права.

Ознаки принципів права:

- 1) є загальними (керівними, спрямовуючими, основними, ключовими, наскрізними, відправними, вихідними) ідеями (положеннями, засадами) про справедливе регулювання суспільних відносин правовими засобами;
- 2) відображають закономірності суспільного розвитку на певному етапі, а також права, їх природу і соціальне призначення;
- 3) реалізуються, як правило, шляхом закріплення їх у нормах права;
- 4) визначають характерні риси не тільки чинного, а й майбутнього права;

5) виступають критерієм правової оцінки поведінки посадових осіб і громадян;

6) окреслюють нормотворчу, правозастосовну і правоохоронну діяльність суб'єктів права;

7) виникають і відмирають еволюційним шляхом.

Принципи права соціального забезпечення характеризують зміст цієї галузі права, служать найбільш яскравим і виразним показником своєрідності природи права соціального забезпечення.

Виокремлюють такі принципи залежно від системи правових норм:

- загальні принципи;
- міжгалузеві принципи, притаманні лише деяким галузям права;
- галузеві принципи.

Загальні принципи за своїм характером можуть бути різноманітними залежно від того, яку ознаку права вони відображають (соціально-економічні, політичні, спеціально-юридичні тощо).

До загальних принципів належать такі:

- людина, її права і свободи є вищою цінністю;
- визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина — обов'язок держави;
- визнання і гарантованість прав і свобод людини і громадянина згідно із загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права;
- належність основних прав і свобод людини кожному від народження та їх невідчуженість;
- права і свободи людини та громадянина є безпосередньо діючими і визначають сенс, зміст і застосування законів, діяльність законодавчої і виконавчої влади, місцевого самоврядування і забезпечуються правосуддям;
- рівність усіх перед законом і судом;
- рівність прав і свобод чоловіка і жінки та рівні можливості для їх реалізації;
- право кожного на життя;
- гарантованість кожному судового захисту прав і свобод;
- право кожного на відшкодування державою шкоди, завданої незаконними діями (або бездіяльністю) органів державної влади або їхніх службових осіб;
- соціальної справедливості;

- гуманізму;
- законності та юридичної гарантованості прав і свобод людини, що зафіксовані в законі;
- пов'язаності нормами закону діяльності всіх службових осіб і державних органів;
- єдності юридичних прав і обов'язків;
- демократизму.

Міжгалузеві принципи не є абсолютно відокремленими від загальних принципів права, навпаки, вони базуються на них, встановлюючи конкретніші основоположні ідеї, що пронизують зміст права загалом, з урахуванням специфіки галузей права.

До міжгалузевих принципів належать такі:

- право на захист від безробіття;
- право на охорону здоров'я;
- державна підтримка родини, материнства, батьківства і дитинства;
- право літніх громадян, інвалідів на соціальний захист;
- право на захист від бідності.

Галузеві принципи. Кожна галузь права, крім загальних і міжгалузевих, будується на основі своїх власних, притаманних лише їй правових принципах, разом вони становлять фундамент, на якому створюються і функціонують не тільки галузі, а й усе право.

До галузевих принципів належать:

- принцип законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального забезпечення;
- принцип урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального забезпечення;
- принцип суспільної доцільності соціального забезпечення відповідно до соціальних ризиків;
- принцип усезагальності права на соціальне забезпечення;
- принцип універсальності, диференціації та розмаїття видів соціального забезпечення;
- принцип забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом;
- принцип незменшуваності змісту та обсягу соціальних виплат і послуг при прийнятті нових законів;
- безповоротність виплачених грошових сум і вартості наданих соціальних послуг.

Внутрішньогалузеві принципи — це принципи окремих інститутів галузі. Так, у праві соціального забезпечення можна розкривати суттєвість пенсійного забезпечення, соціального обслуговування через відповідні основоположні ідеї, що складають зміст норм права відповідних інститутів цієї галузі.

4.2. Зміст принципів права соціального забезпечення

Зміст принципів права соціального забезпечення:

- всезагальність соціального забезпечення;
- конкретність, ясність і чіткість формулювань;
- логічність, стислість і відсутність суперечностей у викладі тексту;
- простота і доступність правового акта для широких мас населення;
- поєднання стабільності та динамічності у правовому регулюванні;
- надання соціального забезпечення громадянам незалежно від трудової діяльності;
- встановлення рівня соціального забезпечення, який гарантує достатній рівень життя;
- різноманітність підстав і видів соціального забезпечення;
- диференціація умов і норм забезпечення залежно від ряду соціально необхідних обставин;
- участь громадських об'єднань, які представляють інтереси громадян, у розробці, прийнятті та здійсненні рішень з питань соціального забезпечення та захисту їх прав;
- демократичний характер організації та управління соціальним забезпеченням.

Усезагальність соціального забезпечення — це надання рівної для кожного громадянина можливості для отримання певного виду соціального забезпечення при настанні передбачених у законі юридичних фактів незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового становища, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань та інших обставин, тобто можливість реалізувати право на соціальне забезпечення, закріплене в Загальній декларації прав людини, прийнятій у 1948 р., в Міжнародному пакті про соціальні, економічні і культурні права, а також у Конституції України.

Надання соціального забезпечення громадянам незалежно від трудової діяльності. Цей принцип тісно пов'язаний з принципом усезагальності соціального забезпечення.

Соціальне забезпечення, що надається працюючим, колишнім працівникам, а також їх сім'ям, у тому числі за рахунок коштів централізованих фондів обов'язкового соціального страхування, не виключає надання багатьох видів соціального забезпечення, передбачених для кожного громадянина. Так, громадянин, якому встановлена трудова пенсія за віком, може отримати, як і будь-який інший громадянин, що взагалі не працював, протезно-ортопедичну допомогу або соціальне обслуговування вдома чи в стаціонарній медичній установі, якщо він потребує цих видів допомоги.

Винятком вважається соціальна пенсія, встановлена для кожного як члена суспільства. Вона не може бути призначена та виплачуватися разом з трудовою пенсією.

Встановлення рівня соціального забезпечення, що гарантує достатній рівень життя людини — це принцип, який конкретизує загальноправовий принцип, закріплений в Загальній декларації прав людини, прийнятій у 1948 р., а також в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, — право кожного на достатній життєвий рівень для нього самого і його сім'ї, що включає в себе достатнє харчування, одяг і житло, а також на безперервне поліпшення умов життя. Цей принцип закріплений і в Конституції України, ст. 48 якої проголошує, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Різноманітність підстав і видів соціального забезпечення. Загальна декларація прав людини (1948 р.) закріпила право кожного як члена суспільства на соціальне забезпечення. Вона відносить до таких підстав не тільки старість, втрату працездатності (тимчасову або постійну), удівство, а й безробіття, а також усі інші випадки, коли людина з незалежних від неї причин втрачає джерело засобів до існування. Крім того, декларація закріплює право захисту материнства і дитинства.

Коло підстав для соціального забезпечення:

- старість (тобто досягнення встановленого законом віку);
- інвалідність;
- тимчасова непрацездатність;
- втрата годувальника;
- безробіття;

- народження дитини;
- смерть людини;
- потреба у медичній допомозі та лікуванні, лікарській допомозі, протезно-ортопедичній допомозі, в транспортному засобі або засобі пересування;
- бідність;
- виховання дітей у родині;
- материнство і батьківство;
- змушене переселення тощо.

Грошова форма забезпечення — це:

- *різноманітні пенсії*:
 - за віком;
 - у зв'язку з інвалідністю;
 - у зв'язку із втратою годувальника, а для окремих категорій громадян також пенсії за вислугу років;
 - доплати до деяких пенсій;
- *соціальні допомоги*:
 - з тимчасової втрати працездатності в різноманітних її випадках (при хворобі і травмі, при догляді за хворим членом сім'ї тощо);
 - у зв'язку з вагітністю та пологами, щомісячна допомога на дітей, одноразова допомога (при народженні дитини та у разі смерті члена сім'ї);
 - допомога у зв'язку з безробіттям, а також різноманітні компенсаційні виплати (за час вимушеної відпустки без збереження заробітної плати, відпустки для догляду за дитиною, академічної відпустки за медичними показаннями, за час проживання з чоловіком у місцевості, де неможливе працевлаштування, за період здійснення догляду за непрацездатним громадянином тощо).

Натуральна форма забезпечення охоплює цілий комплекс різноманітних видів медичної та лікарської допомоги, а також соціального обслуговування (вдома, в стаціонарних установах для престарілих і інвалідів, у тому числі дітей-інвалідів), а також різноманітних пільг (з проїзду, оплати комунальних послуг тощо).

Диференціація умов і норм забезпечення залежно від ряду соціально необхідних обставин характеризує:

- трудову діяльність (обсяг трудової діяльності та її результати);

- характер трудової діяльності (специфіка умов праці і професії та ін.);
- місцевість, де виконувалася робота (служба) або де людина проживає;
- суб'єктивні особливості людини та її сім'ї (стать, вік, стан здоров'я, причини непрацездатності, наявність дітей та їх кількість тощо);
- матеріальне становище.

Основним, а іноді єдиним критерієм надання різних видів соціального обслуговування, крім медичної і лікарської допомоги та різних соціальних пільг, є військові, трудові та інші заслуги людини.

Участь громадських об'єднань, які представляють інтереси громадян, у розробці, прийнятті та здійсненні рішень з питань соціального забезпечення та захисту їх прав. Цей принцип конкретизує конституційні права громадян на об'єднання для захисту своїх інтересів, на участь в управлінні справами держави як безпосередньо, так і через своїх представників, а також право звертатися до державних органів особисто, спрямовувати туди індивідуальні і колективні звернення.

Тестові завдання

1. Зазначте принцип, який не належить до права соціального забезпечення:

- а) принцип поширення права на соціальне забезпечення на всіх громадян;
- б) принцип диференціації підстав і норм соціального забезпечення;
- в) принцип вільного об'єднання для здійснення захисту своїх прав і свобод.

2. Значення принципів права соціального забезпечення полягає:

- а) у забезпеченні виконання норм трудового права;
- б) у необхідності надання соціальної допомоги всім працюючим особам, а також непрацездатним особам;
- в) у забезпеченні нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я, набору продуктів харчування, непродовольчих товарів і мінімальних послуг, необхідних для задоволення основних соціальних потреб людини.

3. Зазначте нормативний акт, у нормах якого закріплені принцип права на соціальний захист і встановлені види соціального забезпечення:

- а) Конституція України;
- б) Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”;
- в) Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”;
- г) Закон України “Про зайнятість населення”.

4. Принцип забезпечення пенсіями і допомогами на рівні прожиткового мінімуму відображається:

- а) у Конституції України;
- б) у Конституції України та Законі України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”;
- в) в Законі України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”.

5. Соціальне обслуговування як вид соціального забезпечення реалізується шляхом:

- а) надання соціальної допомоги в грошовому вигляді;
- б) надання підтримки матеріального характеру в натуральній формі або у вигляді позитивних дій з боку відповідних державних органів на користь непрацездатної особи;
- в) поєднання грошової та натуральної форми соціального забезпечення.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть статті Конституції України, в яких закріплені принципи права соціального забезпечення.
2. Назвіть види принципів, у чому їх відмінність.
3. Що розуміють під правовим принципом?
4. Охарактеризуйте принцип різноманітності форм і видів соціального забезпечення.
5. Назвіть ознаки диференціації підстав надання того чи іншого виду соціального забезпечення. Від чого залежать їх розміри?
6. За рахунок яких коштів діє принцип фінансування соціального забезпечення?

7. Визначте коло суб'єктів, соціальне забезпечення яких здійснюється за рахунок бюджетних коштів.
8. Назвіть коло осіб, соціальне забезпечення яких здійснюється за рахунок коштів фонду загальнообов'язкового соціального страхування.
9. Назвіть принципи інститутів права соціального забезпечення, норми яких регулюють питання забезпечення громадян допомогою у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, у разі безробіття та у зв'язку з материнством, батьківством і дитинством.
10. Яке місце в загальній системі джерел права займають сьогодні акти міністерств та інших державних органів виконавчої влади? Наведіть приклади цих документів.

ПРАВОВІДНОСИНИ ІЗ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. *Поняття, загальна характеристика та види правовідносин із соціального забезпечення.*
2. *Суб'єкти, об'єкти і зміст правовідносин із соціального забезпечення та їх загальна характеристика.*
3. *Пенсійні правовідносини.*
4. *Правовідносини у зв'язку з наданням натуральних видів утримання та різних соціальних послуг.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

5.1. Поняття, загальна характеристика та види правовідносин із соціального забезпечення

Правовідносини із соціального забезпечення — це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають між фізичною особою чи сім'єю та державою в особі її органів з приводу безоплатного (безеквівалентного) або на пільгових умовах матеріального забезпечення і обслуговування за рахунок спеціальних фондів, державного та місцевих бюджетів громадян у старості, у випадку хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника, а також з приводу надання допомоги малозабезпеченим сім'ям, сім'ям, що мають дітей, та в інших випадках, визначених законом.

Будь які правовідносини завжди мають вольовий характер, що виявляється в тому, що вони пов'язані:

- з державною волею, яка виявляється в праві;
- з індивідуальною волею, оскільки правовідносини реалізуються з волі їх учасників.

Правовідносини із соціального забезпечення також мають вольовий характер: у нормах права, які регламентують розподіл частини валового внутрішнього продукту у формі матеріальних благ і послуг через систему соціального забезпечення, висловлена воля держави, у зв'язку з чим ці відносини ними охороняються.

Для виникнення таких правовідносин необхідно, поряд з іншими юридичними фактами, і волевиявлення.

Види правовідносин із соціального забезпечення:

1. Основні або **матеріальні правовідносини** (правовідносини з приводу певних видів соціального забезпечення).

2. **Процедурно-процесуальні** відносини з установами юридичних фактів, необхідних для надання певного виду соціального забезпечення, і вирішення спорів між сторонами правовідносин, крім спорів, що розглядаються в судовому порядку.

3. **Відносини, пов'язані із задоволенням** не тільки прямих матеріальних, а й інших **специфічних потреб непрацездатних громадян** у формі різних послуг, пільг, у тому числі і **натурального забезпечення** (поновлення і розвиток соціально-суспільних, трудових, побутових і інших зв'язків осіб, які повністю чи частково обмежені з тих чи інших причин, зокрема через вік або стан здоров'я), крім того, здійснення різноманітних реабілітаційних заходів, у тому числі поновлювального лікування, професійного навчання, працевлаштування, утримання і обслуговування в будинках інтернатах, забезпечення протезними виробами та засобами пересування тощо (так звані відносини з соціального обслуговування).

Матеріальні правовідносини:

- відносини з матеріального забезпечення;
- відносини з соціального обслуговування.

Ознаки правовідносин з соціального забезпечення:

- аліментарний характер надання;
- єдина мета — забезпечення гідного проживання непрацездатних;
- фінансування зі спеціальних фондів;
- коло осіб — непрацездатні;
- здійснення в основному через органи соціального забезпечення і страхування, а якщо через інші органи, то за участю або під контролем органів соціального забезпечення.

Особливості соціального обслуговування:

- форма надання (у вигляді речей, послуг, пільг, переваг);
- наявність спеціальних служб у системі органів соціального забезпечення для реалізації цього виду соціальної допомоги;
- специфічні умови надання (за певних правових підстав).

Процедурно-процесуальні відносини у сфері соціального забезпечення здійснюють допомогу для реалізації в певній послідовності і за правилами, встановленими юридичними нормами.

Процесуальні відносини з соціального забезпечення поділяються на:

- ті, що виникають при встановленні юридичних фактів;
- ті, що пов'язані з реалізацією права на ті чи інші види соціального забезпечення.

Учасники процесуальних відносин:

- громадянин чи сім'я, або їх представники;
- відповідні державні органи, які наділені компетенцією встановлювати такі юридичні факти в разі звернення до них громадян.

Стадії процесуальних відносин:

- звернення за соціальним забезпеченням до компетентних органів;
- розгляд і вирішення питання про призначення соціального забезпечення;
- надання відповідного виду соціального забезпечення;
- розгляд скарг і заяв з питань соціального забезпечення.

Процесуальні строки — це встановлені нормами права терміни вчинення тих чи інших юридичних дій, від яких залежить виникнення, зміна або припинення правовідносин з соціального забезпечення. Строки встановлюються стосовно кожного виду соціального забезпечення, а також диференціюються залежно від стадії розвитку процесуальних відносин.

Правовідносини можуть бути згруповані як частини єдиного цілого не тільки за основними ознаками, а й залежно від мети, заради досягнення якої вони виникли. В основу такої класифікації покладено також зміст правових норм, які регулюють ці відносини.

На підставі юридичних норм одні правовідносини виникають лише як необхідна передумова для виникнення інших — основних — правовідносин, що дасть змогу громадянину реалізувати право на певний вид соціального забезпечення.

Залежно від функціонального призначення правовідносини поділяються на регулятивні та охоронні.

Правовідносини процедурного та матеріального характеру належать до **регулятивних відносин**.

Правовідносини із розгляду скарг і суперечок з питань соціального забезпечення належать до **охоронних відносин**.

5.2. Суб'єкти, об'єкти і зміст правовідносин із соціального забезпечення та їх загальна характеристика

Основні елементи, що необхідні для існування правовідносин:

- нормативна база;
- юридичний факт;
- суб'єкти права.

Одним з учасників таких правовідносин завжди є фізична особа (громадянин, особа без громадянства, іноземний громадянин), а іншим — державний орган або за дорученням інший державний орган (уповноважена особа).

Обов'язковою умовою для того, щоб стати учасником правовідносин, є наявність такої юридичної якості, як правосуб'єктність.

Склад правосуб'єктності становлять правоздатність і дієздатність.

Правоздатність — це зумовлена правом спроможність особи мати суб'єктивні юридичні права і обов'язки, тобто бути учасником правовідносин.

Дієздатність — це зумовлена правом спроможність своїми власними діями (бездіяльністю) набувати суб'єктивних юридичних прав і обов'язку, здійснювати і припиняти їх.

Різновидом дієздатності є **деліктоздатність** — спроможність особи нести юридичну відповідальність (виконувати відповідні юридичні обов'язки) за певні правопорушення. В праві соціального забезпечення деліктоздатність громадян як суб'єктів правовідносин невід'ємно пов'язана з їх загальною або спеціальною дієздатністю.

Правосуб'єктність дає юридичну можливість вступити в правовідносини, стати носієм конкретних юридичних прав і обов'язків, тобто набути певне правове становище.

Особи, які за законом можуть бути учасниками правових відносин, називаються суб'єктами права.

Суб'єкти права соціального забезпечення — це потенційні учасники правовідносин, тобто ті особи, що можуть бути носіями юридичних прав і обов'язків.

Суб'єкт правовідносин з соціального забезпечення — це суб'єкт права, що реалізував свою правосуб'єктність і став учасником конкретних правовідносин з соціального забезпечення.

Види суб'єктів права соціального забезпечення:

- фізичні особи;
- державний орган.

Фізичні особи — громадяни, за якими закон визнає право при настанні відповідних обставин стати суб'єктами правовідносин із соціального забезпечення.

До фізичних осіб — суб'єктів правовідносин із соціального забезпечення належать:

- громадяни похилого віку;
- діти;
- інваліди;
- хворі;
- непрацездатні за інших обставин особи.

Вікова вимога не поширюється на всіх суб'єктів правовідносин із соціального забезпечення однаково, в цьому разі необхідно розмежовувати віковий бар'єр чи вікову вимогу. Так, для призначення пенсії в разі втрати годувальника суб'єктом правовідносин може бути непрацездатний член сім'ї, у тому числі дитина, яка народилася протягом десяти місяців з моменту смерті годувальника і до моменту, коли дитині виповниться 18 років, а у разі, якщо дитина навчається за денною формою навчання у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах, — до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше, ніж до досягнення ними 23 років.

Віковий бар'єр. Згідно із Законом України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” від 16 грудня 1993 р. громадянами похилого віку визнаються: чоловіки віком 60 і жінки віком 55 років і старші, а також особи, яким до досягнення загального пенсійного віку залишилося не більше півтора року.

Що ж стосується інших видів суб'єктів правовідносин із соціального забезпечення, то тут дуже важливим критерієм є визначення певної обставини. Так, для визначення особи, яка постраждала внаслідок

Чорнобильської катастрофи, не обов'язковий віковий фактор, цією особою може бути:

- учасник ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС – громадянин, який брав безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків;
- потерпіла особа від Чорнобильської катастрофи – громадянин, а також дитина, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Також існує коло осіб, які належать до потерпілих від Чорнобильської катастрофи згідно із ст. 11 Закону України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” від 28 лютого 1991 року. В цій статті посилаються на певні періоди тимчасового або постійного перебування певного кола осіб у зазначеній зоні.

Державний орган також є суб'єктом права соціального забезпечення, до компетенції якого входить обов'язок здійснення соціального забезпечення. За дорученням держави це може бути й інший уповноважений орган (наприклад, роботодавець, зобов'язаний надавати працівнику допомогу з тимчасової непрацездатності у разі його хвороби або відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами). До таких органів належать:

- органи Пенсійного фонду України;
- органи Фонду соціального страхування від нещасних випадків;
- органи Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття;
- органи фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
- Комісія з встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною при Кабінеті Міністрів України, а також аналогічні комісії при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях;
- органи Міністерства праці та соціальної політики України;
- органи пенсійного забезпечення Міністерства оборони України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Управління державної охорони та ін.;
- Державна служба зайнятості (центри зайнятості);
- органи Міністерства охорони здоров'я України.
- органи Міністерства освіти і науки України.

Щоб суб'єкт права соціального забезпечення міг стати суб'єктом правовідносин з соціального забезпечення, повинні з'явитися певні життєві обставини, з якими пов'язані конкретні правові наслідки — юридичні факти.

Юридичний факт — це закріплений у нормах правовий факт об'єктивної дійсності (подія, вольовий вплив людей тощо), який виступає підставою виникнення, зміни чи припинення правових відносин.

Види юридичних фактів:

- правоутворюючі;
- правозмінюючі;
- правоприпиняючі.

Правоутворюючі факти в праві соціального забезпечення:

- досягнення відповідного віку;
- інвалідність;
- тимчасова непрацездатність працівника;
- народження дитини;
- смерть годувальника;
- трудовий стаж і вислуга років;
- звернення за наданням того або іншого виду соціального забезпечення і винесення відповідного рішення компетентним органом тощо.

Правозмінюючі юридичні факти:

- зміна групи інвалідності;
- волевиявлення пенсіонера про перехід на інший вид пенсійного забезпечення;
- збільшення тривалості трудового стажу;
- збільшення заробітку після призначення пенсії та ін.

Правоприпиняючі факти:

- відновлення працездатності;
- досягнення членами сім'ї віку, який не дає права на подальше отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника;
- працевлаштування безробітного;
- смерть особи, яка отримує соціальне забезпечення, та ін.

За характером дії юридичні факти поділяються на факти разової чинності і факти стану.

Факти разової чинності:

- смерть людини;
- народження дитини;
- змушене переселення та ін.

Факти стану:

- інвалідність;
- тимчасова непрацездатність;
- факт спорідненості з годувальником;
- утримання та ін.

Для виникнення правовідносин у сфері соціального забезпечення необхідний не один, а кілька юридичних фактів.

Об'єктом відносин у сфері соціального забезпечення є визначений предмет (певне матеріальне добро), з приводу якого у суб'єктів виникають ці правовідносини. Таким добром можуть бути як грошові виплати, так і різноманітні соціальні послуги (соціальне забезпечення в натуральній формі).

Засоби наукової абстракції в загальній системі матеріальних правовідносин:

- правовідносини, що виникають у зв'язку з наданням громадянам грошових виплат у системі соціального забезпечення;
- правовідносини, що виникають з приводу натуральних видів соціального забезпечення.

Класифікація об'єкта правовідносин залежно від виду грошової виплати. Правовідносини, що виникають у зв'язку з наданням громадянам грошових виплат у системі соціального забезпечення:

- пенсійні правовідносини;
- правовідносини з приводу допомоги;
- правовідносини з приводу компенсаційних виплат.

Грошові виплати (пенсії, допомога, компенсації) мають ще й внутрішньовидову диференціацію:

- **пенсії:** за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника, за вислугу років, соціальні пенсії;
- **допомога:** у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, по вагітності і пологах, у разі безробіття тощо;
- **компенсації:** за час змушеної відпустки без збереження заробітної плати, дружині військовослужбовця, студенту за час академічної відпустки за медичною рекомендацією, особам, що навчаються, для харчування.

Змістом правовідносин у сфері права соціального забезпечення є фактична правомірна поведінка суб'єктів, що реалізують суб'єктивні юридичні права і обов'язки. Форма (права і обов'язки) активно впливає на зміст, формуючи його.

Суб'єктивне право — це визнана або надана законом і гарантована державою межа дозволеної поведінки суб'єктів правовідносин з соціального забезпечення особи, і виражається вона в можливостях:

- вчиняти певні дії;
- вимагати вчинення будь-яких дій від інших учасників правовідносин;
- звертатися за захистом свого порушеного права.

Юридичний обов'язок — це необхідна поведінка суб'єкта правовідносин, встановлена для задоволення суб'єктивного права, яке виявляється у необхідності:

- вчинення певних обов'язкових дій;
- утримання від дій, якими можуть бути порушені права інших осіб;
- несення відповідальності за скоєне правопорушення.

Суб'єктивні права громадян — це право вимагати надання того або іншого виду забезпечення (пенсії, допомоги, компенсаційної виплати, соціальної послуги, пільги) у встановленому законом розмірі та порядку, а також здійснення зобов'язаним суб'єктом інших дій з метою реалізації громадянином усіх наданих йому законом можливостей (наприклад, індексації пенсій; перерахунку пенсії у зв'язку із збільшенням трудового стажу, заробітку, зміною групи інвалідності тощо).

Ознаки суб'єктивного юридичного права особи у сфері соціального забезпечення:

- виникає на підставі норм права соціального забезпечення і ними зумовлене;
- здійснюється з метою задоволення інтересів правомочної особи;
- персоніфікує і конкретизує об'єктивне право;
- виникає за наявності конкретних юридичних фактів;
- існує в соціально забезпечувальних правовідносинах;
- забезпечене заходами державного примусу в разі його порушення;
- можливість його використання правомочною особою.

Складові суб'єктивного права у сфері соціального забезпечення:

- право на свої дії;
- право на чужі дії;
- право на примусове виконання обов'язку.

Суб'єктивний юридичний обов'язок у сфері соціального забезпечення — це передбачена нормами права соціального забезпечення за наявності відповідних юридичних фактів міра належної поведінки правозобов'язаної особи відносно правомочної, яка забезпечена можливістю примусу з боку держави.

5.3. Пенсійні правовідносини

Пенсійні правовідносини — це врегульовані нормами права соціального забезпечення суспільні відносини, які виникають у зв'язку з матеріальним забезпеченням громадян, які досягли встановленого законом віку і тривалий час займались певним видом професійної діяльності, а також громадян, визнаних інвалідами, або тих, що втратили годувальника. Такі правовідносини виникають за наявності відповідного фактичного складу.

Пенсійні правовідносини поділяються на відносини страхові та нестрахові.

Пенсійні правовідносини виникають у випадках пенсійного забезпечення як на загальних умовах, так і на пільгових, а також у зв'язку з особливими умовами праці.

За **терміном дії** пенсійні правовідносини належать до категорії тривалих. Термін дії ряду пенсійних правовідносин встановлюється законодавством за допомогою зазначення конкретного терміну (наприклад, пенсія у зв'язку із втратою годувальника на дітей виплачується до досягнення ними 18 років, а дітям, що навчаються у вищих навчальних закладах на стаціонарній формі навчання, — до 23 років) або пов'язаний із втратою конкретних юридичних фактів, якими зумовлене право на пенсійне забезпечення (наприклад, працевлаштування на роботу особи, яка отримує дострокову пенсію за віком; відновлення працездатності громадянина, якому призначена пенсія по інвалідності на певний термін та ін.).

Суб'єкти пенсійних правовідносин — це громадяни і державні органи, що в силу правових норм можуть виступати як носії суб'єктивних юридичних прав і обов'язків.

Спеціальна пенсійна правосуб'єктність — це рівна для всіх громадян, що займаються трудовою діяльністю, можливість мати право на трудову пенсію різноманітного виду і реалізувати це право, ставши учасником пенсійних правовідносин. Спеціальна пенсійна правосуб'єктність не може ототожнюватися з суб'єктивним правом

на пенсію, що зумовлене конкретними юридичними фактами. Вона являє собою нерозривну єдність пенсійної правоздатності і пенсійної дієздатності, що виникають водночас.

Державний орган, який здійснює пенсійне забезпечення, є іншим суб'єктом пенсійних правовідносин, зобов'язаним надати матеріальне забезпечення у вигляді пенсійної виплати.

Правосуб'єктність органів, які здійснюють пенсійне забезпечення, виникає з моменту наділення їх як юридичних осіб відповідною спеціальною компетенцією і припиняється у зв'язку з їх ліквідацією або передачею такої компетенції іншим державним органам (наприклад, від органів соціального захисту населення єдиним пенсійним службам).

Юридичні факти, що визначають суб'єктивне право на отримання пенсії, є об'єктивною підставою для пенсійного забезпечення:

- *для пенсії за віком* на загальних підставах — це досягнення загальностановленого пенсійного віку і наявність загального трудового стажу;
- *для пенсії у зв'язку із особливими умовами праці* — це ще й наявність спеціального трудового стажу;
- *для пенсії у зв'язку із пенсією за інвалідністю* — це визнання громадянина інвалідом внаслідок певної причини (трудового каліцтва, професійного захворювання або загального захворювання) і факт трудової діяльності або наявність загального трудового стажу встановленої законом тривалості (у разі настання інвалідності від загального захворювання);
- *для пенсії у зв'язку із втратою годувальника* група юридичних фактів істотно ускладнюється, оскільки одна їх частина стосується годувальника (смерть годувальника і її причина, факт трудової діяльності годувальника або наявність у нього відповідного загального трудового стажу), а інша — членів його сім'ї (належність до кола осіб, що забезпечуються такою пенсією, непрацездатність, факт перебування на утриманні годувальника тощо);
- *для пенсії за вислугу років* діють два факти — наявність встановленої законом тривалості вислуги років і залишення, як правило, тієї роботи, у зв'язку з якою зазначена пенсія призначається; а для права на *соціальну пенсію* потрібен один юридичний факт — досягнення відповідного віку або визнання інвалідом однієї з трьох груп або дитиною-інвалідом, смерть одного або обох батьків неповнолітньої дитини.

Другу групу **юридичних фактів** в юридичному складі, які тягнуть за собою виникнення пенсійних правовідносин, утворюють такі, з якими пов'язане суб'єктивне право на певний розмір пенсійної виплати (це заробіток, з якого повинна обчислюватися пенсія; наявність утриманців; наявність юридичних фактів, що дають право на додаткове підвищення основного розміру пенсії, тощо).

Третя група юридичних фактів в юридичному складі пов'язана із встановленою процедурою оформлення пенсійних правовідносин. Вона приводить у дію механізм реалізації суб'єктивного права і починається із звернення за призначенням пенсії, тобто з волевиявлення громадянина, а завершується прийняттям компетентним органом рішення про призначення пенсії.

Об'єктом пенсійних правовідносин є матеріальне добро у вигляді пенсії за віком, за вислугу років, по інвалідності, у зв'язку із втратою годувальника або соціальної пенсії.

Зміст пенсійних правовідносин — це суб'єктивні права і юридичні обов'язки їх учасників і реальні дії з їх використання.

5.4. Правовідносини у зв'язку з наданням натуральних видів утримання та різних соціальних послуг

Правовідносини з приводу допомог і компенсацій — це суспільні відносини, врегульовані нормами права соціального забезпечення, що виникають на підставі відповідних юридичних фактів у зв'язку з наданням громадянам грошових виплат у вигляді допомог і компенсацій.

Класифікація правовідносин з приводу допомог і компенсацій:

- за джерелами фінансування;
- цільовим призначенням;
- терміном виплати.

Правовідносини поділяються також залежно від того, виникають вони у зв'язку зі страховими чи у зв'язку з нестраховими виплатами.

Залежно від **терміну дії** правовідносини поділяються на відносини, які існують протягом певного періоду, та відносини разового характеру.

За **цільовим призначенням** виплати поділяються на ті, що виникають у зв'язку з заміщенням допомоги, компенсацією втраченого заробітку або у зв'язку з наданням цієї виплати з метою матеріальної (соціальної) підтримки громадян, без урахування їх колишнього заробітку.

Суб'єктами правовідносин виступають, з одного боку, громадяни, а з іншого — державні або (за дорученням держави) інші органи.

Об'єктом правовідносин виступає матеріальне благо у вигляді допомоги (щомісячної, періодичної або одноразової) або відповідна компенсація (також щомісячна, періодична або одноразова).

Зміст правовідносин — це сукупність прав і обов'язків його суб'єктів.

Страхові соціальні допомоги — це короткострокові чи разові оплатно-нееквівалентні грошові виплати, що призначаються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування особам за рахунок страхових фондів з метою відшкодування їм втраченого заробітку (трудового доходу) або часткової компенсації понесених додаткових витрат у передбачених законом випадках.

Державні соціальні допомоги — це щомісячні, періодичні чи разові грошові виплати, що безплатно надаються за рахунок бюджетних коштів фізичним особам, які перебувають у скрутному матеріальному становищі, на умовах і в порядку, передбачених чинним законодавством.

Державні соціальні допомоги:

- державні допомоги сім'ям з дітьми:
 - у зв'язку з вагітністю та пологами;
 - одноразова допомога при народженні дитини;
 - у зв'язку з доглядом за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
 - на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням;
 - на дітей одиноких матерям;
- державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям;
- допомога на поховання;
- державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам;
- одноразова грошова допомога біженцям на придбання товарів першої необхідності;
- одноразова грошова допомога біженцям на відшкодування вартості проїзду до районного пункту тимчасового розміщення біженців, регіону тимчасового розселення біженців або до іншого місця, вибраного біженцем для проживання;
- щомісячна державна допомога дітям віком до 16 років, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД;
- щомісячна грошова допомога малозабезпеченій особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного роз-

ладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду;

- допомога особам, які потерпіли від стихійного лиха і техногенних катастроф (за окремими постановами Кабінету Міністрів України);
- одноразові допомоги найвразливішим категоріям осіб, що надаються з нагоди державних, місцевих і релігійних свят за рішенням місцевих органів влади тощо.

Субсидія — це цільова, безповоротна матеріальна допомога для відшкодування витрат на оплату послуг чи придбання життєво необхідних споживчих товарів у переліку та обсягах, визначених законодавством.

Компенсація — грошова виплата, що має на меті відшкодування громадянам здійснених ними витрат або за не отриману соціальну послугу у випадках, передбачених законодавством.

Соціальні пільги — це закріплені законодавством переваги, додаткові права і гарантії для окремих категорій осіб у сфері соціального забезпечення відповідно до принципів рівноправності громадян і соціальної справедливості з метою полегшення умов їх життєдіяльності.

Соціальні послуги — це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, методичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи інвалідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Тестові завдання

1. Основні групи, на які поділяються види правовідносин із соціального забезпечення:

- а) матеріальні;
- б) процедурні;
- в) матеріальні та процедурно-процесуальні;
- г) процесуальні.

2. Процесуальні строки в соціальному забезпеченні встановлюються:

- а) на 1 рік;

- б) безстроково;
- в) стосовно кожного виду соціального забезпечення і диференціюються залежно від стадії розвитку процесуальних відносин;
- г) незалежно від виду соціального забезпечення на 6 місяців.

3. Зазначте, хто із перелічених осіб не є правомочним суб'єктом правовідносин з соціального забезпечення:

- а) громадяни похилого віку;
- б) діти;
- в) іноземні громадяни чи особи без громадянства;
- г) інваліди;
- д) хворі;
- е) неприцездатні за інших обставин.

4. Зазначте, яким Законом України для осіб похилого віку лімітується віком можливість стати суб'єктом правовідносин з соціального забезпечення:

- а) Законом України “Про пенсійне забезпечення”;
- б) Законом України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”;
- в) Законом України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні”.

5. Вид правоздатності, що не належить до системи правовідносин із соціального забезпечення:

- а) загальна;
- б) особлива;
- в) спеціальна.

6. Об'єкти правовідносин з соціального забезпечення залежать від:

- а) характеру обставин;
- б) характеру потреб;
- в) характеру нещасного випадку.

7. Зміст суб'єктивного права на соціальне забезпечення складається:

- а) з права звернення суб'єкта права на соціальне забезпечення до відповідних державних органів;

- б) з правомочності на отримання суб'єктом передбаченого законом певного виду і розміру соціального забезпечення в установленій процесуальними нормами строк;
- в) з юридичної необхідності суб'єкта права на соціальне забезпечення на матеріальну допомогу.

8. Процедурні правовідносини – це:

- а) правовідносини, згідно з якими вирішуються спори щодо окремих юридичних фактів, щодо порядку призначення тих чи інших видів соціального забезпечення;
- б) правовідносини, що виникають у зв'язку зі встановленням фактів та обставин, що мають юридичне значення для основних правовідносин;
- в) правовідносини, що виникають у зв'язку з вирішенням питання про призначення того чи іншого забезпечення;
- г) правовідносини, що виникають у зв'язку зі встановленням фактів та обставин, що мають юридичне значення для основних правовідносин, та правовідносини, що виникають у зв'язку з вирішенням питання про призначення того чи іншого забезпечення.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття правовідносин із соціального забезпечення.
2. Назвіть види правовідносин із соціального забезпечення та дайте їм загальну характеристику.
3. Хто може виступати суб'єктами права на соціальне забезпечення?
4. Дайте загальну характеристику об'єктам правовідносин з соціального забезпечення.
5. Що входить до змісту правовідносин із соціального забезпечення?
6. Назвіть юридичні факти, з якими пов'язане виникнення правовідносин із забезпечення громадян допомогою і компенсаційними виплатами.
7. Дайте повне визначення процедурним і процесуальним правовідносинам із соціального забезпечення.
8. Дайте повне визначення поняття “юридичний факт”.
9. Назвіть підстави для виникнення процесуально-процедурних правовідносин у сфері соціального забезпечення.

10. Між якими суб'єктами виникають правовідносини з питань реалізації громадянами права на той чи інший вид соціального забезпечення? Що виступає об'єктом у цих правовідносинах?

**ПОНЯТТЯ ТРУДОВОГО СТАЖУ,
ЙОГО ВИДИ****Теоретичні питання**

1. *Поняття, значення та класифікація трудового стажу в праві соціального забезпечення.*
2. *Загальний трудовий стаж.*
3. *Спеціальний трудовий стаж, його зміст і підвиди.*
4. *Страховий стаж, його значення і зміст.*
5. *Вислуга років як особливий вид спеціального трудового стажу.*

**Методичні вказівки для підготовки студентів
до семінарських занять**

Для глибокого вивчення студентом Особливої частини права соціального забезпечення йому необхідно передусім вивчити та проаналізувати ряд законодавчих актів, які спрямовані на визначення поняття “стаж”, а саме – закони України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, “Про пенсійне забезпечення”, “Про державну службу”, Про Національний банк України”, “Про дипломатичну службу”, “Про службу в органах місцевого самоврядування”, “Про прокуратуру”, “Про статус народного депутата України”, “Про статус суддів”, “Про судову експертизу”, “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”, “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів”, Митний кодекс України, Положення про помічника-консультанта народного депутата України тощо.

6.1. Поняття, значення та класифікація трудового стажу в праві соціального забезпечення

У нормативно-правових актах міститься різне юридичне значення видів трудового стажу, тому трудовий стаж не має самостійного юридичного значення, воно вбирає в себе ознаки всіх видів трудового стажу.

Трудовий стаж в юридичному значенні визначає факт тривалості трудової діяльності працівника, який, у свою чергу, відображує весь період трудової діяльності працівника, а також іншої суспільно корисної діяльності.

Крім того, трудовий стаж може визначатись як за тривалістю, так і за певними кваліфікаційними ознаками роботи, наприклад робота в шкідливих і важких умовах праці.

Трудовий стаж:

- відображає загальну тривалість трудової та іншої суспільно корисної діяльності;
- є показником не тільки тривалості, а й характеру трудової діяльності за певними кваліфікаційними ознаками (важкі та шкідливі умови праці, сфера, в якій здійснюється трудова діяльність, тощо).

Трудовий стаж поділяється на:

- загальний;
- спеціальний.

6.2. Загальний трудовий стаж

Загальний трудовий стаж — це загальна сумарна тривалість трудової та іншої суспільно корисної діяльності, незалежно від тривалості перерв у ній, нарахована за встановленими чинним законодавством правилами.

Крім оплачуваної трудової діяльності в трудовий стаж відповідно до ст. 56 Закону України “Про пенсійне забезпечення” включається:

1) *будь-яка інша робота*, на якій працівник підлягав державному соціальному страхуванню, або за умови сплати страхових внесків, період одержання допомоги по безробіттю, а також робота в’язнів і робота за угодами цивільно-правового характеру за умови сплати страхових внесків;

2) **творча діяльність** членів творчих спілок, а також інших творчих працівників, які не є членами таких спілок, за умови сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України;

3) **військова служба** та перебування в партизанських загонах і з'єднаннях, служба в органах державної безпеки та органах внутрішніх справ незалежно від місця проходження служби;

4) **служба у воєнізованій охороні, органах спеціального зв'язку і гірничорятувальних частинах** незалежно від відомчої підпорядкованості та наявності спеціального або військового звання;

5) **навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах**, в училищах і на курсах з підготовки кадрів, підвищення кваліфікації та перекваліфікації, в аспірантурі, докторантурі і клінічній ординатурі;

6) **тимчасова непрацездатність, що почалася у період роботи**;

7) **час догляду за інвалідом I групи або дитиною-інвалідом** віком до 16 років, а також за пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду;

8) **час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми**, але не довше ніж до досягнення кожною дитиною 3-річного віку;

9) **період проживання дружин осіб офіцерського складу**, прапорщиків, мічманів і військовослужбовців надстрокової служби з чоловіками в місцевостях, де була відсутня можливість їх працевлаштування за спеціальністю, але не більше 10 років.

Пільги при обчисленні стажу надаються в таких випадках:

- військова служба у складі діючої армії у період бойових дій, у тому числі при виконанні інтернаціонального обов'язку, а також перебування в партизанських загонах і з'єднаннях (зараховується в стаж роботи на пільгових умовах у порядку, встановленому для обчислення строків цієї служби при призначенні пенсій за вислугу років військовослужбовцям);
- громадянам, необґрунтовано притягнутим до кримінальної відповідальності, необґрунтовано репресованим і пізніше реабілітованим, час утримання під вартою, час відбування покарання в місцях позбавлення волі та заслання, а також перебування на примусовому лікуванні (стаж зараховується у потрійному розмірі);
- робота, незалежно від віку, в тому числі як вільнонайманого складу, у військових частинах і служба, крім військової служ-

би, передбаченої ст. 57 Закону України “Про пенсійне забезпечення”, в роки Великої Вітчизняної війни та в інші періоди ведення бойових дій (зараховується в стаж роботи у подвійному розмірі);

- час перебування у фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового утримання в період війни осіб, у тому числі дітей, насильно вивезених з тимчасово окупованої території у період Великої Вітчизняної війни (у потрійному розмірі);
- робота в місті Ленінград у період його блокади в роки Великої Вітчизняної війни з 8 вересня 1941 року по 27 січня 1944 року (зараховується в стаж роботи у потрійному розмірі);
- час проживання в місті Ленінград у період його блокади в роки Великої Вітчизняної війни з 8 вересня 1941 року по 27 січня 1944 р. (у подвійному розмірі);
- робота в лепрозорних і протичумних закладах охорони здоров'я, у закладах (відділеннях) з лікування осіб, заражених вірусом імунодефіциту людини або хворих на СНІД, в інших інфекційних закладах (відділеннях) охорони здоров'я, у патологоанатомічних і реанімаційних відділеннях закладів охорони здоров'я, а також у психіатричних закладах охорони здоров'я (зараховується до стажу роботи у подвійному розмірі).

6.3. Спеціальний трудовий стаж, його зміст і підвиди

Спеціальний трудовий стаж — це сумарна тривалість певної діяльності, виокремлена із загального стажу з урахуванням важких і шкідливих умов, інтенсивності праці, сфери чи місцевості, в якій вона здійснювалась.

Види спеціального трудового стажу поділяються:

- за підставою:
 - особливі умови праці;
 - зміст роботи, тобто характер виконуваної роботи, посада, професія та відповідна галузь народного господарства чи сфера державного життя, де відбувалася трудова діяльність.
- за особливими умовами праці:
 - стаж на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці — за списком № 1;
 - стаж на інших роботах з шкідливими і важкими умовами праці — за списком № 2;

- залежно від стажу:
 - підземної роботи;
 - роботи з шкідливими умовами праці, а також у гарячих цехах;
 - стаж на важких роботах;
 - стаж роботи жінок як трактористів-машиністів у сільському господарстві, інших галузях народного господарства, а також машиністами будівельних, дорожніх і вантажно-розвантажувальних машин;
 - стаж роботи жінок у текстильній промисловості з підвищеною інтенсивністю і важкістю праці та ін.

Крім того, існує поняття “безперервний трудовий”. Такий стаж має істотне значення для визначення розміру допомоги на тимчасову непрацездатність, крім випадків настання її внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання. В пенсійному забезпеченні він втратив юридичне значення.

Безперервний трудовий стаж — вид трудового стажу, який має юридичне значення в забезпеченні працюючих громадян допомогою на тимчасову непрацездатність.

Безперервний трудовий стаж впливає на визначення лише розміру допомоги, але не на право на нього, причому не в усіх випадках тимчасової непрацездатності і не для всіх працюючих.

6.4. Страховий стаж, його значення і зміст

Страховий стаж — період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на обов’язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або підлягає загальнообов’язковому державному пенсійному страхуванню згідно із Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” і за яку сплачено страхові внески.

До **загального трудового стажу** для призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності зараховується:

- час роботи на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності або іншої роботи, протягом якої працівник підлягав обов’язковому соціальному страхуванню, незалежно від характеру й тривалості роботи і тривалості перерв;

- робота на водному транспорті протягом повного навігаційного періоду зараховується за рік роботи;
- робота протягом повного сезону на сезонних роботах та підприємствах і в організаціях сезонних галузей народного господарства, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 28 березня 1997 р. № 278 (278-97-п) “Про затвердження Списку сезонних робіт і сезонних галузей”, зараховується до загального трудового стажу роботи за рік роботи. Інші сезонні роботи зараховуються до загального трудового стажу роботи за їх фактичну тривалість;
- служба у Збройних силах, Національній гвардії, Прикордонних військах, СБУ, внутрішніх військах МВС, військах цивільної оборони та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, а також в органах внутрішніх справ;
- час перебування громадян на альтернативній (невійськовій) службі;
- час перебування на службі в митних органах;
- період перепідготовки та навчання нових професій, участі в оплачуваних громадських роботах і період одержання допомоги (в тому числі матеріальної) по безробіттю відповідно до Закону України “Про зайнятість населення”;
- час догляду однією з батьків за потерпілою дитиною внаслідок Чорнобильської катастрофи до досягнення нею віку 12 років;
- час відпусток у зв'язку з вагітністю та пологами, частково оплачуваної відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку і відпустки без збереження заробітної плати по догляду за дитиною, тривалість якої визначається медичним висновком, але не більш як до досягнення дитиною шестирічного віку;
- період, протягом якого виплачувалась допомога по вагітності та пологах, допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку жінкам із числа військовослужбовців, звільнених із Збройних сил, Національної гвардії, Прикордонних військ, СБУ, внутрішніх військ МВС, військ цивільної оборони та інших військових формувань, а також із органів внутрішніх справ у зв'язку з вагітністю та пологами, за умови, що вони приступили до роботи чи навчання по досягненні дитиною трирічного віку;

- період, протягом якого батьки-вихователі були зайняті у дитячому будинку сімейного типу вихованням дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- час навчання на курсах і у школах з підготовки кадрів, підвищення кваліфікації і перекваліфікації, якщо направленню на курси чи у школу безпосередньо передувала робота або служба у складі Збройних сил, Національної гвардії, Прикордонних військ, СБУ, внутрішніх військ МВС, військ цивільної оборони та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також в органах внутрішніх справ;
- час роботи або виробничої практики на робочих місцях і посадах, що оплачуються, у період навчання у вищому закладі освіти;
- час навчання у професійно-технічному закладі освіти;
- час оплаченого вимушеного прогулу, спричиненого незаконним звільненням або переведенням на іншу роботу;
- час вимушеного прогулу особи, взятої під захист;
- термін перебування під вартою, термін відбування покарання, а також час, протягом якого громадянин не працював у зв'язку з незаконним відстороненням від роботи (посади).

До загального стажу для призначення допомоги по тимчасовій непрацездатності не враховується:

- час участі працівника у страйку, що визнаний судом незаконним;
- час навчання у вищому закладі освіти (у тому числі на підготовчих відділеннях), в аспірантурі, докторантурі і клінічній ординатурі з денною (очною) формою навчання;
- час роботи засуджених у колонії-поселенні і відбування вправних робіт без позбавлення волі за місцем роботи, якщо інше не передбачено законом.

Тривалість загального трудового стажу:

1. Особам, які застраховані на умовах добровільного страхування, період сплати ними збору на обов'язкове соціальне страхування (страхових внесків) зараховується до загального трудового стажу на підставі довідки Фонду соціального страхування про сплату збору на обов'язкове соціальне страхування (страхових внесків).

2. Суб'єктам підприємницької діяльності – фізичним особам, які вибрали спрощену систему оподаткування, зараховується до загального трудового стажу весь період сплати ними єдиного податку, фік-

сованого сільськогосподарського податку, здійснення підприємницької та виробничої діяльності на підставі придбання спеціального торгового патенту.

3. Для призначення пенсій відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” від 9 липня 2003 р., який набув чинності з 1 січня 2004 р., та визначення їх розміру також враховується страховий стаж. Статтею 24 цього закону визначено, що страховий стаж — це період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов’язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок.

4. До страхового стажу для обчислення розміру пенсії за віком, з якого обчислюється розмір пенсії по інвалідності або у зв’язку з втраченого годувальника, крім наявного страхового стажу, зараховується також на загальних підставах відповідно період з дня встановлення інвалідності до досягнення застрахованою особою віку чоловіками 60 років, жінками — 55 років та період з дня смерті годувальника до дати, коли годувальник досяг би такого ж віку. Страховий стаж обчислюється територіальними органами Пенсійного фонду відповідно до вимог Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” за даними, що містяться в системі персоналізованого обліку, а за періоди до впровадження системи персоналізованого обліку — на підставі документів та в порядку, визначеному законодавством, що діяло до набрання чинності цим законом.

Страховий стаж обчислюється у місяцях. Неповний місяць роботи, якщо застрахована особа підлягала загальнообов’язковому державному пенсійному страхуванню або брала добровільну участь у системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, зараховується до страхового стажу як повний місяць за умови, що сума сплачених за цей місяць страхових внесків є не меншою, ніж мінімальний страховий внесок.

6.5. Вислуга років як особливий вид спеціального трудового стажу

Вислуга років — це вид стажу, що враховується для окремих категорій працівників, до яких можна віднести працівників, зайнятих на роботі з підвищеною інтенсивністю праці, котра потребує значних емоційних і фізичних навантажень. Цей вид роботи дає право праців-

никові виходити на пенсію до настання віку, який дає право на пенсію за віком.

Відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ” від 9 квітня 1992 р. це:

- військовослужбовці Збройних сил України, Прикордонних військ України, Служби безпеки України, Управління державної охорони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань;
- особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України;
- особи начальницького складу податкової міліції;
- особи начальницького і рядового складу кримінально-виконавчої системи України;
- військовослужбовці колишніх Збройних сил СРСР, органів державної безпеки і внутрішніх справ СРСР, Національної гвардії України;
- військовослужбовці, які в період Великої Вітчизняної війни проходили службу у складі 1-го Чехословацького армійського корпусу під командуванням Л. Свободи, а також громадяни інших держав з числа військовослужбовців збройних сил і інших військових формувань, утворених відповідно до чинного законодавства цих держав, які постійно проживають в Україні, і відповідно до міжнародних договорів, укладених Україною з іншими країнами про пенсійне забезпечення таких громадян, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено їх пенсійне забезпечення згідно із законодавством держави, на території якої вони проживають.

Правила нарахування вислуги років встановлено кількома постановами Кабінету Міністрів України:

- “Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей” від 17 липня 1992 р. № 393;
- “Про пільги щодо обчислення вислуги років військовослужбовцям Збройних Сил України, які брали участь в операціях Миротворчих Сил ООН” від 21 січня 1993 р. № 30;

- “Про проходження служби особами начальницького складу податкової міліції та обчислення їм вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги” від 30 жовтня 1998 р. № 1716.

Практичні завдання

Задача 1. Інвалід II групи, колишній військовослужбовець О. П. Гірничий, який прослужив в авіації 19 календарних років, звернувся до Пенсійного фонду з заявою про призначення йому пенсії за вислугу років.

Обґрунтуйте відповідь.

Задача 2. Громадянин О. О. Іванов звернувся з питанням до органів місцевого самоврядування, чи зараховується до стажу державної служби період роботи в районному комітеті народного контролю на посаді інспектора-діловода?

Обґрунтуйте відповідь.

Задача 3. У 2003 р. громадянка В. А. Орлова народила дитину, у зв'язку з чим вона оформила відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Чи зараховується період догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку до страхового стажу для обчислення пенсії?

Обґрунтуйте відповідь.

Задача 4. Громадянин В. Шевченко у грудні 2004 р. досяг пенсійного віку. З квітня 1997 р. одержує пенсію за II групу інвалідності внаслідок загального захворювання. На сьогоднішній момент не працює. Чи буде зараховано до страхового стажу в разі призначення пенсії за віком час одержання пенсії по інвалідності з квітня 1997 р. по 1 грудня 2004 р.?

Обґрунтуйте відповідь.

Задача 5. Громадянка Ю. Самсонова в період з 1988 по 1990 рр. працювала на посаді бухгалтера виправно-трудова колонії. Чи буде зараховуватись цей період роботи до стажу, що дає право державному службовцю на винагороду за постановою Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 р. № 212?

Обґрунтуйте відповідь.

Задача 6. До державної служби звернулась громадянка М. Паславська з запитанням: “Чи може бути прийнято на службу в орган місцевого самоврядування особу, яка досягла пенсійного віку?”

Обґрунтуйте відповідь.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “трудовий стаж”.
2. Яке значення для нарахування пенсії має страховий стаж?
3. Назвіть підвиди спеціального трудового стажу та охарактеризуйте їх.
4. Назвіть нормативно-правові акти, що регулюють питання нарахування вислуги років.
5. Що таке безперервний трудовий стаж і яке його значення?
6. Як підраховується сезонна робота, а також інша робота, яка не може виконуватись протягом усього календарного року?
7. Який порядок підрахування трудової діяльності в гірничих районах?
8. Назвіть коло осіб з числа військовослужбовців і працівників органів внутрішніх справ, які мають право на пенсію за вислугу років.
9. Чи має право льотно-інструкторський склад на пенсію за вислугу років?
10. За яких умов призначається пенсія за вислугу років службовим особам митних органів?

ОБЧИСЛЕННЯ І ПІДТВЕРДЖЕННЯ ТРУДОВОГО СТАЖУ

Теоретичні питання

1. Обчислення трудового стажу, види та характеристика.
2. Підтвердження трудового стажу. Докази трудового стажу.

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

7.1. Обчислення трудового стажу, види та характеристика

Порядок підрахунку періодів, що зараховуються в трудовий стаж (у вислугу років):

- звичайний;
- пільговий.

Звичайний порядок — це підрахунок фактичної тривалості періоду за календарем — з дня початку до дня закінчення періоду (включно).

Календарні дні, що не включаються в звичайний підрахунок:

- вихідні та святкові дні
- інші періоди, протягом яких робота (служба) не виконувалася, але відповідні відносини із застосування праці не переривалися (щорічні відпустки, навчальні відпустки, відпустки без збереження заробітку, періоди тимчасової непрацездатності, відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами тощо).

Пільговий порядок обчислення трудового стажу розрізняється залежно від того, яким законом він передбачений, яких видів і підвидів стажу, яких пенсій стосується та ін.

7.2. Підтвердження трудового стажу. Докази трудового стажу

Трудовий стаж — це юридичний факт в юридичному складі правовідносин у сфері соціального забезпечення, який повинен бути доказаний.

Способи підтвердження трудового стажу:

- підтвердження трудового стажу документами (такий спосіб підтвердження застосовується для доказів трудового стажу — загального, спеціального, страхового);
- підтвердження стажу показаннями свідків.

Підтвердження трудового стажу за допомогою документів.

Згідно зі ст. 101 Закону України “Про пенсійне забезпечення” від 5 листопада 1991 р. органи, що призначають пенсії, мають право вимагати відповідні документи від підприємств, організацій і окремих осіб, а також за необхідності перевіряти обґрунтованість їх видачі. А також відповідно до ч. 2 ст. 101 зазначеного Закону підприємства та організації несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну громадянам або державі внаслідок несвоєчасного оформлення або подання пенсійних документів, а також за видачу недостовірних документів, і відшкодовують її.

Трудова книжка — це основний документ, який підтверджує трудову діяльність, її тривалість і характер.

Порядок ведення трудових книжок передбачений Інструкцією про порядок ведення трудових книжок, затвердженою спільним наказом Мінпраці, Мін’юсту, Мінсоцзахисту від 29 липня 1993 р. № 58 (із змінами і доповненнями).

Трудові книжки ведуться:

- на всіх працівників, які працюють за трудовим договором на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності, а також у фізичної особи понад п’ять днів;
- на осіб, які працюють у кооперативах, на сільськогосподарських та інших підприємствах (господарських товариствах) на підставі членства, які є власниками (співвласниками) підприємств, селянських (фермерських) господарств.

Докази трудового стажу, необхідного для призначення пенсій та визначення розміру допомоги по тимчасовій втраті працездатності.

У разі необхідності доказів трудового стажу, необхідного для призначення пенсій і визначення розміру допомоги у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності, можуть прийматися:

- різні документи, що підтверджують трудову чи інші види суспільно корисної діяльності, які відповідно до законодавства зараховуються до трудового стажу;
- документи, які підтверджують сплату страхових внесків до Пенсійного фонду та фонду соціального страхування;
- інші документи, видані за місцем роботи, служби, навчання, архівними установами та передбачені Порядком підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637.

У разі відсутності трудової книжки (або відсутні необхідні записи, або містяться неправильні чи неточні записи про періоди роботи) надаються такі документи:

- довідки;
- виписки з наказів;
- особові рахунки і відомості на видачу заробітної плати;
- посвідчення;
- характеристики;
- письмові трудові договори і угоди з позначками про їх виконання;
- інші документи, які містять відомості про періоди роботи.

У випадку відсутності зазначених документів приймаються **членські квитки профспілок**. У цьому випадку підтверджується лише трудовий стаж за той період роботи, за який є позначки про сплату членських внесків.

Документи, які подаються у разі відсутності трудової книжки:

1. На підтвердження діяльності членів творчих спілок та інших творчих працівників, які не є членами творчих спілок, приймаються довідки про період сплати страхових внесків до Пенсійного фонду України.

2. Час роботи осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на приватній власності та виключно на їхній праці, за період до 1 травня 1993 р. зараховується до трудового стажу за наявності довідки Пенсійного фонду України про сплату страхових внесків.

3. Час творчої діяльності членів Спілки письменників, Спілки художників, Спілки композиторів, Спілки кінематографістів, Спілки театральних діячів, а також інших творчих працівників, які не є членами творчих спілок України, але об'єднані відповідними

професійними комітетами, підтверджується довідками (виписка-ми з постанов) секретаріатів правлінь творчих спілок України про встановлення творчого стажу до 1 квітня 1992 р., тобто до запровадження сплати зазначених страхових платежів до Пенсійного фонду України.

4. Для підтвердження військової служби, служби в органах державної безпеки приймаються:

- військові квитки;
- довідки військових комісаріатів, військових частин і установ системи Міноборони, Держкомкордону, Головного управління командуючого Національною гвардією, Управління охорони вищих посадових осіб України, органів управління інших військових формувань, що утворюються Верховною Радою України, Служби безпеки;
- довідки архівних і військово-лікувальних установ.

5. Для осіб, що перебували в партизанських загонах і з'єднаннях у період Великої Вітчизняної війни, стаж встановлюється за довідками штабів партизанського руху або архівів (за місцем діяльності партизанських загонів і з'єднань).

6. Військова служба у складі діючої армії в період бойових дій, у тому числі під час виконання інтернаціонального обов'язку, зараховується до трудового стажу на підставі довідок військових комісаріатів, які видаються в порядку, що визначається Міноборони.

7. Для осіб, що проходили службу в органах внутрішніх справ, приймаються довідки, які видаються в порядку, визначеному МВС України.

8. Стаж за період служби у воєнізованій охороні, в органах спеціального зв'язку і гірничорятувальних частинах визначається за правилами, встановленими для працівників підприємств, установ, організацій.

9. Особам, що навчались у вищих навчальних, професійних навчально-виховних закладах, навчальних закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, в аспірантурі і клінічній ординатурі, цей період підтверджується дипломами, посвідченнями, свідоцтвами, а також довідками та іншими документами, що видані на підставі архівних даних і містять відомості про періоди навчання.

10. Період тимчасової непрацездатності, яка розпочалася в період роботи, встановлюється на підставі довідок, виданих за місцем цієї роботи.

11. Період догляду за інвалідом I групи, дитиною-інвалідом віком до 16 років, а також пенсіонером, який за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, встановлюється на підставі:

- акта обстеження фактичних обставин здійснення догляду;
- документів, що засвідчують перебування на інвалідності (для інвалідів I групи і дітей-інвалідів) і вік (для престарілих і дітей-інвалідів).

12. Для осіб, які перебувають на інвалідності, підтвердженням стажу можуть бути виписка із акта огляду медико-соціальної експертної комісії, медичні висновки, пенсійне посвідчення, посвідчення одержувача допомоги або довідка відділу соціального захисту населення та інші документи.

13. Документом, що підтверджує вік особи, можуть бути свідоцтво про народження або виписка із паспорта чи довідка органів управління житловим фондом та інші.

Підтвердження стажу показаннями свідків. Відповідно до Порядку підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 637, підтвердження трудового стажу показаннями свідків застосовується в таких випадках:

- за відсутності документів про наявний стаж роботи та у разі неможливості їх одержати у зв'язку з воєнними діями, стихійним лихом, аваріями, катастрофами або іншими надзвичайними ситуаціями стаж роботи, який дає право на трудову пенсію, встановлюється на підставі показань не менше двох свідків, які знали б заявника по спільній з ним роботі на одному підприємстві, в установі, організації (в тому числі колгоспі) або в одній системі;
- у разі відсутності документів про час роботи громадян із числа національних меншин, примусово виселених з місць постійного проживання в 30–40-х роках, а також час роботи в колгоспі до 1965 р. у випадках, коли неможливо одержати документи про наявний стаж роботи, незалежно від причин відсутності необхідних документів.
- у разі відсутності документів про наявний стаж роботи і неможливості одержання їх внаслідок ліквідації підприємства, установи, організації або відсутності архівних даних з інших

причин, ніж ті, що зазначені в п. 17 цього порядку, трудовий стаж устанавлюється на підставі показань не менше двох свідків, які знали б заявника по спільній роботі на одному підприємстві, в установі, організації (в тому числі колгоспі) або в одній системі і мають документи про свою роботу за час, стосовно якого вони підтверджують роботу заявника;

- за відсутності документів про час перебування у фашистських концтаборах, гетто та інших місцях примусового утримання в період війни осіб, у тому числі дітей, примусово вивезених з тимчасово окупованої території у період Великої Вітчизняної війни, проживання в м. Ленінграді в період його блокади з 8 вересня 1941 р. по 27 січня 1944 р., зазначені періоди можуть бути встановлені на підставі показань одного або більше свідків, які мають у своєму розпорядженні відповідні документи (довідки, видані архівними установами, органами Служби безпеки або внутрішніх справ за місцем прибуття зазначених осіб до України, евакуаційні посвідчення, мобілізаційні розпорядження тощо).

Особливості підтвердження трудового стажу окремих категорій працівників. У тих випадках, коли в трудовій книжці відсутні відомості, що визначають право на пенсії на пільгових умовах або за вислугу років, устанавлені для окремих категорій працівників, для підтвердження спеціального трудового стажу приймаються уточнюючі довідки підприємств або організацій.

У довідці мають бути зазначені: періоди роботи, що зараховуються до спеціального стажу; професія або посада; характер виконуваної роботи; розділ, підрозділ, пункт, найменування списків або їх номери, до яких включається цей період роботи; первинні документи за час виконання роботи, на підставі яких видана зазначена довідка.

Додатково в довідці наводяться такі відомості:

- стосовно трактористів-машиністів підприємств сільського господарства (в тому числі колгоспів) — про безпосередню зайнятість у виробництві сільськогосподарської продукції;
- стосовно жінок, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами на підприємствах сільського господарства (в тому числі в колгоспах) — про виконання встановлених норм обслуговування;
- стосовно жінок, які працюють на вирощуванні, збиранні та післязбиральному обробленні тютюну, — про зайнятість на перелічених роботах протягом повного сезону.

У разі відсутності трудових книжок у осіб, які працювали у громадян за договорами (домашні робітниці, секретарі, друкарки, stenografістки, сторожі, садівники, шофери та ін.), час їх роботи в домашньому господарстві підтверджується довідками профспілкових організацій, за участю яких було укладено трудовий договір між наймачем і працівником, або трудовими договорами з позначкою про їх виконання.

За відсутності у профспілкових організаціях відомостей про укладення договору про роботу у окремих громадян для підтвердження стажу приймаються довідки, видані наймачем, а у разі його смерті — одним із подружжя або іншим членом сім'ї, який проживав разом з ним у даний період (крім тих родичів, які в цей час були неповнолітні), та довідки про сплату страхових внесків до Пенсійного фонду України. Справжність підпису особи, яка видала довідку про роботу, засвідчується в установленому порядку.

Відповідальність пенсіонерів перед органами, що призначають пенсії.

Відповідно до ст. 102 Закону України “Про пенсійне забезпечення” пенсіонери зобов'язані повідомляти органу, який призначає пенсії, про обставини, що спричиняють зміну розміру пенсії або припинення її виплати. У разі невиконання цього обов'язку і одержання у зв'язку з цим зайвих сум пенсії пенсіонери повинні відшкодувати органу, що призначає пенсії, заподіяну шкоду.

Відповідно до норм, встановлених ст. 103 цього закону, суми пенсії, над міру виплачені пенсіонерові внаслідок зловживань з його боку (в результаті подання документів з явно неправильними відомостями, неподання відомостей про зміну у складі членів сім'ї тощо), стягуються на підставі рішень органу, що призначає пенсії. Відрахування на підставі рішень органу, що призначає пенсії, провадяться в розмірі не більше 20 % пенсії понад відрахування з інших підстав.

У всіх випадках звернення стягнень на пенсію за пенсіонером зберігається не менш як 50 % належної пенсії.

У разі припинення виплати пенсії (внаслідок відновлення здоров'я тощо) до повного погашення заборгованості решта заборгованості стягується в судовому порядку.

Формула розрахунку коефіцієнта страхового стажу. А саме:

$$K_c = \frac{C_m \cdot B_c}{100 \% \cdot 12},$$

де K_c — коефіцієнт страхового стажу; C_m — сума місяців страхового стажу; V_c — визначена відповідно до цього Закону величина оцінки одного року страхового стажу (у відсотках).

За період участі тільки в солідарній системі величина оцінки одного року страхового стажу дорівнює 1 %, а за період участі в солідарній і накопичувальній системах пенсійного страхування — 0,8 %.

Практичні завдання

Задача 1. Громадянин І. С. Іванов у період з 1996 по 2001 р. працював у Південній Кореї на спільному російсько-південно-корейському підприємстві, яке, в свою чергу, внесків до Пенсійного фонду за громадянина І. С. Іванова не робило.

Чи може бути враховано заробіток у доларах США за цей період для обчислення пенсії?

Задача 2. Громадянка Г. Ткач працювала відповідальним секретарем редакції газети, а також працювала за сумісництвом журналістом.

Чи враховується під час обчислення пенсії період суміщення нею посад?

Задача 3. Громадянин О. Чуприна працював на посаді економіста в Івано-Франківському інформаційно-обчислювальному центрі, а також у Тисменицькому районному відділі статистики.

Чи буде зараховуватись до стажу державної служби зазначений період роботи?

Задача 4. У 1992 р. громадянину А. Торшевському було призначено військову пенсію.

Як потрібно зробити перерахунок пенсії за 2002–2004 рр. з урахуванням законів “Про прожитковий мінімум”, “Про державні соціальні стандарти і соціальні гарантії”, “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ”, деяких указів Президента України та Конституції України?

Задача 5. За нормами нового Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, страховий стаж і заробіток обчислюються за даними із системи персоніфікованого обліку. Проте на громадян, які не мають ідентифікаційного коду (працюють

у релігійних організаціях і створених ними підприємствах), у системі персоналізованого обліку дані про стаж і заробіток відсутні, є лише довідка, оформлена підприємством на папері. Як у такому разі обчислити стаж і заробіток?

Питання для самоконтролю

1. Назвіть нормативно-правові акти, які визначають порядок та особливості обчислення стажу роботи.
2. Назвіть пільги з обчислення стажу за певні періоди роботи.
3. Які основні документи приймаються для призначення пенсій?
4. Назвіть строки розгляду документів про призначення пенсій.
5. В який спосіб підтверджується наявний трудовий стаж для призначення пенсій за відсутності трудової книжки?
6. Як обчислюється страховий стаж за період перебування на листку непрацездатності по вагітності і пологах, коли страхові внески не нараховуються і не утримуються, і за період перебування в неоплачуваній відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею шестирічного віку?
7. Які види трудового стажу і для яких цілей можуть встановлюватися на підставі показань свідків?
8. В яких випадках для підтвердження стажу приймаються уточнюючі довідки підприємств або організацій?
9. Які відомості повинні міститися в уточнюючій довідці?
10. В яких випадках підтвердження стажу встановлюється в судовому порядку?

МАУП

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Теоретичні питання

1. Пенсійна система України та її стан на сучасному етапі.
2. Поняття пенсій та їх класифікація.

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

8.1. Пенсійна система України та її стан на сучасному етапі

Згідно із Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” від 9 липня 2003 р. на сьогодні в Україні існує три рівні пенсійного забезпечення громадян.

Перший рівень — солідарна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, яка базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених зазначеним законом.

Другий рівень — накопичувальна система загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, яка базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених зазначеним законом.

Третій рівень — це система недержавного пенсійного забезпечення, яка базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об’єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання

громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Перший і другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Другий і третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Для окремих категорій громадян законами України можуть встановлюватися умови, норми і порядок їх пенсійного забезпечення, відмінні від загальнообов'язкового державного пенсійного страхування і недержавного пенсійного забезпечення.

Громадяни України можуть бути учасниками та отримувати пенсійні виплати одночасно з різних рівнів системи пенсійного забезпечення в Україні. Обов'язковість участі або обмеження щодо участі громадян у відповідних рівнях системи пенсійного забезпечення в Україні та отримання пенсійних виплат встановлюються законами з питань пенсійного забезпечення.

Суб'єкти системи пенсійного забезпечення.

Пенсіонер — це особа, яка відповідно до Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” отримує пенсію, довічну пенсію, або члени її сім'ї, які отримують пенсію в разі смерті цієї особи у випадках, передбачених цим законом.

Суб'єктами солідарної системи є:

- застраховані особи, а в окремих випадках, визначених зазначеним Законом, — члени їхніх сімей та інші особи;
- страхувальники;
- Пенсійний фонд;
- уповноважений банк;
- підприємства, установи, організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій.

Суб'єктами системи накопичувального пенсійного забезпечення є:

- особи, від імені та на користь яких накопичуються та інвестуються кошти;
- підприємства, установи, організації та фізичні особи, що перераховують внески до системи накопичувального пенсійного забезпечення;
- Накопичувальний фонд;
- недержавні пенсійні фонди;

- юридичні особи, які здійснюють адміністративне управління Накопичувальним фондом і недержавними пенсійними фондами та управління їх пенсійними активами;
- зберігач;
- страхові організації.

8.2. Поняття пенсій та їх класифікація

Пенсія — це щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім’ї у випадках, визнаних цим законом.

Відповідно до **Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”** від 9 липня 2003 р. призначаються такі пенсійні виплати:

1. У солідарній системі:

- а) пенсії за віком;
- б) пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання (у тому числі каліцтва, не пов’язаного з роботою, інвалідності з дитинства);
- в) пенсії у зв’язку із втратою годувальника, якщо смерть годувальника не пов’язана з трудовим каліцтвом чи професійним захворюванням. Особі, яка має одночасно право на різні види пенсії, призначається один із цих видів пенсії за її вибором.

2. Пенсійні виплати, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках:

- а) довічна пенсія з установленим періодом;
- б) довічна обумовлена пенсія;
- в) довічна пенсія подружжя.

Відповідно до **Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання, що потягли втрату працездатності”** від 23 вересня 1999 р. призначаються такі пенсії:

- а) по інвалідності, якщо інвалідність настала внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання;
- б) у зв’язку з втратою годувальника, якщо смерть годувальника настала внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання.

Відповідно до **Закону України “Про пенсійне забезпечення”** від 5 листопада 1991 р., а також іншого пенсійного законодавства для окремих категорій громадян призначаються:

- а) пенсії за віком на пільгових умовах;
- б) пенсії за вислугу років;
- в) соціальні пенсії.

Пенсії за віком — це основний вид пенсійного забезпечення, який встановлюється за умови досягнення відповідного віку та наявності відповідного трудового стажу, які встановлені чинним законодавством.

Пенсія по інвалідності — це щомісячні грошові виплати з Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, а також з Державного бюджету, які призначаються у разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності, внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання чи загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства).

Пенсії у зв'язку з втратою годувальника — це грошові виплати непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, крім випадків, передбачених законодавством, коли виплати призначаються на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним.

Довічна пенсія з установленим періодом — це щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, але не менш як протягом десяти років з дня її призначення. У разі смерті пенсіонера право на отримання призначеної довічної пенсії протягом установленого періоду мають спадкоємці, зазначені в договорі страхування довічної пенсії або визначені відповідно до Цивільного кодексу України.

Довічна обумовлена пенсія — це щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера.

Довічна пенсія подружжя — щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, а після його смерті — його чоловіку (дружині), який (яка) досяг пенсійного віку, передбаченого ст. 26 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, протягом його (її) життя.

Страхові виплати у зв'язку з втратою годувальника, якщо смерть годувальника настала внаслідок трудового каліцтва чи професійно-

го захворювання — це щомісячні виплати (пенсій згідно з підпунктом “д” п. 1 ч. першої ст. 21 Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання, що потягли втрату працездатності”) непрацездатним особам, які перебували на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитині померлого, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після його смерті. Пенсія у разі смерті годувальника призначається і виплачується згідно із законодавством.

Пенсії за віком на пільгових умовах — це особливий вид пенсійного забезпечення за віком, основними умовами якої є: наявність і тривалість спеціального стажу роботи; правовий статус громадянина. Пільгою для призначення цієї пенсії є зменшення пенсійного віку, трудового стажу, а також зменшення пенсійного віку та загального трудового стажу.

Пенсії за вислугу років — це щомісячні грошові виплати, які встановлюються окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком.

Соціальні пенсії (трансформовані в інститут соціальних допомог з прийняттям Закону України “Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам” від 18 травня 2004 р.) призначаються і виплачуються непрацюючим громадянам, крім інвалідів з дитинства, у разі відсутності права на трудову пенсію.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні рівні пенсійної системи України та охарактеризуйте їх.
2. Дайте правову характеристику сучасному стану пенсійної системи України.
3. Дайте правову характеристику добровільній участі громадян у пенсійному забезпеченні.
4. Які пенсійні виплати здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду в солідарній системі?
5. Назвіть основну мету накопичувальної системи пенсійного забезпечення.
6. Яким чином відповідно до законодавства України здійснюється недержавне пенсійне забезпечення?

7. За якими критеріями визначається зміст пенсійного права в Україні?
8. Назвіть рівні пенсійного забезпечення та охарактеризуйте їх.
9. Дайте визначення поняття “пенсія”. В чому полягає право вибору пенсії?
10. За якими класифікаціями поділяються пенсії?

ПЕНСІЯ ЗА ВІКОМ

Теоретичні питання

1. *Поняття пенсії за віком, її відмінність від інших виплат у системі соціального забезпечення.*
2. *Пенсія за віком на пільгових підставах.*
3. *Розмір пенсії за віком. Надбавки до пенсії.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

9.1. Поняття пенсії за віком, її відмінність від інших виплат у системі соціального забезпечення

Пенсія за віком — це пенсія, яка призначається за умов досягнення особою певного віку та наявності страхового стажу, передбаченого пенсійним законодавством України.

Відповідно до ст. 26 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” встановлено такий вік для призначення пенсій за віком:

- для жінок — 55 років;
- для чоловіків — 60 років;

та наявності при цьому страхового стажу не менше **п’яти років**.

Пенсія за віком стає передумовою для інших пенсій, а особливо для їх розмірів.

Згідно зі ст. 29 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, яка передбачає, що особі, яка набула права на пенсію за віком відповідно до цього закону, але після досягнення пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього закону, виявила бажання

працювати і одержувати пенсію з пізнішого строку, пенсія за віком призначається з урахуванням страхового стажу на день звернення за призначенням пенсії з підвищенням розміру пенсії за віком, обчисленого відповідно до ст. 27 цього закону, за кожний повний рік страхового стажу після досягнення пенсійного віку в такому порядку: 1 рік — 3,00 %; 2 роки — 6,71 %; 3 роки — 11,83 %; 4 роки — 18, 54 %; 5 років — 27,07 %; 6 років — 36,46 %; 7 років — 46,85 %; 8 років — 58,43 %; 9 років — 71,19 %; 10 років — 85,32 %.

У тому разі, якщо особа пропрацювала неповний робочий рік, це підвищення не здійснюється (п. 2 ст. 29 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”).

З 1 січня 2008 року набрав чинності Закон України “Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України”, згідно з яким з початку року для всіх пенсіонерів, які одержують пенсії за базовим пенсійним законом, вартість одного року страхового стажу в солідарній системі збільшено з 1 % до 1,2 %, а з 1 жовтня 2008 р. — до 1,35 %. Крім цього, тим пенсіонерам, у яких при визначенні заробітку для обчислення пенсій була застосована середня заробітна плата працівників за 2002–2005 рр., пенсії перерахують з урахуванням цього показника за 2006 р., який становить 928,81 грн. Якщо говорити про вартість оцінки одного року страхового стажу, то збільшення цього показника відповідно збільшує відсоток, який береться від заробітку особи для визначення розміру пенсії. До 1 січня 2008 р. за 40 років стажу бралось 40 % заробітку для обчислення пенсії, а вже з цієї дати братиметься 48 % заробітку (з 1 жовтня — 54 %).

Загалом же новий підхід до нарахування пенсій дасть можливість усунути диспропорції у пенсійному забезпеченні громадян, які вийшли на пенсію в різні роки і для призначення пенсії яким застосовувалися різні показники середньої заробітної плати за різні роки.

Відмінність пенсії за віком від інших видів пенсій:

- **пенсія по інвалідності** надається відповідно до фактичного стану працездатності особи, а для пенсії за віком ця умова не діє;
- **пенсія за вислугу років** надається за наявності спеціального стажу, тобто стажу роботи за певною професією чи на посаді. Якщо особа йде на пенсію за віком, чинним законодавством не передбачена заборона на продовження особою роботи на дано-

му підприємстві, а у разі, якщо особа йде на пенсію за вислугу років, вона не має права далі продовжувати працювати за даною професією чи на посаді.

9.2. Пенсія за віком на пільгових підставах

Існує ряд категорій громадян, для яких можливе призначення пенсії на пільгових умовах. Ці категорії не є однаковими, вони, в свою чергу, передбачають в одному випадку — зменшення пенсійного віку, в другому — стажу, в третьому — зменшення і пенсійного віку, і загального трудового стажу.

Основним критерієм поділу працівників на категорії є список № 1 виробництв, робіт, професій, посад і показників, затверджуваних Кабінетом Міністрів України, а також список № 2 — щодо інших робіт із шкідливими і важкими умовами праці.

За списком № 1 право на пенсію за віком на пільгових умовах мають:

- чоловіки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах;
- жінки — після досягнення 45 років і при стажі роботи не менше 15 років, з них не менше 7 років 6 місяців на зазначених у списку роботах.

А працівникам, які мають не менше половини зазначеного стажу роботи з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці, пенсії на пільгових умовах призначаються із зменшенням віку, передбаченого законом для загального кола громадян:

- на 1 рік за кожний повний рік такої роботи чоловікам;
- на 1 рік 4 місяці — жінкам.

За списком № 2 право на пенсію за віком на пільгових умовах мають:

- чоловіки — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначених роботах;
- жінки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначених роботах.

А працівникам, які мають не менше половини зазначеного стажу роботи із шкідливими і важкими умовами праці, пенсії на пільгових

умовах призначаються із зменшенням віку, передбаченого для загального кола громадян:

- на 1 рік за кожні 2 роки 6 місяців такої роботи — чоловікам;
- на 1 рік за кожні 2 роки такої роботи — жінкам.

Цим категоріям працівників пенсії за віком на пільгових умовах призначаються незалежно від місця останньої роботи.

На 5 років знижено пенсійний вік таким категоріям працівників:

- чоловікам, які працюють трактористами-машиністами, безпосередньо зайнятим у виробництві сільськогосподарської продукції в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, — за наявності загального стажу роботи не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі;
- жінкам, які працюють трактористами-машиністами, машиністами будівельних, шляхових і вантажно-розвантажувальних машин, змонтованих на базі тракторів і екскаваторів, — за наявності загального стажу роботи не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі;
- жінкам, які працюють доярками (операторами машинного доїння), свинарками-операторами в колгоспах, радгоспах, інших підприємствах сільського господарства, — за наявності стажу зазначеної роботи не менше 20 років і за умови виконання встановлених норм обслуговування;
- жінкам, які зайняті протягом повного сезону на вирощуванні, збиранні та післязбиральній обробці тютюну, — за наявності стажу зазначеної роботи не менше 20 років;
- робітницям текстильного виробництва, зайнятим на верстатах і машинах, за списком виробництв і професій, затверджуваним у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, — за наявності стажу зазначеної роботи не менше 20 років;
- водіям міського пасажирського транспорту (автобусів, тролейбусів, трамваїв) і великокабових автомобілів, зайнятих у технологічному процесі важких і шкідливих виробництв:
 - чоловікам — при стажі роботи 25 років, у тому числі на зазначеній роботі не менше 12 років 6 місяців;
 - жінкам — при стажі роботи 20 років, у тому числі на зазначеній роботі не менше 10 років.

Крім того, пенсійним законодавством України передбачено певні пільги щодо пенсійного забезпечення й окремим категоріям громадян, зокрема таким:

- громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, у тому числі:
 - учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС — громадянам, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків;
 - потерпілим від Чорнобильської катастрофи — громадянам, включаючи дітей, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- інвалідам, учасникам війни, сім'ям загиблих (померлих) військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ;
- багатодітним матерям і матерям інвалідів з дитинства;
- особам, хворим на гіпофізарний нанізм (ліліпутам), і диспропорційним карликам;
- інвалідам по зору I групи.

Пільги щодо зменшення пенсійного віку:

Учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, які працювали у зоні відчуження:

- з моменту аварії до 1 липня 1986 р. незалежно від кількості робочих днів, а з липня 1986 р. по 31 грудня 1986 р. не менше 5 календарних днів — на 10 років;
- у 1987 р. не менше 14 календарних днів — на 8 років;
- з липня 1986 р. по 31 грудня 1986 р. від 1 до 5 календарних днів, у 1987 р. від 10 до 14 календарних днів, у 1988 р. не менше 30 календарних днів, на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки або їх будівництві не менше 14 календарних днів у 1986 р. — на 5 років.

Потерпілим від Чорнобильської катастрофи:

- евакуйованим з 10-кілометрової зони відчуження в 1986 р. пенсійний вік зменшується на 10 років;
- евакуйованим з інших територій зони відчуження в 1986 р. — на 8 років.

Особам, які постійно проживали або постійно проживають чи постійно працювали або постійно працюють:

- у зоні безумовного (обов'язкового) відселення за умови, що вони станом на 1 січня 1993 р. прожили або відпрацювали у цій зоні не менше 2 років — на 4 роки та додатково на 1 рік за кожний рік проживання, роботи, але не більш як на 9 років;

- у зоні гарантованого добровільного відселення за умови, що вони станом на 1 січня 1993 р. прожили або відпрацювали у цій зоні не менше 3 років — на 3 роки та додатково на 1 рік за 2 роки проживання, роботи, але не більш як на 6 років;
- у зоні посиленого радіоекологічного контролю за умови, що вони станом на 1 січня 1993 р. прожили або відпрацювали у цій зоні не менше 4 років — на 2 роки та додатково на 1 рік за 3 роки проживання, роботи, але не більш як на 5 років.

Особам, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 р. не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986–1987 рр. за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, що виконувалися за урядовими завданнями, передбачене зменшення пенсійного віку на 2 роки.

Потерпілим від Чорнобильської катастрофи, які відпрацювали на підземних роботах, на роботах з особливо шкідливими і особливо важкими умовами праці за списком № 1:

- чоловіки — 10 років і більше;
- жінки — 7 років 6 місяців і більше;

та які відпрацювали на інших роботах зі шкідливими і важкими умовами праці за списком № 2:

- чоловіки — 12 років 6 місяців і більше;
- жінки — 10 років і більше,

вік виходу на пенсію для зазначених осіб зменшується додатково відповідно на два роки (за списком № 1) і на один рік (за списком № 2).

Громадянам, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, віднесеним до категорій 1, 2, 3, 4, для призначення пенсії за віком зменшено і загальний трудовий стаж на 5 років, тобто для чоловіків він становить 20, а для жінок — 15 років.

Військовослужбовцям, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ:

- які брали участь у бойових діях;
- які стали інвалідами внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних при захисті Батьківщини або при виконанні інших обов'язків військової служби (службових обов'язків);
- внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті чи виконанням інтернаціонального обов'язку.

Однак зазначені особи мають право на пільгове пенсійне забезпечення за віком, якщо вони не набули права на пенсію за вислу-

гу років. Цим особам скорочується пенсійний вік на 5 років за незмінного загального трудового стажу. Тобто вони мають право на пенсію:

- чоловіки — після досягнення 55 років і при стажі роботи не менше 25 років;
- жінки — після досягнення 50 років і при стажі роботи не менше 20 років.

Такі ж пільги мають також батьки і дружини (якщо вони не взяли повторний шлюб) військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ: які померли (загинули) у період проходження військової служби (виконання службових обов'язків) чи після звільнення зі служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків);

Жінкам:

- які народили п'ятеро або більше дітей і виховали їх до восьмирічного віку;
- матері інвалідів з дитинства, які виховали їх до восьмирічного віку.

Зазначена категорія жінок має право на пенсію за віком після досягнення ними 50 років, але за наявності загального трудового стажу не менше 15 років (до нього зараховується час догляду за дитиною-інвалідом віком до 16 років та догляд непрацюючої матері за малолітніми дітьми, але не довше як до досягнення кожною дитиною 3-річного віку). Крім того, до числа інвалідів з дитинства належать діти-інваліди віком до 16 років, які отримують соціальну пенсію.

Категорії громадян, які мають фізичні вади (незалежно від того, чи мають вони право на пенсійне забезпечення по інвалідності):

- а) особи, хворі на гіпофізарний нанізм (ліліпути);
- б) диспропорційні карлики.

Зазначені особи мають право на пенсію за віком:

- чоловіки — після досягнення 45 років і при стажі роботи не менше 20 років;
- жінки — після досягнення 40 років і при стажі роботи не менше 15 років;
- в) інваліди зору I групи — сліпі та інваліди з дитинства I групи:
 - чоловіки — після досягнення 50 років при стажі роботи не менше 15 років;
 - жінки — після досягнення 40 років при стажі роботи не менше 10 років.

9.3. Розмір пенсії за віком. Надбавки до пенсії

Розмір пенсії за віком та порядок її визначення встановлено в ст. 27 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, в якій чітко закріплена формула визначення розміру пенсії за віком:

$$П = Зп \times Кс,$$

де $П$ — розмір пенсії, у гривнях; $Зп$ — заробітна плата (дохід) застрахованої особи, визначена відповідно до ст. 40 цього закону, з якої обчислюється пенсія, у гривнях; $Кс$ — коефіцієнт страхового стажу застрахованої особи, визначений відповідно до ст. 25 зазначеного закону.

Розмір пенсії за віком може бути різний, але не менший, ніж передбачено ст. 28 зазначеного закону.

Мінімальна пенсія — державна соціальна гарантія, розмір якої визначається Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”. Мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 25 років, а у жінок — 20 років страхового стажу встановлюється у розмірі 20 % середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України, за попередній рік, яка визначається спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі статистики.

Як і щороку, з 1 січня 2008 р. встановлено нові розміри прожиткового мінімуму для відповідних соціальних і демографічних груп населення, зокрема для осіб, які втратили працездатність, він становить з:

- 1 січня 2008 року — 470 грн;
- 1 квітня 2008 року — 481 грн;
- 1 липня 2008 року — 482 грн;
- 1 жовтня 2008 року — 498 грн.

Тому мінімальний розмір пенсій за віком, призначених відповідно до ст. 28 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” (за наявності у чоловіків 25, а у жінок — 20 років страхового стажу), визначається виходячи із зазначених вище розмірів прожиткового мінімуму.

Надбавки до пенсії за віком. До пенсії за віком, у тому числі обчисленої в мінімальному розмірі, відповідно до ст. 21 Закону України “Про пенсійне забезпечення” встановлюються надбавки таким категоріям громадян:

а) непрацюючим пенсіонерам, які мають на своєму утриманні непрацездатних членів сім’ї (ст. 37, 38, 40, 41), — на кожного непра-

цездатного члена сім'ї в розмірі соціальної пенсії, передбаченої для відповідної категорії непрацездатних;

б) саодиноким пенсіонерам, які за висновком медичних закладів потребують постійного стороннього догляду, — на догляд за ними в розмірі соціальної пенсії (пункт “б” ст. 94).

в) пенсіонерам, які набули відповідно до законодавства колишнього Союзу РСР право на надбавку до пенсії за роботу після досягнення пенсійного віку, — в розмірі 10 % основної пенсії за кожний повний рік роботи після призначення пенсії, але не більше 40 %;

г) особам, які набули права на пенсію за віком відповідно до цього закону і мають стаж роботи, передбачений ст. 12 цього закону, але після досягнення пенсійного віку виявили бажання працювати і одержувати пенсію з пізнішого строку, — в розмірі 10 % основного розміру пенсії без урахування надбавок, підвищень, додаткової пенсії за кожний повний рік роботи після досягнення пенсійного віку, але не більш як 40 %;

д) пенсіонерам, крім осіб, зазначених у пункті “в”, які мають стаж роботи, передбачений ст. 12 цього закону, і в період роботи відмовились одержувати пенсію, — у розмірі 10 % основного розміру пенсії без урахування надбавок, підвищень, додаткової пенсії за кожний повний рік роботи після відмови від одержання пенсії, але не більш як 40 %.

Крім того, до надбавок можна віднести умови ст. 29 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”. Так, відповідно до цієї статті, особі, яка набула права на пенсію за віком відповідно до зазначеного закону, але після досягнення пенсійного віку, передбаченого ст. 26 цього закону, виявила бажання працювати і одержувати пенсію з пізнішого строку, пенсія за віком призначається з урахуванням страхового стажу на день звернення за призначенням пенсії з підвищенням розміру пенсії за віком, обчисленого відповідно до ст. 27 зазначеного закону, за кожний повний рік страхового стажу після досягнення пенсійного віку в такому порядку, як наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Кількість років відкладеного виходу на пенсію за віком	Підвищення розміру пенсії на
1	2
1	3,00 %
2	6,71 %

1	2
3	11,83 %
4	18,54 %
5	27,07 %
6	36,46 %
7	46,85 %
8	58,43 %
9	71,19 %
10	85,32 %

Практичні завдання

Задача 1. Громадянки Н. М. Клименко 51 рік, у період з 1980 до 1988 р. працювала в районі Крайньої Півночі. Нині працює на підприємстві, яке ліквідується.

Чи має вона право на призначення пенсії із зниженням пенсійного віку на чотири роки (на 1,5 року через скорочення штатів та 2,5 року за роботу в районах Крайньої Півночі)?

Задача 2. Громадянка О. Іванова працювала на посаді методиста в будинку школяра, а також водночас вела гуртки й уроки в школі.

Чи буде зараховано до педагогічного стажу, що дає право на пенсію на пільгових умовах, період роботи на посаді методиста?

Задача 3. Громадянин О. Шишкевич понад 18 років працював на підприємстві газоелектрозварником. У 1998 р. підприємство збанкрутіло і його було розпродано за борги, а документів, на підставі яких видають довідки для призначення пенсії на пільгових умовах, до архіву не здали.

Чи має право громадянин О. Шишкевич на призначення пенсії на пільгових умовах?

Задача 4. Громадянка В. Корсун працює молодшою медичною сестрою у відділенні постійного перебування для престарілих при територіальному центрі.

Чи має право громадянка В. Корсун вийти на пенсію в 50 років? Відповідь обґрунтуйте.

Задача 5. Громадянка Г. В. Желтова, яка працює у сільськогосподарському виробництві та виховує шестеро дітей, п'ятеро з яких

віком до 13 років, а одна віком 16 років, звернулася до Пенсійного фонду за призначенням пенсії за віком на пільгових умовах.

Чи має право громадянка Г. В. Желтова на призначення такої пенсії? Відповідь обґрунтуйте.

Задача 6. Громадянин Л. Лижичко працює заправником на АЗС понад 13 років. Чи має він право на дострокове призначення пенсії?

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “пенсія за віком”.
2. Назвіть основні ознаки пенсії за віком та її відмінності від інших видів пенсій.
3. Назвіть основні законодавчі акти України, які регулюють питання встановлення віку та тривалості трудового (страхового стажу) для призначення пенсії за віком.
4. Які існують особливості пенсії за віком?
5. Для яких категорій працівників встановлюється пільгове пенсійне забезпечення?
6. Назвіть категорії працівників, для яких встановлюються найбільші пільги щодо пенсійного забезпечення.
7. Чи мають право особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на пільгове пенсійне забезпечення?
8. На підставі яких документів призначаються пенсії за віком на пільгових умовах? Дайте їм правову характеристику.
9. З якої дати можна обчислювати стаж державної служби для призначення пенсії державного службовця?
10. Назвіть категорії осіб, які мають право отримувати пенсію за віком за списком № 2.

ПЕНСІЯ ПО ІНВАЛІДНОСТІ

Теоретичні питання

1. *Поняття пенсії по інвалідності. Інвалідність, її групи, причини, час настання та їх юридичне значення.*
2. *Порядок, організація та проведення експертизи втрати працездатності.*
3. *Особливості призначення пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання.*
4. *Пенсія по інвалідності для окремих категорій громадян. Розмір пенсії по інвалідності.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

10.1. Поняття пенсії по інвалідності. Інвалідність, її групи, причини, час настання та їх юридичне значення

Пенсія по інвалідності — це пенсія, яка призначається у зв'язку з настанням інвалідності, але за умов наявності загального трудового стажу або виконання певної діяльності, незалежно від її строку (в період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи).

Пенсія по інвалідності призначається у разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства).

Інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм, або з уродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі і захисті.

Інвалідність як міра втрати здоров'я визначається шляхом експертного обстеження в органах медико-соціальної експертизи Міністерства охорони здоров'я України.

Пенсія по інвалідності залежить від ступеня інвалідності, тобто ступеня втрати працездатності, яка визначається трьома групами інвалідності. Так, відповідно до розд. 2 Інструкції про встановлення груп інвалідності, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 7 квітня 2004 р. № 183:

- до **I групи інвалідності** відносяться особи з найважчим станом здоров'я, які повністю нездатні до самообслуговування, потребують повного постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду, абсолютно залежні від інших осіб або які частково здатні до виконання окремих елементів самообслуговування, потребують постійного стороннього догляду, допомоги або нагляду, залежні від інших осіб у забезпеченні життєво важливих соціально-побутових функцій тощо;
- до **II групи інвалідності** відносяться особи, в яких є здатність до самообслуговування з використанням допоміжних засобів і за допомогою інших осіб, здатність до самостійного пересування з використанням допоміжних засобів і за допомогою інших осіб тощо;
- до **III групи інвалідності** відносяться особи, які здатні до самообслуговування з використанням допоміжних засобів, здатні до самостійного пересування з більшим витрачанням часу, часткового пересування та скорочення відстані тощо.

Виплати щодо пенсії по інвалідності здійснює:

- Пенсійний фонд;
- Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, які спричинили втрату працездатності.

Пенсійний фонд здійснює виплати по пенсії у разі настання інвалідності тільки за умови наявності страхового стажу, який передбачений ст. 32 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” і повинен становити:

- для осіб до досягнення особою 23 років включно — 2 роки;
- від 24 років до досягнення особою 26 років включно — 3 роки;
- від 27 років до досягнення особою 31 року включно — 4 роки;
- для осіб 32 років і старше — 5 років.

Розмір пенсії по інвалідності залежить від групи інвалідності:

- інвалідам I групи — 100 % пенсії за віком;
- інвалідам II групи — 90 % пенсії за віком;
- інвалідам III групи — 50 % пенсії за віком.

Порядок обчислення визначено ст. 27 і 28 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”.

10.2. Порядок, організація та проведення експертизи втрати працездатності

Ступінь втрати працездатності потерпілим установлюється медико-соціальною експертною комісією (МСЕК) за участі Фонду соціального страхування від нещасних випадків і визначається у відсотках професійної працездатності, яку мав потерпілий до ушкодження здоров’я.

Медико-соціальна експертиза встановлює обмеження рівня життєдіяльності потерпілого, визначає професію, з якою пов’язане ушкодження здоров’я, причину, час настання та групу інвалідності у зв’язку з ушкодженням здоров’я, а також визначає необхідні види медичної та соціальної допомоги. Категорії (критерії) життєдіяльності визначені Інструкцією про встановлення груп інвалідності, затвердженою наказом Міністерства охорони здоров’я України від 7 квітня 2004 р. № 183.

Медико-соціальної експертизі підлягають особи, які втратили здоров’я внаслідок захворювання, травм та уроджених дефектів, що обмежує їх життєдіяльність, а також особи, які за чинним законодавством мають право на соціальну допомогу, компенсацію втраченого заробітку або звільнення від виконання відповідних обов’язків тощо.

Медико-соціальна експертиза виявляє компенсаторно-адаптаційні можливості особи, реалізація яких сприятиме функціональній, психологічній, соціальній, професійній реабілітації та адаптації інваліда.

Залежно від ступеня втрати здоров’я інвалідність поділяється на три групи.

Причини інвалідності:

- загальне захворювання, трудове каліцтво, професійне захворювання, інвалідність з дитинства;
- для військовослужбовців — поранення, контузія, каліцтво, одержані при захисті Батьківщини або при виконанні інших

обов'язків військової служби, чи захворювання, пов'язане з перебуванням на фронті, або каліцтво, одержане внаслідок нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби, чи захворювання, не пов'язане з перебуванням на фронті, а в спеціально передбачених законодавством випадках — захворювання, одержане при виконанні обов'язків військової служби.

Законодавством України можуть бути встановлені й інші причини інвалідності.

Органом, який здійснює медико-соціальну експертизу, є медико-соціальна експертна комісія. Такі комісії організовуються в самостійні центри, бюро при управліннях охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Розгляд справ щодо встановлення втрати працездатності та інвалідності у військовослужбовців або пенсіонерів — колишніх військовослужбовців Державної прикордонної служби України здійснюється Кримською республіканською, обласними, центральними міськими (у містах Києві і Севастополі) медико-соціальними експертними комісіями з участю представника служби охорони здоров'я Державної прикордонної служби України. Ступінь втрати працездатності хворих військовослужбовців та інвалідності пенсіонерів — колишніх військовослужбовців Державної прикордонної служби України з метою визначення розміру компенсаційних виплат встановлюється у відсотках. Рішення про це приймається на підставі:

- медичного направлення (форма 088/О), яке оформляється госпітальною військово-лікарською комісією Державної прикордонної служби України;
- свідоцтва про хворобу (додаток 13 до Положення про військово-лікарську експертизу та медичний огляд у Збройних силах України, затвердженого наказом міністра оборони України від 4 січня 1994 р. № 2);
- довідки (додаток 9 до Положення про військово-лікарську експертизу та медичний огляд у Збройних силах України, затвердженого наказом міністра оборони України від 4 січня 1994 р. № 2).

Висновки медико-соціальних експертних комісій про умови й характер праці інвалідів є обов'язковими для підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та видів їх діяльності.

Медико-соціальні експертні комісії проводять роботу на базі лікувально-профілактичних закладів, які надають їм приміщення, медичне і господарське обладнання, необхідне для проведення експертизи хворих і зберігання документів, а також забезпечують їх санітарним автотранспортом для огляду хворих удома та здійснення контролю за виконанням індивідуальних програм реабілітації. Перелік необхідного обладнання й інвентарю затверджується Міністерством охорони здоров'я України.

Медико-соціальна експертиза повинна здійснюватися після повного та всебічного медичного обстеження, виконання необхідних досліджень, визначення клініко-функціонального діагнозу, соціально-психологічного діагнозу, професійно-трудового прогнозу, одержання результатів відновного лікування, соціально-трудової реабілітації та інших даних, що підтверджують стійкий або необоротний характер захворювання.

Медико-соціальні експертні комісії при встановленні інвалідності керуються Інструкцією про встановлення груп інвалідності, затвердженою Міністерством охорони здоров'я України за погодженням з Радою Федерації незалежних профспілок України.

Якщо хворий за станом здоров'я, згідно з висновком лікарсько-консультаційної комісії лікувально-профілактичного закладу, не може з'явитися до медико-соціальної експертної комісії, огляд проводиться вдома або в стаціонарі, де він перебуває на лікуванні. У виняткових випадках (наприклад, коли громадянин проживає у віддаленій, важкодоступній місцевості) медико-соціальні експертні комісії можуть приймати рішення заочно за згодою громадян, керуючись матеріалами медичних справ.

Датою встановлення інвалідності вважається день надходження до медико-соціальної експертної комісії документів, необхідних для огляду хворого.

Інвалідність встановлюється до першого числа місяця, наступного за місяцем, на який призначено черговий переогляд хворого.

Переогляд інвалідів з нестійкими, оборотними морфологічними змінами та порушеннями функцій органів і систем організму з метою визначення ефективності відновного лікування та реабілітаційних заходів, стану здоров'я і ступеня соціальної адаптації проводиться через 1–3 роки.

Медико-соціальні експертні комісії видають особам, визнаним інвалідами, довідки МСЕК та індивідуальні реабілітаційні програми

і в триденний строк надсилають копії цих документів управлінню праці та соціального захисту населення районної, районної в м. Києві та Севастополі державної адміністрації та відповідному відділу, управлінню міської, районної у місті ради, на території якої проживає інвалід. Копія програми надсилається також підприємству, установі, організації, яка зобов'язана надавати соціальну допомогу і здійснювати реабілітацію інваліда.

Форми документів, що використовуються у роботі медико-соціальних експертних комісій, затверджуються Міністерством охорони здоров'я України.

У разі незгоди оглянутого з рішенням районної, міжрайонної міської медико-соціальної експертної комісії він протягом місяця має право подати про це письмову заяву до республіканської, Кримської, обласної, центральної міської медико-соціальної експертної комісії або до медико-соціальної експертної комісії, в якій він проходив огляд, чи до відповідного відділу (управління) охорони здоров'я. Комісія, що проводила огляд, або відділ (управління) охорони здоров'я в триденний строк з дня одержання заяви надсилають усі наявні документи разом із заявою на розгляд республіканської, Кримської, обласної, центральної міської медико-соціальної експертної комісії, яка не пізніше як через місяць з дня подання заяви проводить переогляд хворого і приймає відповідне рішення.

Рішення республіканської, Кримської, обласної, центральної міської медико-соціальної експертної комісії може бути оскаржене до Міністерства охорони здоров'я України.

Міністерство охорони здоров'я України при виявленні фактів порушення законодавства про медико-соціальну експертизу доручає іншому складу обласної або республіканській медико-соціальної експертній комісії з урахуванням усіх наявних обставин повторно розглянути питання, рішення з якого оскаржується, а також вживає інших заходів, що забезпечують дотримання чинного законодавства при проведенні медико-соціальної експертизи.

Рішення медико-соціальної експертної комісії може бути оскаржене до суду в установленому порядку.

Органи Пенсійного фонду також мають право в установленому законом порядку оскаржити рішення органів медико-соціальної експертизи.

10.3. Особливості призначення пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання

Пенсія по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання призначається відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” від 23 вересня 1999 року.

Нещасний випадок — це обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов’язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров’ю або настала смерть.

Страхування від нещасного випадку здійснює Фонд соціального страхування від нещасних випадків — некомерційна самоврядна організація, що діє на підставі статуту, який затверджується її правлінням.

Особливості призначення пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання. Призначення та виплата пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання здійснює Фонд соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.

Суб’єктом пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання має право бути особа, яка підлягає обов’язковому страхуванню від нещасного випадку. Такими особами є:

- особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту);
- учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах;
- особи, які утримуються у виправних, лікувально-трудовах, виховно-трудовах закладах і залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами.

Певні особи також мають право на добровільне страхування від нещасного випадку, яке відбувається за умови подання письмової заяви до Фонду соціального страхування від нещасних випадків. Такими особами можуть бути:

- священнослужителі, церковнослужителі та особи, які працюють у релігійних організаціях на виборних посадах;
- особи, які забезпечують себе роботою самостійно;
- громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності.

Нещасний випадок, наслідки якого призвели до настання інвалідності, міг відбутися як з вини постраждалого, так і з вини організації або інших громадян або в результаті наслідків непереборної сили (землетрус, повінь тощо). Немає значення, хто винен у тому, що стався нещасний випадок.

Трудовим каліцтвом визнається пошкодження здоров'я в усіх випадках, якщо нещасний випадок відбувся за обставин і умов, передбачених ст. 26 Закону України “Про пенсійне забезпечення”:

- при виконанні трудових обов'язків (у тому числі під час відрадження), а також при здійсненні будь-яких дій в інтересах підприємства або організації, хоча б і без спеціального доручення;
- дорогою на роботу або з роботи;
- на території підприємства, організації або в іншому місці роботи протягом робочого часу (включаючи і встановлені перерви), протягом часу, необхідного для приведення в порядок знярядь виробництва, одягу тощо перед початком або після закінчення роботи;
- поблизу підприємства, організації або іншого місця роботи протягом робочого часу (включаючи і встановлені перерви), якщо перебування там не суперечило правилам внутрішнього трудового розпорядку;
- при виконанні державних або громадських обов'язків;
- при виконанні дій з рятування людського життя або охорони державної, колективної та індивідуальної власності, а також з охорони правопорядку.

Трудовим каліцтвом вважаються не тільки прямі і безумовні наслідки отриманої травми, а й усі ускладнення, а також віддалені наслідки травми. Як правило, інвалідність внаслідок трудового каліцтва пов'язана з нещасним випадком, що стався на виробництві.

Постанова “Деякі питання розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві” від 25 серпня 2004 року № 1112 визначає процедуру проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій, що сталися на підприємствах, в установах і ор-

ганізаціях незалежно від форм власності, а також для осіб, що займаються підприємницькою діяльністю без утворення юридичної особи і використовують найману працю.

Кожний нещасний випадок оформлюється актом про нещасний випадок на виробництві за формою Н-1. Він складається на кожного постраждалого окремо.

Професійне захворювання — це захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлене виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов'язаних з роботою.

Професійне захворювання є страховим випадком також у разі його встановлення чи виявлення в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів.

Перелік професійних захворювань за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади затверджується Кабінетом Міністрів України. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1662 відповідно до ст. 14 Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” від 23 вересня 1999 р. затверджено перелік професійних захворювань. Крім того, на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. Міністерством охорони здоров’я затверджено Інструкцію про застосування переліку професійних захворювань від 29 грудня 2000 року.

У переліку зазначені назви хвороб, небезпечні й шкідливі речовини і виробничі чинники, вплив яких може призводити до виникнення професійних захворювань, а також перелік небезпечних робіт і виробництв.

Перелік професійних захворювань є основним документом, що використовується при встановленні діагнозу професійного захворювання, а також його зв’язку з виконуваною роботою або професією, а також при вирішенні питань експертизи працездатності, медичної та трудової реабілітації.

Причинний зв’язок смерті з професійним захворюванням (отруєнням) або трудовим каліцтвом — це зв’язок, який можна встановити між перебігом професійних захворювань (отруєнь) або наслідками трудового каліцтва з урахуванням форми, стадії, тяжкості функціональних порушень, розвитку ускладнень за життя, патомор-

фологічних і гістологічних змін в органах та системах організму, що виявлені під час розтину, та настанням смерті.

Стійка втрата професійної працездатності – інвалідність внаслідок професійного захворювання (отруєння) чи трудового каліцтва та/або відсотки втрати професійної працездатності.

Гострі професійні захворювання (отруєння, інтоксикації, фізичні перевантаження) – захворювання, що виникають раптово після одноразового (протягом не більш як однієї робочої зміни) впливу відносно високих концентрацій хімічних речовин, що містяться в повітрі робочої зони, або рівнів чи доз інших несприятливих факторів, чи фізичного перевантаження.

Для розгляду причинного зв'язку смерті з професійним захворюванням, отруєнням або трудовим каліцтвом до МСЕК надсилаються відповідні документи постраждалих, у яких за життя було встановлено професійне захворювання (отруєння), трудове каліцтво, що спричинило стійку втрату професійної працездатності, та які померли після вступу в дію Закону України “Про охорону праці”.

Питання про встановлення причинного зв'язку смерті з професійним захворюванням (отруєнням) або трудовим каліцтвом розглядають на підставі таких документів:

- направлення роботодавця чи профспілкового органу підприємства, на якому потерпілий одержав травму чи професійне захворювання (отруєння), або робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України або лікарсько-консультаційної комісії лікувально-профілактичного закладу (ЛПЗ), суду чи прокуратури;
- свідоцтва про смерть або його копії;
- посмертного епікризу, завіреного адміністрацією ЛПЗ, в якому перебував на лікуванні, диспансерному нагляді померлих;
- оригіналу медичної карти амбулаторного хворого, з описом її змісту, зробленим ЛПЗ;
- копії протоколу патолого-анатомічного розтину з гістологічним дослідженням, затвердженої завідувачем патолого-анатомічного бюро, головним лікарем чи заступником головного лікаря з медичної частини або з поліклінічного розділу роботи, чи акта судово-медичного та судового гістологічного дослідження, затвердженого начальником обласного бюро (місько-

го, районного відділення) судово-медичної експертизи (якщо вони були проведені);

- акта про нещасний випадок на виробництві, якщо був нещасний випадок;
- медико-експертної справи померлого (подається на підставі даних останньої довідки МСЕК про визначення інвалідності та/або відсотків втрати професійної працездатності, яку надають родичі померлого).

Питання щодо встановлення причинного зв'язку смерті з професійним захворюванням (отруєнням) або трудовим каліцтвом розглядається за участі представника відповідного відділення Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

10.4. Пенсія по інвалідності для окремих категорій громадян. Розмір пенсії по інвалідності

Законодавством передбачені **п'ять основних причин інвалідності**: трудове каліцтво, професійне захворювання, військова травма, захворювання, отримане в період військової служби, загальне захворювання.

Залежно від **категорії осіб (які є інвалідами)**, а також залежно від причин настання даної інвалідності пенсійне забезпечення внаслідок інвалідності в Україні здійснюється за різними законами.

Так, військовослужбовцям, а також особам начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ пенсія по інвалідності призначається відповідно до вимог Закону України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб”. Причиною призначення пенсії в цьому разі є не тільки загальнопонятійні підстави щодо встановлення інвалідності, а й інвалідність, яка настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, одержаних у період проходження служби.

Відповідно до вимог ст. 20 зазначеного закону особи, які мають право на цей вид пенсії, поділяються на такі категорії:

- інваліди війни — при настанні інвалідності внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у

партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних таким законодавством України, в районі воєнних дій, на прифронтових дільницях залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Великої Вітчизняної воєн або з участю у бойових діях у мирний час, а також інші особи, зазначені у ст. 7 Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту (пункт “а” ст. 20 у редакції закону № 103/96-ВР від 25.03.96 р.);

- інші інваліди з числа військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим законом, — при настанні інвалідності внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби.

Пенсії по інвалідності військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за Законом України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб” призначаються в таких розмірах:

- інвалідам війни I групи — 100 %, II групи — 80 %, III групи — 60 % відповідних сум грошового забезпечення (заробітку);
- іншим інвалідам I групи — 70 %, II групи — 60 %, III групи — 40 % відповідних сум грошового забезпечення (заробітку).

Надбавки і підвищення до пенсій по інвалідності здійснюються відповідно норм, встановлених Законом України “Про пенсійне забезпечення” від 5 листопада 1991 року. Згідно зі ст. 33 цього закону до пенсії по інвалідності, в тому числі обчисленої в мінімальному розмірі, встановлюються такі надбавки:

- непрацюючим інвалідам, які мають на своєму утриманні непрацездатних членів сім'ї, — на кожного непрацездатного члена сім'ї (ст. 37, 40, 41) у розмірі соціальної пенсії, передбаченої для відповідної категорії непрацездатних;
- інвалідам I групи, одиноким інвалідам II групи, які потребують постійного стороннього догляду або досягли пенсійного віку, а також одиноким інвалідам III групи, які досягли пенсійного віку, — на догляд за ними в розмірі соціальної пенсії (пункт “б” ст. 94 цього закону).

Пенсії по інвалідності для військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу внутрішніх справ підвищуються відповідно до норм, визначених у ст. 25 Закону України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб”.

Надбавки і підвищення до пенсій по інвалідності внаслідок Чорнобильської катастрофи нараховуються відповідно і в порядку, встановленому Законом України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”.

Пенсії по інвалідності наукових і науково-педагогічних працівників.

Пенсія по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання, а також внаслідок каліцтва чи захворювання у зв'язку з Чорнобильською катастрофою науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається в таких розмірах:

- інвалідам I групи — 80 % заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника;
- інвалідам II групи — 60 % заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника;
- інвалідам III групи — 40 % заробітної плати наукового (науково-педагогічного) працівника.

Науковим (науково-педагогічним) працівникам, які стали інвалідами I, II, III групи внаслідок загального захворювання, у тому числі інвалідності з дитинства, призначається пенсія по інвалідності у розмірі пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника незалежно від віку:

- чоловікам — за наявності стажу роботи не менше 25 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 20 років;
- жінкам — за наявності стажу роботи не менше 20 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 15 років.

Порядок призначення і виплати пенсії по інвалідності. Пенсії по інвалідності призначаються на весь час інвалідності.

Інвалідам — чоловікам старшим 60 років і жінкам старшим 55 років пенсії по інвалідності призначаються довічно, повторний огляд цих інвалідів проводиться тільки за їх заявою.

У разі, якщо особа змінює групу інвалідності, пенсія в новому розмірі виплачується з дня зміни групи інвалідності. Якщо особу визнано інвалідом нижчої групи, пенсія виплачується за попередньою групою до кінця місяця, в якому змінено групу інвалідності. Якщо

особа пройшла повторний огляд і їй було визнано здоровою, то пенсія виплачується їй до кінця місяця, в якому їй визнано здоровою, але не довше як до дня, на який встановлено інвалідність.

Усі інші норми щодо строків виплати пенсії по інвалідності в разі зміни групи інвалідності або відновлення працездатності передбачені в ст. 35 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”.

Пенсія по інвалідності розраховується відповідно до ст. 27 і 28 зазначеного закону.

Законом України “Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України” ключові зміни внесено до ст. 54 Закону України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”. Так, у всіх випадках розміри пенсій для інвалідів, щодо яких встановлено зв’язок з Чорнобильською катастрофою, не можуть бути нижчими таких розмірів:

- для учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 році:
 - по I групі інвалідності — 220 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
 - по II групі інвалідності — 200 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
 - по III групі інвалідності — 180 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- для учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС у 1987–1990 рр. та осіб, евакуйованих у 1986 р. із зони відчуження:
 - по I групі інвалідності — 160 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
 - по II групі інвалідності — 150 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
 - по III групі інвалідності — 140 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- для інших інвалідів, щодо яких встановлено причинний зв’язок інвалідності з Чорнобильською катастрофою:
 - по I групі інвалідності — 130 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
 - по II групі інвалідності — 120 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

- по III групі інвалідності — 110 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- дітям-інвалідам — 70 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Практичні завдання

Задача 1. Громадянка К. Утяшова віком 52 роки має 33 роки стажу роботи, але у зв'язку з хворобою, яка призвела до III групи інвалідності, отримує пенсію по інвалідності.

Чи може бути встановлений розмір пенсії по інвалідності в розмірі пенсії за віком?

Задача 2. Громадянка Г. Турська має дитину віком 6 років. У зв'язку зі смертю чоловіка отримує пенсію в разі втрати годувальника з серпня 2004 року. У 2005 р. її сина було визнано інвалідом з дитинства.

Чи має вона право одержувати дві пенсії: в разі втрати годувальника і по інвалідності?

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття пенсії по інвалідності.
2. Які нормативні акти регулюють питання призначення пенсії по інвалідності?
3. Який існує порядок встановлення інвалідності для призначення пенсії?
4. Назвіть державний орган, який займається питанням встановлення інвалідності.
5. Чи має право Пенсійний фонд оскаржувати рішення органів МСЕК?
6. Що означає перегляд інвалідності і який його порядок?
7. Назвіть основні відмінності законів України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” та “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” щодо питання призначення пенсії по інвалідності.
8. Назвіть осіб, які підлягають обов’язковому страхуванню від нещасного випадку.

9. Дайте юридичну характеристику акта розслідування професійного захворювання за формою Н-1.
10. Який розмір щомісячної додаткової пенсії за шкodu, заподіяну здоров'ю, призначається особам, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС і були віднесені до категорії 2, 3, 4?

ПЕНСІЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ВТРАТОЮ ГОДУВАЛЬНИКА

Теоретичні питання

1. *Поняття пенсії у зв'язку з втратою годувальника. Умови призначення пенсії, диференціація пенсій залежно від причини смерті годувальника.*
2. *Члени сім'ї, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.*
3. *Пенсія у зв'язку з втратою годувальника на підставах, передбачених для сімей військовослужбовців.*
4. *Розмір пенсії у зв'язку з втратою годувальника.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

11.1. Поняття пенсії у зв'язку з втратою годувальника. Умови призначення пенсії, диференціація пенсій залежно від причини смерті годувальника

Пенсія у зв'язку із втратою годувальника — це пенсія, що призначається у зв'язку зі смертю годувальника і за умови наявності у годувальника відповідного загального трудового стажу або виконання ним певної діяльності незалежно від її терміну (факт роботи, служби тощо).

Умови призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника:

- 1) смерть годувальника;
- 2) наявність на день смерті страхового стажу, який був би необхідний для призначення йому пенсії по інвалідності, а в разі смерті пенсіонера або осіб, зазначених у частині другій ст. 32 Закону Украї-

ни “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, — незалежно від тривалості страхового стажу;

3) наявність непрацездатних членів сім’ї померлого.

11.2. Члени сім’ї, які мають право на пенсію у зв’язку з втратою годувальника

Пенсія у зв’язку з втратою годувальника призначається непрацездатним членам сім’ї померлого, які перебували на його утриманні, її розмір і порядок виплати встановлюються згідно з чинним законодавством про пенсійне забезпечення України.

Непрацездатними членами сім’ї вважаються:

1) чоловік (дружина), батько, мати, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, передбаченого ст. 26 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”;

2) діти (у тому числі діти, які народилися протягом 10 місяців з дня смерті годувальника) померлого годувальника, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років. Діти, які навчаються за денною формою навчання у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах, — до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше як до досягнення ними 23 років, та діти-сироти — до досягнення ними 23 років незалежно від того, навчаються вони чи ні;

3) чоловік (дружина), а в разі їх відсутності — один з батьків або брат чи сестра, дідусь чи бабуся померлого годувальника незалежно від віку і працездатності, якщо він (вона) не працюють і зайняті доглядом за дитиною (дітьми) померлого годувальника до досягнення нею (ними) 8 років.

До членів сім’ї, які вважаються такими, що перебували на утриманні померлого годувальника, належать особи, зазначені в частині другій ст. 26 зазначеного закону, якщо вони:

- були на повному утриманні померлого годувальника;
- одержували від померлого годувальника допомогу, що була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

Члени сім’ї померлого годувальника, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які й самі одержували пенсію, мають право, за бажанням, перейти на пенсію у зв’язку з втратою годувальника.

Відповідно до норм ст. 36 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” усиновлені діти мають право на пенсію у зв’язку з втратою годувальника нарівні з рідними дітьми, пасинок і падчерка мають право на цю пенсію нарівні з рідними дітьми, якщо вони не одержували аліментів від батьків. Крім того, неповнолітні діти зберігають це право і в разі їх усиновлення.

Законом також визначено, що всі ці умови поширюються не тільки на осіб померлого годувальника, а й на безвісно відсутнього або оголошеного померлою особою у встановленому порядку.

У разі смерті годувальника внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання пенсійне забезпечення здійснюється відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”.

У разі настання страхового випадку страхові виплати здійснюються відповідно до підпункту “д” п. 1 ч. 1 ст. 21 цього Закону. Право на ці виплати мають непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після його смерті.

Непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання годувальника:

- діти, які не досягли 16 років; діти з 16 до 18 років, які не працюють, або старші за цей вік, але через вади фізичного чи розумового розвитку самі не спроможні заробляти; діти, які є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання — до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ними 23 років;
- жінки, які досягли 55 років, і чоловіки, які досягли 60 років, якщо вони не працюють;
- інваліди — члени сім’ї потерпілого на час інвалідності;
- неповнолітні діти, на утримання яких померлий виплачував або був зобов’язаний виплачувати аліменти;
- непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право.

Право на одержання страхових виплат у разі смерті потерпілого мають також дружина (чоловік) або один з батьків померлого чи ін-

ший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків потерпілого, які не досягли 8-річного віку.

Пенсії у разі втрати годувальника сім'ї померлого наукового працівника призначається непрацездатним членам сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника (годувальника), які були на його утриманні (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника), у розмірі:

- 80 % пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника на трьох непрацездатних членів сім'ї;
- 60 % — на двох непрацездатних членів сім'ї;
- 40 % — на одного непрацездатного члена сім'ї.

До непрацездатних членів сім'ї померлого наукового (науково-педагогічного) працівника належать особи, зазначені в ст. 36 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”.

11.3. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника на підставах, передбачених для сімей військовослужбовців

Пенсії в разі втрати годувальника сім'ями військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за Законом України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб” призначаються, якщо годувальник помер у період проходження служби або не пізніше 3 місяців після звільнення зі служби чи пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у період проходження служби, а сім'ям пенсіонерів з числа цих військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим законом, — якщо годувальник помер у період одержання пенсії або не пізніше 5 років після припинення її виплати. При цьому сім'ї військовослужбовців, які пропали безвісти в період бойових дій, прирівнюються до сімей загиблих на фронті.

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сімей загиблих, померлих або таких, що пропали безвісти військовослужбовців, осіб, що мають право на пенсію за цим законом, які перебували на їх утриманні відповідно до норм, встановлених ст. 31 зазначеного закону.

Незалежно від перебування на утриманні годувальника пенсія призначається:

- непрацездатним дітям;

- непрацездатним батькам і дружині (чоловікові), якщо вони після смерті годувальника втратили джерело засобів до існування, а також непрацездатним батькам і дружині (чоловікові) військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим законом, які загинули чи померли або пропали безвісти в період проходження служби або пізніше внаслідок поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, що мали місце під час служби.

Батькам військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим законом, що загинули, померли чи пропали безвісти на фронті, при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків) або при проходженні служби, пенсія призначається на умовах, визначених у ст. 16 Закону України “Про пенсійне забезпечення”.

Непрацездатними членами сім'ї вважаються:

а) діти, брати, сестри та онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18 років. При цьому братам, сестрам та онукам право на пенсію надається у тих випадках, якщо у них немає працездатних батьків;

б) батьки та дружина (чоловік), якщо вони досягли пенсійного віку (чоловіки — 60 років, жінки — 55 років) або є інвалідами;

в) батьки та дружини (якщо вони не взяли повторного шлюбу) військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим законом, які загинули, померли чи пропали безвісти в період проходження служби або померли після звільнення зі служби, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва, одержаних при виконанні обов'язків військової служби (службових обов'язків), захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті, ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи чи виконанням інтернаціонального обов'язку, мають право на пенсію після досягнення чоловіками 55 років, жінками — 50 років або якщо вони є інвалідами;

г) дід і бабуся — у разі відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати;

д) дружина (чоловік) або один з батьків чи дід, бабуся, брат або сестра, незалежно від віку і працездатності, якщо вона (він) доглядає за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8-річного віку, і не працює.

Дружина (чоловік) годувальника, померлого внаслідок причин, зазначених в пункті “а” ст. 20 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, незалежно від того, працює вона (він) чи ні, має право на пенсію в разі втрати годувальника.

Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі (крім курсантів і слухачів військово-навчальних закладів і навчальних закладів органів внутрішніх справ і державної пожежної охорони), стажисти мають право на пенсію в разі втрати годувальника до закінчення навчальних закладів, але не довше, ніж до досягнення ними 23-річного віку.

Для батьків і дружин (чоловіків) окремих категорій загиблих військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим законом, Кабінет Міністрів України може встановлювати інші умови призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника.

Члени сім'ї померлого вважаються такими, що перебували на його утриманні, якщо вони були на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

Члени сім'ї померлого, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобів до існування, але які самі одержували будь-яку пенсію, мають право перейти на нову пенсію.

Друга умова, яка дає право на призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника, це страховий стаж.

Відповідно до ст. 36 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" страховий стаж для призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника повинен бути такий, як і для призначення пенсії по інвалідності, тобто згідно зі ст. 32 цього закону.

11.4. Розмір пенсії у зв'язку з втратою годувальника

Розмір пенсії, період, на який призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника, **зміна її розміру** також визначаються Законом України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". Відповідно до ст. 37 цього закону пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірі: на одного непрацездатного члена сім'ї — 50 % пенсії за віком померлого годувальника; на двох і більше непрацездатних членів сім'ї — 100 % пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частками. Дітям-сиротам ця пенсія призначається в цих розмірах, виходячи з розміру пенсії за віком кожного з батьків.

Закон не обмежує сім'ю, яка має право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, в часі звернення за призначенням цієї пенсії після смерті або після встановлення безвісно відсутності годувальника.

Згідно із змінами, внесеними до Закону України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”, пенсія в разі втрати годувальника призначається непрацездатним членам сім’ї померлого годувальника, які були на його утриманні (при цьому дітям пенсія призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника), у розмірі:

- на одного непрацездатного члена сім’ї — 50 % пенсії по інвалідності померлого годувальника;
- на двох та більше непрацездатних членів сім’ї — 100 % пенсії по інвалідності померлого годувальника, визначеної згідно із ст. 54, що розподіляється між ними рівними частками.

Практичні завдання

Задача 1. Громадянка Н. Круглова одержує пенсію в разі втрати годувальника за померлого чоловіка — інваліда Великої Вітчизняної війни. З січня 2005 р. мінімальний розмір пенсії становить 332 грн. Чи означає це, що розмір її пенсії має становити 830 грн, де 332 грн — розмір пенсії + $332 \cdot 150\%$ — підвищення до пенсії?

Проаналізуйте і обґрунтуйте відповідь.

Задача 2. Громадянка Р. Денисова звернулася до Пенсійного фонду за перерахунком пенсії у зв’язку з втратою годувальника за новим Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” у зв’язку зі смертю свого чоловіка, який мав 42 роки підземного стажу. Пенсійний фонд відмовив у перерахунку пенсії.

Чи правомірна відмова Пенсійного фонду? Відповідь обґрунтуйте.

Задача 3. За перерахунком пенсії працівника льотного складу цивільної авіації за новим законом звернувся громадянин В. Зінченко.

Чи зобов’язані були під час перерахунку пенсії включити до стажу періоди навчання в льотному училищі, служби в Радянській Армії, роботи в колгоспі тощо?

Питання для самоконтролю

1. Назвіть нормативно-правові акти, які регулюють питання призначення та виплати пенсії у зв’язку з втратою годувальника.
2. Які основні відмінності існують у пенсії у зв’язку з втратою годувальника?

3. Хто визнається непрацездатним членом сім'ї для призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника?
4. Назвіть основні умови призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника.
5. Які існують умови призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника для сімей військовослужбовців та осіб начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ?
6. Дайте юридичну оцінку пенсії у зв'язку з втратою годувальника, яка призначається дитині-сироті.
7. Назвіть перелік осіб, які визнаються непрацездатними у разі втрати годувальника військовослужбовця?
8. Які встановлюються розміри пенсії у разі втрати годувальника?
9. Назвіть строк, на який призначається пенсія у разі втрати годувальника?
10. Який страховий стаж необхідний для призначення пенсії у разі втрати годувальника?

МАУП

ПЕНСІЯ ЗА ВИСЛУГУ РОКІВ

Теоретичні питання

1. *Поняття та умови призначення пенсії за вислугу років.*
2. *Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ.*
3. *Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років державних службовців, суддів, працівників прокуратури і митних органів.*
4. *Особливості пенсійного забезпечення наукових працівників і працівників засобів масової інформації.*
5. *Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років окремих категорій працівників цивільної авіації та льотно-випробного складу.*
6. *Пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників інших галузей народного господарства.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

12.1. Поняття та умови призначення пенсії за вислугу років

Пенсія за вислугу років — це пенсія, що встановлюється за наявності відповідного тривалого спеціального трудового стажу незалежно від віку і фактичного стану працездатності особи.

Відповідно до ст. 51 Закону України “Про пенсійне забезпечення” пенсія за вислугу років встановлюється окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності або придатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком.

Пенсія за вислугу років — це щомісячні грошові виплати з Пенсійного фонду та Державного бюджету, що призначаються довічно в роз-

мірі, співвіднесеному з минулим заробітком, визначеній законодавством категорії працівників, які мають спеціальний стаж – вислугу років встановленої тривалості.

Основною умовою для призначення пенсії за вислугу років є наявність встановленої законом тривалості вислуги років.

Для кожної категорії громадян умови призначення пенсії за вислугу років різняться:

- за наявності вислуги років, незалежно від віку;
- крім вислуги років, встановлюється і вік;
- крім вислуги років та віку, встановлюється і загальний стаж.

Обов'язковою умовою виходу на пенсію за вислугу років є полишення роботи чи посади, перебування на яких дає право на цей вид пенсії.

Законодавством можуть бути передбачені й інші категорії працівників, які мають право на пенсію за вислугу років.

Правила призначення пенсій за вислугу років та нарахування їх розміру диференційовані залежно від категорій працівників, що мають право на цей вид пенсії. Тому особливості пенсійного забезпечення за вислугу років кожної з зазначених категорій працівників доцільно розглянути окремо.

Право на пенсію за вислугу років мають:

- окремі категорії працівників авіації та льотно-випробного складу;
- військовослужбовці, особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, податкової міліції та кримінально-виконавчої системи України;
- державні службовці, судді, працівники прокуратури і митних органів;
- наукові працівники;
- журналісти державних і комунальних засобів масової інформації;
- робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та метрополітені;
- водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайнятих у технологічному процесі на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах на вивезенні вугілля, сланцю, руди, породи;

- механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах, а також плав-склад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз'їзних, приміського і внутріміського сполучення);
- працівники експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайняті на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах;
- робітники і майстри (у тому числі старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісосплаві, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання;
- деякі категорії артистів театрів та інших театральнo-видовищних підприємств і колективів відповідно до пункту “ж” ст. 55;
- працівники освіти, охорони здоров'я, а також соціального забезпечення, які в будинках-інтернатах для престарілих та інвалідів і спеціальних службах безпосередньо зайняті обслуговуванням пенсіонерів та інвалідів;
- спортсмени — заслужені майстри спорту, майстри спорту міжнародного класу — члени збірних команд.

12.2. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ

Право на пенсію за вислугу років мають:

- особи офіцерського складу, прапорщики і мічмани;
- особи офіцерського складу, прапорщики і мічмани, військово-службовці надстрокової служби та військової служби за контрактом;
- особи начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України;
- особи начальницького складу податкової міліції;
- особи начальницького і рядового складу кримінально-виконавчої системи України, які звільнилися зі служби і мають на день звільнення вислугу 20 років і більше.

Крім того, *зазначені категорії мають право на пенсію за вислугу років*, якщо були звільнені зі служби незалежно від підстав та часу

звільнення і досягли 45-річного віку, крім осіб, позбавлених військових або спеціальних звань, а також звільнених із служби у зв'язку з засудженням за умисний злочин, вчинений з використанням свого посадового становища, або вчиненням корупційного діяння, а тим з них, що є інвалідами війни, — незалежно від віку і за наявності загального трудового стажу 25 календарних років і більше, з яких не менше 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба або служба в органах внутрішніх справ, призначається пенсія у розмірі: за загальний трудовий стаж 25 років — 50 % і за кожний рік стажу понад 25 років — один процент відповідних сум грошового забезпечення.

Пенсії за вислугу років призначаються в таких розмірах:

а) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за Законом України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб”, що мають вислугу 20 років і більше:

- за вислугу 20 років — 50 %, а звільненим у відставку за віком або за станом здоров'я — 55 % відповідних сум грошового забезпечення;
- за кожний рік вислуги понад 20 років — 3 % відповідних сум грошового забезпечення;

б) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за вищезазначеним законом, що мають загальний трудовий стаж 25 календарних років і більше, з яких не менше 12 років і 6 місяців становить військова служба, служба в органах внутрішніх справ або служба в державній пожежній охороні:

- за загальний трудовий стаж 25 років — 50 %;
- за кожний рік стажу понад 25 років — один процент відповідних сум грошового забезпечення;

в) особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, що мають право на пенсію за цим законом, які брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи під час проходження служби і віднесені до категорії 1, розмір пенсії за вислугу

років збільшується на 10 %, а віднесеним до категорій 2, 3 — на 5 % відповідних сум грошового забезпечення.

До грошового забезпечення, з якого нараховується пенсія за вислугу років, включаються:

- посадовий оклад за останньою займаною перед звільненням посадою;
- оклад за військове (спеціальне) звання;
- надбавка за вислугу років;
- інші надбавки.

Загальний розмір пенсії не повинен перевищувати 90 % відповідних сум грошового забезпечення, а особам, які брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи під час проходження служби і віднесені до категорії 1, — 100 %, до категорії 2 — 95 %.

Пенсії за вислугу років, що призначаються відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб”, не можуть бути нижчими від мінімального розміру пенсії за віком, встановленого Законом України “Про пенсійне забезпечення”.

Особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за цим законом, які є ветеранами війни, та особам, на яких поширюється чинність Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”, **пенсії за вислугу років підвищуються в таких розмірах:**

- а) на 400 % мінімальної пенсії за віком — інвалідам війни I групи;
- б) на 350 % мінімальної пенсії за віком — інвалідам війни II групи;
- в) на 200 % мінімальної пенсії за віком — інвалідам війни III групи;
- г) на 150 % мінімальної пенсії за віком — учасникам бойових дій, членам сімей, зазначеним у п. 1 ст. 10 Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”, а також дружинам (чоловікам) померлих інвалідів Великої Вітчизняної війни, які не одружилися вдруге;
- д) на 75 % мінімальної пенсії за віком — учасникам війни, нагородженим орденами і медалями колишнього Союзу РСР за самовіддану працю і бездоганну військову службу в тилу в роки Великої Вітчизняної війни;

е) на 50 % мінімальної пенсії за віком — іншим учасникам війни та дружинам (чоловікам) померлих учасників війни і бойових дій, партизанів і підпільників, визнаних за життя інвалідами від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин, які не одружилися вдруге, батькам і дружинам (чоловікам), які не одружилися вдруге, військовослужбовців, інших осіб, які мають право на пенсію за Законом України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб”, які загинули, померли або пропали безвісти в період проходження служби.

Надбавки до пенсії за вислугу років нараховуються:

а) непрацюючим пенсіонерам, які мають на своєму утриманні непрацездатних членів сім’ї, що належать до осіб, які забезпечуються пенсією в разі втрати годувальника, — на кожного непрацездатного члена сім’ї в розмірі соціальної пенсії, встановленої Законом України “Про пенсійне забезпечення” для відповідної категорії непрацездатних. При цьому надбавка нараховується тільки на тих членів сім’ї, які не одержують трудової або соціальної пенсії. За наявності права одночасно на соціальну пенсію і надбавку на непрацездатного члена сім’ї до пенсії за вислугу років членові сім’ї за вибором пенсіонера може бути призначено соціальну пенсію або нараховано на цього члена сім’ї надбавку;

б) пенсіонерам, які є інвалідами I групи внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов’язаного з виконанням обов’язків військової служби (службових обов’язків), або внаслідок захворювання, пов’язаного з проходженням служби, або внаслідок трудового каліцтва, професійного чи загального захворювання, а також самотнім пенсіонерам, які за висновками медичних закладів потребують догляду за ними, — в розмірі соціальної пенсії, встановленої Законом України “Про пенсійне забезпечення” для відповідних категорій пенсіонерів;

в) пенсіонерам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною відповідно до ст. 11 Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”, — в розмірі 250 % мінімальної пенсії за віком, а пенсіонерам, які мають особливі трудові заслуги перед Батьківщиною відповідно до ст. 8 Закону України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні”, — в розмірі 200 % мінімальної пенсії за віком Надбавки, передбачені цією статтею, можуть нараховуватися одночасно.

Порядок обчислення вислуги років для призначення пенсій за вислугу років особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію за Законом України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб” визначається Кабінетом Міністрів України.

12.3. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років державних службовців, суддів, працівників прокуратури і митних органів

Державна служба в Україні — це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. Ці особи є державними службовцями і мають відповідні службові повноваження.

Право на державну службу мають громадяни України незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, політичних поглядів, релігійних переконань, місця проживання, які одержали відповідну освіту і професійну підготовку та пройшли у встановленому порядку конкурсний відбір або за іншою процедурою, передбаченою Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до ст. 37 Закону України “Про державну службу” від 16 грудня 1993 р. (із змінами і доповненнями) пенсія державним службовцям виплачується за рахунок держави.

Право на одержання пенсії державних службовців мають:

- особи, які досягли встановленого законодавством пенсійного віку і за наявності загального трудового стажу для чоловіків — не менше 25 років, для жінок — не менше 20 років, у тому числі стажу державної служби — не менше 10 років;
- особи, які на час досягнення пенсійного віку працювали на посадах державних службовців, а також особи, які мають не менше 20 років стажу роботи на посадах, віднесених до категорій посад державних службовців, — незалежно від місяця роботи на час досягнення пенсійного віку.

Пенсія державним службовцям призначається в розмірі:

- 80 % від сум їх заробітної плати, на які нараховується збір на обов’язкове державне пенсійне страхування, без обмеження граничного розміру пенсії;

- особам, які на час звернення за призначенням пенсії не є державними службовцями, — у розмірі 80 % заробітної плати працюючого державного службовця відповідної посади та рангу за останнім місцем роботи на державній службі.

Пенсія державному службовцю виплачується у повному розмірі незалежно від його заробітку (доходу), одержуваного після виходу на пенсію.

За кожний повний рік роботи понад 10 років на державній службі пенсія збільшується на один відсоток заробітку, але не більш як до 90 % заробітної плати, без обмеження граничного розміру пенсії.

Пенсійне забезпечення суддів.

Відповідно до п. 4 ст. 43 Закону України “Про статус суддів”, судді, який пішов у відставку, за наявності відповідного віку і стажу роботи виплачується пенсія на умовах, передбачених ст. 37 Закону України “Про державну службу”.

Так, судді у відставці, який має стаж роботи на посаді судді не менше 20 років, виплачується за його вибором пенсія або звільнене від сплати податку щомісячне довічне грошове утримання в розмірі 80 % заробітної плати працюючого на відповідній посаді судді. За кожний повний рік роботи понад 20 років на посаді судді розмір щомісячного довічного грошового утримання збільшується на 2 % заробітку, але не більш як до 90 % заробітку судді без обмеження граничного розміру щомісячного довічного грошового утримання. Судді у відставці, який має стаж роботи на посаді судді менше 20 років і досяг 55-річного віку (для жінок — 50 років), розмір щомісячного грошового утримання обчислюється пропорційно кількості повних років роботи на посаді судді. При досягненні таким суддею пенсійного віку за ним зберігається право на одержання щомісячного довічного грошового утримання в зазначеному розмірі, або, на його вибір, призначається пенсія на умовах, передбачених ст. 37 Закону України “Про державну службу”.

Заробітна плата суддів, з якої обраховується розмір пенсії чи довічного грошового утримання, складається:

- з посадового окладу;
- премій;
- доплат за кваліфікаційні класи;
- надбавок за вислугу років;
- інших надбавок.

До стажу роботи, що дає право на відставку судді та отримання щомісячного довічного грошового утримання, крім роботи на поса-

дах суддів судів України, державних арбітрів, арбітрів відомчих арбітражів України, зараховується також час роботи на посадах суддів і арбітрів у судах та державному і відомчому арбітражі колишнього СРСР та республік, що раніше входили до складу СРСР, час роботи на посадах, безпосередньо пов'язаних з керівництвом і контролем за діяльністю судів у Верховному Суді України, в обласних судах, Київському і Севастопольському міських судах, Міністерстві юстиції України та підвідомчих йому органах на місцях, за діяльністю арбітражів у Державному арбітражі України, Вищому арбітражному суді України, а також на посадах прокурорів і слідчих за умови наявності у всіх зазначених осіб стажу роботи на посаді судді не менше 10 років.

До **стажу роботи**, що дає судді Конституційного Суду України право на відставку, виплату вихідної допомоги та отримання щомісячного довічного грошового утримання, зараховується також стаж:

- іншої практичної роботи;
- наукової роботи;
- педагогічної роботи за фахом;
- стаж державної служби без додержання умови наявності десятирічного стажу роботи на посаді судді.

Судді, звільненому з посади у зв'язку з засудженням за умисний злочин, вчинений з використанням свого посадового становища, або вчиненням корупційного діяння, пенсія призначається на загальних підставах.

Пенсійне забезпечення прокурорів і слідчих прокуратури. Відповідно до ст. 50-1 Закону України “Про прокуратуру” від 5 листопада 1991 р., **прокурори і слідчі** зі стажем роботи не менше 20 років, у тому числі зі стажем роботи на посадах прокурорів і слідчих прокуратури не менше 10 років, мають право на пенсійне забезпечення за вислугу років незалежно від віку.

Пенсія призначається в розмірі 80 % від суми їхньої місячної (чинної) заробітної плати, до якої включаються всі види оплати праці, на які нараховуються страхові внески, одержуваної перед місяцем звернення за призначенням пенсії. За кожен повний рік роботи понад 10 років на цих посадах пенсія збільшується на 2 %, але не більш як до 90 % від суми місячного (чинного) заробітку.

Розмір виплат (крім посадових окладів, надбавок за класні чини, вислугу років), *що включаються в заробіток для обчислення пенсії*, визначається за вибором того, хто звернувся по пенсію, за останні 24 календарні місяці роботи, яка дає право на даний вид пенсії, по-

спіль перед зверненням за пенсією або за будь-які 60 календарних місяців такої роботи поспіль перед зверненням за пенсією незалежно від наявності перерв протягом цього періоду на такій роботі.

Середньомісячна сума зазначених виплат за 24 та 60 календарних місяців визначається шляхом ділення загальної суми цих виплат за 24 календарні місяці роботи поспіль перед зверненням за пенсією чи за 60 календарних місяців роботи поспіль відповідно на 24 або на 60. Зазначені виплати коригуються за допомогою застосування коефіцієнта загального підвищення розмірів посадового окладу, надбавок до нього за класний чин. Посадовий оклад, надбавки за класний чин та вислугу років при призначенні пенсії враховуються в розмірах, встановлених на день звільнення з роботи, що дає право на цей вид пенсії.

Працівникам, які не мають вислуги 20 років, якщо стаж служби в органах прокуратури становить не менше 10 років, після досягнення чоловіками 55 років при загальному стажі роботи 25 років і більше, а жінками — 50 років при загальному стажі роботи 20 років і більше, пенсія призначається у розмірі, пропорційному кількості повних років роботи на прокурорських посадах з розрахунку 80 % місячного заробітку за 20 років вислуги. За кожний рік загального стажу понад 25 років для чоловіків і 20 років для жінок пенсія збільшується на один відсоток місячного заробітку, з якого вона обчислюється.

До 20-річного стажу роботи, що дає право на пенсію за вислугу років, зараховується час роботи на прокурорських посадах, у тому числі у військовій прокуратурі, стажистами в органах прокуратури, слідчими, судьями, на посадах начальницького складу органів внутрішніх справ, офіцерських посадах Служби безпеки України, посадах державних службовців, які займають особи з вищою юридичною освітою, в науково-навчальних закладах Генеральної прокуратури України працівникам, яким присвоєно класні чини, на виборних посадах у державних органах, на посадах в інших організаціях, якщо працівники, що мають класні чини, були направлені туди, а потім повернулися в прокуратуру, строкова військова служба, половина строку навчання у вищих юридичних навчальних закладах, частково оплачувана відпустка жінкам по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років.

До пенсії за вислугу років, призначеної згідно зі ст. 50-1 Закону України “Про прокуратуру”, встановлюються надбавки на утримання непрацездатних членів сім’ї та на догляд за самотнім пенсіонером у розмірах і за умов, передбачених Законом України “Про пенсійне забезпечення”.

Право на пенсію за вислугу років мають:

- особи, які безпосередньо перед зверненням за призначенням такої пенсії працюють в органах прокуратури чи науково-навчальних закладах Генеральної прокуратури України;
- особи, звільнені з прокурорсько-слідчих посад органів прокуратури за станом здоров'я, у зв'язку із скороченням чисельності або штату працівників;
- особи, звільнені у зв'язку з обранням їх на виборні посади органів державної влади чи органів місцевого самоврядування.

Прокурорам і слідчим, що визнані інвалідами I або II групи, призначається пенсія по інвалідності в розмірах, передбачених частиною першою ст. 51 Закону України “Про пенсійне забезпечення”, за наявності стажу роботи в органах прокуратури не менш як 10 років.

Військові прокурори і слідчі військових прокуратур при звільненні з військової служби мають право на одержання пенсії відповідно до ст. 50–1 Закону України “Про прокуратуру” або на одержання пенсії, встановленої законом для військовослужбовців.

Особи, звільнені з роботи в порядку дисциплінарного стягнення з позбавленням класного чину або позбавленням класного чину за вироком суду, втрачають право на пенсійне забезпечення за вислугу років. Права на одержання такої пенсії позбавляються також особи, звільнені з роботи у зв'язку з засудженням за умисний злочин, вчинений з використанням свого посадового становища, або вчиненням корупційного діяння.

Пенсії за вислугу років прокурорам і слідчим прокуратури призначаються органами Пенсійного фонду України і виплачуються за рахунок коштів Державного бюджету України.

Пенсія виплачується у повному розмірі незалежно від заробітку (доходу), одержуваного після виходу на пенсію. Прокурори і слідчі прокуратури, яким призначено пенсію за вислугу років і які працюють на прокурорсько-слідчих посадах, мають право одержувати заробітну плату відповідно до законодавства.

Призначені працівникам прокуратури пенсії перераховуються у зв'язку з підвищенням заробітної плати відповідних категорій прокурорсько-слідчих працівників.

Пенсійне забезпечення посадових осіб митної служби.

Митні органи — спеціально уповноважені органи виконавчої влади в галузі митної справи, на які відповідно до Митного Кодексу та інших законів України покладено безпосереднє здійснення митної справи.

Посадовими особами митної служби України є працівники митних органів, спеціалізованих митних установ та організацій, на яких Митним кодексом та іншими законами України покладено здійснення митної справи, організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і яким присвоєно спеціальні звання.

Пенсійне забезпечення посадових осіб митної служби України здійснюється відповідно до умов і порядку, встановлених Законом України “Про державну службу”.

Пенсійне забезпечення працівників митних органів, спеціалізованих митних установ та організацій, **які не є посадовими особами**, здійснюється на загальних підставах відповідно до законодавства України про пенсійне забезпечення.

Посадовим особам митних органів України встановлюється строк вислуги: для жінок — 20 років, для чоловіків — 25 років з правом виходу на пенсію жінок — у 50 років, а чоловіків — у 55 років.

12.4. Пенсійне забезпечення наукових працівників і працівників засобів масової інформації

Наукова діяльність — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження.

Науково-технічна діяльність — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Її основними формами (видами) є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов’язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання.

Науково-педагогічна діяльність — педагогічна діяльність у вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти III–IV рівнів акредитації, пов’язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю.

До **стажу наукової роботи** зараховується:

- час роботи на посадах наукових (науково-педагогічних) працівників незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання та на посадах, які до них прирівнюються, якщо особи, які їх займали, працювали за спеціальністю відповідно

до групи спеціальностей галузі науки, з якої присуджено науковий ступінь, або провадили діяльність, за яку присвоєне вчене звання, чи займалися науково-організаційною діяльністю. При цьому час роботи на зазначених посадах зараховується до стажу наукової роботи з дати присудження наукового ступеня або присвоєння вченого звання;

- час роботи у вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти III–IV рівнів акредитації, у тому числі з підготовки керівних та управлінських кадрів;
- час роботи наукових (науково-педагогічних) працівників на виборних посадах у державних органах, партійних профспілкових та інших громадських організаціях, якщо цій роботі безпосередньо передувала наукова робота;
- час навчання в аспірантурі, ад'юнктурі, докторантурі.

Право на призначення пенсії відповідно до Закону України “Про наукову та науково-технічну діяльність” поширюється також на осіб, які на момент звернення за призначенням пенсії працюють на будь-яких посадах на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності та мають стаж наукової роботи, встановлений цим законом.

Перелік посад наукових (науково-педагогічних) працівників державних підприємств, установ, організацій, перебування на яких дає право на призначення пенсій та виплати грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до ст. 51 Закону України “Про пенсійне забезпечення”, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 листопада 2001 р. № 1571.

Пенсія науковому (науково-педагогічному) працівнику призначається при досягненні пенсійного віку:

- чоловікам — за наявності стажу роботи не менше 25 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 20 років;
- жінкам — за наявності стажу роботи не менше 20 років, у тому числі стажу наукової роботи не менше 15 років.

Умовою призначення пенсії науковим (науково-педагогічним) працівникам відповідно до Закону України “Про наукову та науково-технічну діяльність”, є звернення за призначенням пенсії та звільнення з посади наукового (науково-педагогічного) працівника.

Розмір пенсії наукових і науково-педагогічних працівників відповідно до ст. 65 і 66 Закону України “Про пенсійне забезпечення” становить 80 % заробітної плати наукового (науково-педагогічного)

працівника, що визначається. За кожний повний рік роботи понад встановлений стаж пенсія збільшується на один відсоток заробітної плати, але не більш як до 90 % середньомісячної заробітної плати.

Після призначення пенсії відповідно до цього закону наукові (науково-педагогічні) працівники можуть працювати за строковим трудовим договором (контрактом) на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності та займатися підприємницькою діяльністю.

При виході на пенсію з посади наукового (науково-педагогічного) працівника відповідно до цього закону науковому (науково-педагогічному) працівнику видається грошова допомога у розмірі шести місячних посадових окладів (ставок) з урахуванням надбавок і доплат за наявності стажу роботи на посадах, зазначених у Переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, перебування на яких має право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до ст. 51, затвердженому Кабінетом Міністрів України, не менш як:

- для чоловіків — 12,5 року;
- для жінок — 10 років.

При визначенні середньомісячного заробітку зазначених керівників і професіоналів для обчислення розміру пенсії відповідно до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” враховується заробітна плата, яку вони отримували під час перебування на зазначених посадах, розмір якої не перевищував:

- для керівників (заступників керівників) державних підприємств, установ, організацій — максимального розміру посадового окладу (ставки) керівника (заступника керівника) науково-дослідної установи Національної академії наук з урахуванням доплати за науковий ступінь і надбавки за стаж наукової роботи відповідно до законодавства, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки);
- для інших працівників — максимального розміру посадового окладу (ставки) старшого наукового співробітника науково-дослідної установи Національної академії наук з урахуванням доплати за науковий ступінь та надбавки за стаж наукової роботи відповідно до законодавства, обчислених із зазначеного максимального розміру посадового окладу (ставки).

Дія ст. 24 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” поширюється на наукових (науково-педагогічних) працівників

вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки) та міжнародних наукових організацій, відкритих на території України відповідно до міжнародних договорів, установчі документи яких затверджено Кабінетом Міністрів України.

Пенсійне забезпечення працівників засобів масової інформації.

Журналіст — творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України.

Відповідно до ст. 16 *Закону України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів”* пенсійне забезпечення працівників засобів масової інформації здійснюється відповідно до принципів і норм, встановлених пенсійним законодавством України.

При нарахуванні пенсії журналісту державного або комунального засобу масової інформації застосовуються норми, методика та порядок нарахування пенсії державному службовцю.

У разі поранення, контузії, каліцтва, одержаних під час виконання службових обов'язків у місцях надзвичайних подій, журналіст або прирівняний до нього працівник має право на призначення дострокової пенсії за віком відповідно до Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, але не раніше як за 5 років до досягнення пенсійного віку (для чоловіків — 60 років, для жінок — 55 років), за наявності страхового стажу не менше 25 років — для чоловіків і не менше 20 років — для жінок.

Перелік посад журналістів державних і комунальних засобів масової інформації, які прирівнюються до посад керівних працівників, спеціалістів апарату відповідного органу державної влади та органу місцевого самоврядування, які є засновниками відповідних засобів масової інформації, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 15 березня 1999 р. № 377 “Про реалізацію статей 14 і 16 Закону України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів”, а саме:

- посада головного редактора друкованого засобу масової інформації, засновниками (співзасновниками) якого є Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України **прирівнюється** до посади

заступника керівника апарату Верховної Ради України чи до посади заступника державного секретаря Кабінету Міністрів України;

- посада заступника головного редактора — до посади заступника керівника апарату Верховної Ради України — керуючого справами, начальника управління Секретаріату Кабінету Міністрів України;
- посада відповідального секретаря — до посади завідуючого самостійним відділом і тощо.

До **стажу роботи журналістів, які працювали (працюють) у державних і комунальних засобах масової інформації**, включається також час:

- коли журналіст фактично не працював, але за ним згідно із законодавством зберігалися місце роботи (посада) та заробітна плата повністю або частково (в тому числі час оплачуваного вимушеного прогулу, спричиненого незаконним звільненням або переведенням на іншу роботу);
- відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а у разі, коли дитина потребує домашнього догляду, — період додаткової відпустки без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною медичним висновком, але не більш як до досягнення дитиною шестирічного віку;
- підвищення кваліфікації з відривом від роботи, якщо до направлення на підвищення кваліфікації та після закінчення навчання журналіст працював у засобі масової інформації;
- строкової військової служби, якщо журналіст до призову на військову службу працював у засобі масової інформації та протягом трьох місяців після звільнення з військової служби був прийнятий також на посаду журналіста засобу масової інформації, не враховуючи часу переїзду на постійне місце проживання;
- роботи на посаді диктора державного і комунального засобу масової інформації до 31 грудня 1995 року.

Розмір пенсій журналістам державних і комунальних засобів масової інформації обчислюється із заробітку, до якого включається посадовий оклад, щомісячні надбавки за вислугу років, за інтенсивність праці, за високі творчі досягнення, за почесне звання “заслужений”, а також премія, доплата за науковий ступінь кандидата або доктора наук.

12.5. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років окремих категорій працівників цивільної авіації та льотно-випробного складу

Категорії працівників цивільної авіації і льотно-випробного складу, які мають право на пенсію за вислугу років:

- працівники льотного і льотно-випробного складу;
- працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають свідоцтво диспетчера;
- інженерно-технічний склад;
- бортпровідники.

Перелік посад, робота на яких дає право працівникам цивільної авіації і льотно-випробного складу на пенсію за вислугу років:

- члени екіпажів повітряних суден та інших літальних апаратів;
- льотно-інструкторський склад;
- командно-льотний склад: керівники (їх заступники), інспектори та інші спеціалісти з льотної служби (льотної роботи) міністерств, відомств, управлінь, об'єднань, підприємств, установ, організацій та їх структурних підрозділів, які мають діюче льотне свідоцтво і беруть участь у польотах у складі екіпажу повітряного судна або іншого літального апарата;
- парашутисти всіх найменувань, рятувальники, а також десантники-пожежники всіх найменувань, інструктори авіапожежної служби, керівники парашутних (парашутно-рятувальних, пошуково-рятувальних) підрозділів, працівники позаштатних і штатних парашутно-десантних груп, які здійснюють стрибки з парашутом або спуски (підйоми) на спеціальних спускопіднімальних пристроях з вертольотів, що перебувають на висоті не менше 10 метрів.

Право на пенсію за вислугу років мають:

- льотний склад, який безпосередньо виконує дослідні польоти на штатних робочих місцях літальних апаратів і парашутно-десантної техніки: льотчики (пілоти)-випробувачі, штурмани-випробувачі, бортінженери-випробувачі, бортмеханіки-випробувачі, бортелектрики-випробувачі, бортрадисти-випробувачі, бортоператори-випробувачі, парашутисти-випробувачі, провідні інженери з льотних випробувань або експериментальних робіт;

- інженерно-технічний склад, який здійснює випробні (дослідні) польоти, а також польоти зі здавання, приймання літальних апаратів, їх систем, агрегатів, приладів та обладнання, парашутно-десантної техніки (за наявності діючого посвідчення про допуск до проведення льотних випробувань): інженери, техніки, механіки, оператори та експериментатори всіх найменувань;
- працівники, які інспектують льотний склад у випробних польотах, а також особи, які здійснюють керівництво льотно-випробними службами і беруть участь у дослідних польотах як члени екіпажу літального апарата (за наявності діючого посвідчення про допуск до проведення льотних випробувань).

Пенсії за вислугу років працівникам льотного і льотно-випробного складу цивільної авіації незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств, установ, організацій, в яких вони працюють, призначаються незалежно від віку при виході на посади, які дають право на таку пенсію, у чоловіків не менше 25 років, у жінок — не менше 20 років та полішенні роботи, що дає право на цей вид пенсії.

Пенсії за вислугу років працівникам льотно-випробного складу призначаються у розмірі 55 % заробітку і за кожний рік вислуги (у чоловіків — понад 25 років і у жінок — понад 20 років) пенсія збільшується на 1 % заробітку, але не менш як на 1 % мінімального розміру пенсії за віком. За кожний рік роботи, яка дає право на пенсію на пільгових умовах згідно з пунктом “а” ст. 13 та ст. 14 Закону України “Про пенсійне забезпечення”, пенсія збільшується на 1 % заробітку.

Максимальний розмір пенсій за вислугу років працівників льотно-випробного складу не може перевищувати 85 % заробітку.

Крім того, працівникам льотно-випробного складу до пенсії за вислугу років нараховуються надбавки та підвищення, передбачені ст. 21 та 77 закону.

До вислуги років працівникам льотно-випробного складу зараховується:

- час служби на посадах льотного складу Збройних сил колишнього Союзу РСР і України та робота на посадах льотного складу цивільної авіації — в порядку, встановленому для призначення пенсій відповідно військовослужбовцям і льотному складу цивільної авіації;
- час роботи на посадах льотного складу в цивільній авіації інших країн — у порядку, встановленому для призначення пенсій льотному складу цивільної авіації, за умови сплати страхових

внесків до Пенсійного фонду України (за період роботи починаючи з 1992 р.);

- час навчання у вищих і середніх навчальних закладах авіації, якщо цьому передувала робота на посадах льотного складу (льотчикам-випробувачам, штурманам-випробувачам незалежно від цієї умови), — за фактичною тривалістю навчання, в інших випадках — за фактичною кількістю годин нальоту; час навчання у школі льотчиків-випробувачів (центрі підготовки льотного складу) — у подвійному розмірі за умови участі їх у випробних польотах;
- час оплачуваної відпустки з догляду за дитиною, що надається жінкам, — за тривалістю, встановленою законодавством.

Працівники, звільнені від льотної роботи за станом здоров'я (хворобою), у разі наявності вислуги років у чоловіків не менше 20 років і у жінок не менше 15 років мають право на пенсію пропорційно відпрацьованому часу.

Працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають свідоцтво диспетчера, мають право на пенсію за вислугу років за таких умов:

- чоловіки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 12 років 6 місяців роботи з безпосереднього управління польотами повітряних суден;
- жінки — після досягнення 45 років і при загальному стажі роботи не менше 17 років 6 місяців, з них не менше 10 років роботи з безпосереднього управління польотами повітряних суден.

Зазначені працівники, звільнені від роботи з безпосереднього управління польотами повітряних суден за станом здоров'я (через хворобу), за наявності вислуги років у чоловіків не менше 10 років і у жінок не менше 7 років 6 місяців, мають право на пенсію пропорційно відпрацьованому часу.

Працівники, які здійснюють управління повітряним рухом і мають посвідчення (диспетчери, старші диспетчери, керівники польотів), мають право на пенсію незалежно від віку, якщо вони були зайняті на цих роботах:

- чоловіки — не менше 20 років;
- жінки — не менше 17 років 6 місяців.

Працівники інженерно-технічного складу мають право на пенсію за вислугою років за таких умов:

- чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи в цивільній авіації не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначених посадах;
- жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи в цивільній авіації не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначених посадах.

У вислугу років працівникам інженерно-технічного складу зараховується також трудовий стаж як працівника льотного і льотно-випробного складу та працівника, який здійснює управління повітряним рухом.

Бортпровідники мають право на пенсію за вислугу років:

- чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 15 років як бортпровідник;
- жінки — після досягнення 45 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років як бортпровідниця.

Пенсії за вислугу років працівникам цивільної авіації та льотно-випробувального складу розраховуються з середньомісячного заробітку за роботу, що дає право на пенсію за вислугу років, одержуваного перед її припиненням, і призначаються в розмірі 55 % заробітку, одержуваного перед припиненням роботи, яка дає право на пенсію за вислугу років, але не нижче від мінімального розміру пенсії. За кожний повний рік роботи понад 25 років чоловікам і 20 років жінкам пенсія збільшується на 1 % заробітку, але не менш як на 1 % мінімального розміру пенсії, і не може перевищувати 85 % заробітку для працівників льотно-випробного складу та 75 % заробітку для інших працівників цивільної авіації.

До пенсії за вислугу років працівникам цивільної авіації нараховуються надбавки та підвищення.

12.6. Пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників інших галузей народного господарства

Постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 583 “Про затвердження нормативних актів з питань пенсійного забезпечення” затверджено:

- Список професій і посад робітників локомотивних бригад і окремих категорій працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та в метрополітенах і користуються правом на пенсію за вислугу років;
- Список професій і посад працівників підприємств лісової промисловості та лісового господарства, постійно діючих лісопунктів, лісництв, лісозаготівельних дільниць, зайнятих на заготівлі лісу, лісогосподарських роботах, підсощі лісу та лісосплаві, робота на яких дає право на пенсію за вислугу років;
- Список професій і посад плавскладу окремих видів суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості, які мають право на пенсію за вислугу років незалежно від віку;
- Порядок призначення і виплати пенсій за вислугу років заслуженим майстрам спорту, майстрам спорту міжнародного класу — членам збірних команд України;
- Перелік посад артистів театральних-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів, які мають право на пенсію за вислугу років незалежно від віку;
- Список сезонних робіт, зайнятість на яких протягом повного сезону зараховується до стажу для призначення пенсії за рік роботи.

Право на пенсію за вислугу років за зазначеними нормативними актами мають:

а) робітники локомотивних бригад і окремі категорії працівників, які безпосередньо здійснюють організацію перевезень і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та в метрополітенах, — за списками професій і посад, що затверджуються в порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України; водії вантажних автомобілів, безпосередньо зайнятих в технологічному процесі на шахтах, у рудниках, розрізах і рудних кар'єрах на вивезенні вугілля, сланцю, руди, породи:

- чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;
- жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі;

б) працівники експедицій, партій, загонів, дільниць і бригад, безпосередньо зайнятих на польових геологорозвідувальних, пошукових, топографо-геодезичних, геофізичних, гідрографічних, гідрологічних, лісовпорядних і розвідувальних роботах:

- чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;
- жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі.

Період роботи безпосередньо в польових умовах протягом півроку або більше півроку зараховується за рік роботи, менше півроку — за фактичною тривалістю, а на сезонних роботах — відповідно до ст. 61 Закону України “Про пенсійне забезпечення”, яка передбачає, що робота протягом повного сезону на підприємствах і в організаціях сезонних галузей промисловості, незалежно від відомчої підпорядкованості підприємств і організацій, — за списком, що затверджується Кабінетом Міністрів України, зараховується до стажу роботи за рік роботи. Інші сезонні роботи зараховуються до стажу роботи за їх фактичною тривалістю;

в) робітники, майстри (у тому числі старші майстри), безпосередньо зайняті на лісозаготівлях і лісоствлі, включаючи зайнятих на обслуговуванні механізмів і обладнання, — за списком професій, посад і виробництв, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України:

- чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;
- жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі;

г) механізатори (докери-механізатори) комплексних бригад на вантажно-розвантажувальних роботах у портах:

- чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 20 років на зазначеній роботі;
- жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 15 років на зазначеній роботі;

д) плавсклад морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості (крім суден портових, що постійно працюють на акваторії порту, службово-допоміжних, роз’їзних, приміського і внутріміського сполучення):

- чоловіки — після досягнення 55 років і при загальному стажі роботи не менше 25 років, з них не менше 12 років 6 місяців на зазначеній роботі;
- жінки — після досягнення 50 років і при загальному стажі роботи не менше 20 років, з них не менше 10 років на зазначеній роботі;
- працівники окремих видів суден, професій і посад плавскладу суден морського, річкового флоту і флоту рибної промисловості — за списком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку;
- чоловіки — при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами не менше 25 років;
- жінки — при стажі роботи на цих суднах, за цими професіями і посадами не менше 20 років;

е) працівники освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення при наявності спеціального стажу роботи від 25 до 30 років за переліком, що затверджується у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України, незалежно від віку;

є) спортсмени, які мають особливі заслуги перед фізкультурним рухом — заслужені майстри спорту, майстри спорту міжнародного класу — члени збірних команд при загальному стажі роботи не менше 20 років і перебуванні в складі збірних команд України не менше 6 років незалежно від віку. Пенсії за вислугу років призначаються і виплачуються за умови вибуття зазначених осіб зі збірних команд України;

ж) 1. При стажі творчої діяльності на цих посадах не менше 20 років:

- артисти балету та балету на льоду;
 - артисти — виконавці танцювальних номерів у професійних художніх колективах;
 - артисти театрів міміки та жести;
 - трагесті (артисти, які виконують ролі хлопчиків, підлітків, дівчаток);
 - артисти цирків і концертних організацій: гімнасти, мотолофігуристи, еквілібристи, балансери, акробати, наїзники, дресирувальники диких звірів, борці, клоуни (килимові), які виконують номери жанрів циркового мистецтва, що дають право на пенсію за вислугу років, силові жонглери, ліліпути — артисти всіх найменувань;

- артистки-вокалістки (солістки), солістки-бандуристки театрів опери і балету, музичних і музично-драматичних театрів, концертних організацій, телебачення і радіомовлення, оперних студій вищих навчальних закладів мистецтв, жокеї.

2. При стажі творчої діяльності на посадах не менше 25 років:

- артисти-вокалісти (солісти) театрів опери і балету, музичних і музично-драматичних театрів, концертних організацій, телебачення і радіомовлення, оперних студій вищих навчальних закладів мистецтв (крім артисток-вокалісток (солісток), вказаних у пункті 1 переліку посад артистів театральньо-концертних та інших видовищних закладів, підприємств і колективів, які мають право на пенсію за вислугу років незалежно від віку);
- артисти — виконавці трюкових номерів (каскадери);
- артисти професійних хорових колективів, які виконують сольні партії;
- артисти, які грають на духових інструментах у професійних художніх колективах;
- артисти-ляльководи в театрах ляльок і цирках;
- артисти театрів юного глядача (театрів для дітей та юнацтва);
- жонглери та артисти оригінального жанру в цирках і концертних організаціях.

3. Артисти хору театрів опери і балету та професійних художніх колективів при стажі творчої діяльності на цих посадах не менше 30 років (до цього стажу зараховується також робота, передбачена пунктами 1 і 2 цього переліку).

4. Творчі працівники (крім перелічених у пунктах 1–3 цього переліку) театрів опери і балету, музичних театрів:

- артисти драми, артисти оркестру, які грають на духових інструментах, — при стажі творчої роботи на сцені на посадах, зазначених у цьому підпункті, не менше 25 років. До цього стажу зараховується і робота, передбачена пунктами 1 і 2 цього переліку;
- артисти оркестру (крім тих, які грають на духових інструментах), артисти хору і мімічного ансамблю, концертмейстери-піаністи, артисти вокально-драматичної частини — при стажі творчої роботи на сцені на посадах, зазначених у цьому підпункті, не менше 30 років. До цього стажу зараховується також робота, передбачена пунктами 1–3 і першим підпунктом п. 4 цього переліку.

Практичні завдання

Задача 1. Громадянка Т. Чепурна до 1 вересня 2004 р. перебувала на пенсії за вислугу років, але цього дня стала до роботи педагогом, про що 6 вересня проінформувала Пенсійний фонд. Проте пенсію за вересень на цю дату вже перерахували і вимагають повернути її.

Чи правомірні дії Пенсійного фонду? Відповідь обґрунтуйте.

Задача 2. За призначенням пенсії за вислугу років до Пенсійного фонду звернувся громадянин О. А. Шипко, педагогічний стаж якого становить 27 років, 19 років з яких він працював заступником директора школи, а також працював викладачем фізики.

Чи має право на зазначену пенсію громадянин О. А. Шипко?

Задача 3. У період з 1987 р. по 1999 р. громадянка Т. Шумілова працювала лаборантом відділення переливання крові районної лікарні. У 1991 р. їй було зроблено запис у трудовій книжці про те, що згідно з наказом Міністерства охорони здоров'я від 23.10.2001 р. № 146 вважати її працюючою фельдшером-лаборантом клініко-діагностичної лабораторії цього відділення.

Чи має право громадянка Т. Шумілова звернутись до Пенсійного фонду за призначенням їй пенсії за вислугу років за роботу на цих посадах?

Задача 4. Громадянин Г. В. Чепурний має трудовий стаж 36 років, 20 з яких він працював в управлінні побутового обслуговування населення облвиконкому.

Чи має він права на пенсію державного службовця?

Проаналізуйте ситуацію та дайте обґрунтовану відповідь.

Задача 5. Громадянин А. Дронь у період з 1966 по 1990 р. працював на партійних, виборних і відповідальних посадах. У 1990 р. йому була призначена пенсія за віком. У період з 1990 по 1994 р. громадянин А. Дронь працював референтом-консультантом у народного депутата України. В квітні 1994 р. прийняв присягу державного службовця.

Чи має громадянин А. Дронь право на пенсію державного службовця? Відповідь обґрунтуйте.

Задача 6. Громадянин Л. Панюра працював у міській раді з 1986 року. У квітні 1994 р. йому було присвоєно ранг державного службовця. Нині громадянин Л. Панюра є посадовою особою органу місцевого самоврядування (спеціаліст I категорії з обліку військовозобов'язаних). Загальний стаж його роботи становить 38 років.

Чи має право громадянин Л. Панюра на пенсію державного службовця?

Задача 7. Громадянка Г. І. Ігнатова працювала у недержавній науковій установі до її державної атестації згідно зі ст. 11 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”.

Чи зараховується цей період до стажу наукової роботи, що дає право на пенсію за ст. 24 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”? Відповідь обґрунтуйте.

Задача 8. Громадянин Гнатенко в період з 1993 по 2000 р. працював на посадах головного технолога і головного конструктора підприємства.

Чи буде зараховуватись час роботи на цих посадах до стажу наукової роботи, що дає право на пенсію за ст. 24 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”? Відповідь обґрунтуйте.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття пенсії за вислугу років. Дайте визначення кола осіб, які мають право на пенсію за вислугу років.
2. Назвіть основні умови для призначення пенсії за вислугу років працівникам, які зайняті на підземних роботах, а також працівникам авіації та льотно-випробного складу.
3. Назвіть основні особливості призначення пенсій за вислугу років військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ.
4. Назвіть перелік державних службовців, які мають право на пенсію за вислугу років.
5. Дайте правову характеристику призначення пенсії за вислугу років суддям.
6. Який розмір пенсії за вислугу років встановлюється державним службовцям?
7. Дайте правову характеристику пенсійного забезпечення осіб митної служби.
8. Назвіть основні нормативні акти, що регулюють пенсійне забезпечення працівників засобів масової інформації.
9. Який період зараховується до стажу наукової роботи?
10. Який порядок призначення пенсії за вислугу років науковим і науково-педагогічним працівникам?

ОБЧИСЛЕННЯ ПЕНСІЙ

Теоретичні питання

1. *Принципи обчислення пенсії.*
2. *Порядок визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії.*
3. *Порядок обчислення заробітної плати для підприємців — фізичних осіб, які обрали спрощену систему оподаткування (єдиний податок, фіксований податок, придбали спеціальний торговий патент).*
4. *Виплати (доходи), що враховуються в заробітну плату (дохід) застрахованої особи для обчислення пенсії.*
5. *Індексація та перерахунок раніше призначеної пенсії.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

13.1. Принципи обчислення пенсії

Є такі **принципи обчислення пенсії**:

- включення до складу заробітку всіх виплат за роботу, що були сформовані в період трудової діяльності громадянина;
- високі розміри трудових пенсій відносно заробітку, на підставі якого вони підраховуються, а також диференціація цих розмірів залежно від тривалості трудової діяльності;
- обчислення пенсії з повного фактично начисленого заробітку до утримання з нього різноманітних податків та інших обов'язкових зборів і підрахунок середньомісячного заробітку за “вигідні” періоди трудової діяльності;
- об'єктивно обґрунтовані мінімальні і максимальні розміри пенсій, розумне їх співвідношення, а також коригування цих

розмірів залежно від тривалості трудової діяльності, служби, місцевості проживання пенсіонера, особливості праці;

- нарахування до основного розміру пенсії компенсувальних надбавок на догляд за пенсіонером і на непрацевдатних його утриманців;
- підвищення пенсій окремим категоріям громадян з урахуванням обставин, що передбачені чинним законодавством України.

13.2. Порядок визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії

Для обчислення пенсії враховується заробітна плата (дохід) за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу поспіль до 1 липня 2000 р. незалежно від перерв і за весь період страхового стажу починаючи з 1 липня 2000 року. У разі, якщо страховий стаж становить менший період, враховується заробітна плата (дохід) за фактичний страховий стаж.

На вибір особи, яка звернулася за пенсією, з періоду, за який враховується заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії, виключається період до 60 календарних місяців підряд за умови, що зазначений період становить не більш як 10 % тривалості страхового стажу.

Для визначення розміру пенсії за віком відповідно до частини другої ст. 27 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” заробітна плата для обчислення частини пенсії за період страхового стажу до набрання чинності цим законом визначається на умовах і в порядку, передбачених законодавством, що діяло раніше, а для обчислення частини пенсії за період страхового стажу після набрання чинності цим законом — на умовах, передбачених абзацом першим цієї частини.

Заробітна плата (дохід) за період страхового стажу до 1 липня 2000 р. враховується для обчислення пенсії на підставі документів про нараховану заробітну плату (дохід), виданих у порядку, встановленому законодавством, а за період страхового стажу починаючи з 1 липня 2000 р. — за даними, що містяться в системі персоналізованого обліку.

Заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії визначається за формулою

$$Зп = Зс \times (Ск : К),$$

де $Zп$ — заробітна плата (дохід) застрахованої особи для обчислення пенсії, у гривнях; $Zс$ — середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, за календарний рік, що передує року звернення за призначенням пенсії; $Ск$ — сума коефіцієнтів заробітної плати (доходу) за кожний місяць ($Kз-1 + Kз-2 + Kз-3 + E + Kз-п$); K — кількість місяців страхового стажу, за які розраховано коефіцієнти заробітної плати (доходу) застрахованої особи.

У разі відсутності на момент призначення пенсії даних про середню заробітну плату працівників, зайнятих у галузях економіки України, за попередній рік для визначення заробітної плати (доходу) враховується наявна середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, за місяці попереднього року з наступним перерахунком заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії після отримання даних про середню заробітну плату працівників, зайнятих у галузях економіки України, за календарний рік, що передує року звернення за призначенням пенсії.

Коефіцієнт заробітної плати (доходу) застрахованої особи за кожний місяць страхового стажу, який враховується при обчисленні пенсії, визначається за формулою:

$$Kз = Zв : Zс,$$

де $Kз$ — коефіцієнт заробітної плати (доходу) застрахованої особи; $Zв$ — сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої сплачено страхові внески та яка відповідно до зазначеного Закону враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу); $Zс$ — середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу).

Сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, яка відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу), визначається за формулою

$$Zв = З + Зд,$$

де $Zв$ — сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, яка відповідно до цього закону враховується для обчислення пенсії за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу); $З$ — сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено страхові внески згідно з цим законом за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу); $Зд$ — сума

заробітної плати (доходу) застрахованої особи, розрахована виходячи із передбаченої частиною третьою ст. 24 цього закону доплати, за місяць, за який визначається коефіцієнт заробітної плати (доходу). У свою чергу, сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи Z_d визначається за формулою

$$Z_d = \frac{D}{T} \cdot 100 \%,$$

де D — сума доплати, здійснена відповідно до частини третьої ст. 24 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”; T — розмір страхового внеску до солідарної системи у відповідному місяці.

У разі подання застрахованою особою для обчислення розміру пенсії даних про заробітну плату (дохід) за період до 1 січня 1992 р. при визначенні коефіцієнта заробітної плати (доходу) середня заробітна плата за рік (квартал) у відповідному періоді вважається щомісячною середньою заробітною платою працівників, зайнятих у галузях економіки України, відповідного року (кварталу).

За відсутності на момент призначення пенсії даних про щомісячну середню заробітну плату працівників, зайнятих у галузях економіки України, за попередні місяці для визначення коефіцієнта заробітної плати (доходу) враховується щомісячна середня заробітна плата працівників, зайнятих у галузях економіки України, за наявний попередній місяць з наступним перерахунком коефіцієнта заробітної плати (доходу) після отримання даних про щомісячну середню заробітну плату працівників, зайнятих у галузях економіки України, за місяць (місяці), що передує місяцю звернення за призначенням пенсії.

13.3. Порядок обчислення заробітної плати для підприємців — фізичних осіб, які обрали спрощену систему оподаткування (єдиний податок, фіксований податок, придбали спеціальний торговий патент)

При обчисленні заробітної плати (доходу), з якої фактично сплачено страхові внески згідно з Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу) для застрахованих осіб, які здійснювали підприємницьку діяльність і обрали особливий спосіб оподаткування своїх доходів (фіксований податок, єдиний податок, фіксований сільськогосподарський податок, придбання спеціального

торгового патенту), та членів їхніх сімей, що беруть участь у здійсненні підприємницької діяльності, отриманий ними дохід за відповідний місяць визначається за формулою

$$З = \frac{П \cdot Ч}{Т},$$

де $З$ — сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено страхові внески згідно з цим законом за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу); $П$ — сума фактично сплаченого відповідного податку (плати за патент) у розрахунку на відповідний місяць, у гривнях; $Ч$ — відсоток відрахувань до Пенсійного фонду від суми фактично сплаченого відповідного податку (плати за патент), чинний у межах відповідного періоду; $Т$ — розмір страхового внеску до солідарної системи у відповідному місяці.

При визначенні доходу фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності для визначення коефіцієнта заробітної плати (доходу) враховується розмір податку (плати за патент), що сплачує така фізична особа, без збільшення розміру податку (плати за патент), передбаченого законодавством, за членів її сім'ї, які беруть участь у здійсненні цією фізичною особою підприємницької діяльності, та за осіб, які перебувають з нею у трудових відносинах.

При визначенні доходу члена сім'ї фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності для обчислення коефіцієнта заробітної плати (доходу) враховується сума податку (плати за патент), внесена за одного члена сім'ї, на яку відповідно до законодавства збільшується відповідний податок (плата за патент) зазначеної фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності.

При обчисленні заробітної плати (доходу), з якої фактично сплачено страхові внески згідно із Законом за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу) для застрахованих осіб, які сплачують страхові внески у фіксованому розмірі, в тому числі членів їх сімей, що беруть участь у здійсненні підприємницької діяльності, отриманий ними дохід за відповідний місяць визначається за формулою

$$З = \frac{\Phi}{Т} \cdot 100 \%,$$

$З$ — сума заробітної плати (доходу) застрахованої особи, з якої фактично сплачено страхові внески згідно з цим законом за місяць, за який розраховується коефіцієнт заробітної плати (доходу); Φ — сума

фактично сплаченого страхового внеску у фіксованому розмірі за відповідний місяць; Т — розмір страхового внеску до солідарної системи у відповідному місяці.

13.4. Виплати (доходи), що враховуються в заробітну плату (дохід) застрахованої особи для обчислення пенсії

До заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії враховуються:

- суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою після набрання чинності Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, з яких згідно із цим законом були фактично обчислені та сплачені страхові внески до Пенсійного фонду в межах встановленої законодавством максимальної величини заробітної плати (доходу), з якої сплачуються страхові внески;
- суми виплат (доходу), отримуваних застрахованою особою до набрання чинності цим законом, у межах сум, на які відповідно до законодавства, що діяло раніше, нараховувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов’язкове державне пенсійне страхування, а за періоди до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися зазначені внески (збір), — у межах сум, які відповідно до законодавства, що діяло раніше, включалися до заробітної плати, з якої обчислювалася пенсія відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення”, і не перевищують 5,6 розміру середньої заробітної плати в Україні на день отримання зазначених сум;
- суми заробітної плати (доходу), визначені виходячи із здійсненої застрахованою особою доплати, передбаченої частиною третьою ст. 24 цього закону.

Для обчислення пенсії особам, що у період до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов’язкове державне пенсійне страхування, отримували заробітну плату (дохід) за результатами роботи, строк виконання якої перевищував календарний місяць, а саме до таких осіб, що до 1 липня 1998 р. отримували заробітну плату (дохід) за результатами роботи, строк виконання якої перевищував календарний місяць, зокрема:

- тих, що працювали в сільському господарстві, були зайняті на сезонних роботах, працювали у старательських артілях, виконували роботи (надавали послуги) за цивільно-правовими договорами та сплачували внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- творчих працівників (архітекторів, художників, артистів, музикантів, композиторів, критиків, мистецтвознавців, письменників, кінематографістів),

1) враховуються суми заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії, з яких сплачувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування та які відповідно до законодавства, що діяло раніше, включалися до заробітної плати, з якої обчислювалася пенсія відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення»;

2) для обчислення пенсії з урахуванням заробітної плати (доходу), що виплачена за результатами роботи, строк виконання якої перевищував календарний місяць, особа звертається із заявою до відповідного управління Пенсійного фонду України у районі, місті, районі в місті:

- в якому зберігається пенсійна справа особи — у разі подання заяви особою, якій вже призначено пенсію;
- за місцем подання заяви про призначення пенсії — у разі звернення особи за призначенням пенсії.

До заяви додаються документи, що підтверджують виплату особі заробітної плати (доходу) за результатами роботи. Документом, що підтверджує виплату особі заробітної плати (доходу) за результатами роботи, є:

- для працівників старательських артілей — довідка про заробітну плату (дохід) для обчислення пенсії та трудова книжка;
- для інших осіб, зазначених у пункті 1 Порядку визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії особам, що у період до запровадження обмеження максимального розміру заробітної плати (доходу), з якої сплачувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, отримували заробітну плату (дохід) за результатами роботи, строк виконання якої перевищував календарний місяць, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України під № 306 від 20 квітня 2005 р., — довідка підприємства, установи, організації про заробітну плату

(дохід), оформлена згідно з додатком до цього Порядку, із зазначенням підстави для виплати заробітної плати (доходу) за результатами виконаної роботи.

Заробітна плата (дохід), що підлягає зарахуванню до суми заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії, визначається шляхом ділення суми заробітної плати (доходу), виплаченої за результатами роботи, на кількість місяців виконання такої роботи.

Перерахунок пенсії у зв'язку із зарахуванням до заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії сум заробітної плати (доходу), виплаченої за результатами роботи, здійснюється на підставі заяви та необхідних документів у строк, визначений ст. 45 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”.

13.5. Індксація та перерахунок раніше призначеної пенсії

Індксація грошових доходів населення — це встановлений законами та іншими нормативно-правовими актами України механізм підвищення грошових доходів населення, що дає можливість частково або повністю відшкодувати подорожчання споживчих товарів і послуг.

Індксації підлягають грошові доходи громадян, які одержані ними в гривнях на території України і які не мають разового характеру:

- пенсії;
- стипендії;
- оплата праці (грошове забезпечення);
- суми виплат, що здійснюються відповідно до законодавства про загальнообов’язкове державне соціальне страхування;
- суми відшкодування шкоди, заподіяної працівникові каліцтвом або іншим ушкодженням здоров’я, а також суми, що виплачуються особам, які мають право на відшкодування шкоди в разі втрати годувальника.

Пенсії, призначені за Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, індексуються відповідно до законодавства про індксацію грошових доходів населення.

Перерахунок пенсії — це зміна розміру пенсії, яка виникає з низки обставин. Розмір пенсії може збільшуватись або зменшуватись.

Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” передбачено кілька випадків перерахунку призначеної пенсії.

Перший випадок — у разі, якщо величина середньої заробітної плати в Україні за даними спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі статистики за минулий рік зростає, то з 1 березня поточного року розмір пенсії підвищується на коефіцієнт, який відповідає не менш як 20 % темпів зростання середньої заробітної плати в Україні порівняно з попереднім роком.

Другий випадок — у разі, якщо застрахована особа після призначення пенсії продовжує працювати, здійснюється перерахунок пенсії з урахуванням страхового стажу після призначення пенсії.

Кожний наступний перерахунок пенсії проводиться не раніше, як через два роки після попереднього перерахунку з урахуванням страхового стажу після призначення пенсії.

Перерахунок пенсії здійснюється із заробітної плати (доходу), з якої була обчислена пенсія, або за період страхового стажу, зазначені в частині першій ст. 40 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”.

Третій випадок — перерахунок пенсій за віком, по інвалідності, в разі втрати годувальника, за вислугу років, призначених до набрання чинності Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, здійснюється за нормами цього закону на підставі документів про вік, страховий стаж, заробітну плату (дохід) та інших документів, що містяться на час перерахунку в пенсійній справі та відповідають вимогам законодавства, що діяло раніше, а також додаткових документів, одержаних органами Пенсійного фонду.

Для перерахунку пенсій, призначених до набрання чинності Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, враховується заробітна плата (дохід), з якої було раніше обчислено пенсію, за документами, наявними в пенсійній справі, або на вибір пенсіонера — заробітна плата (дохід) за період, передбачений абзацом першим частини першої ст. 40 зазначеного закону. При цьому заробітна плата (дохід) для обчислення пенсії визначається відповідно до частини другої ст. 40 цього закону із застосуванням середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України, за 2002 рік.

При перерахунку пенсій, призначених до набрання чинності законом, базою для визначення скоригованої заробітної плати для обчислення пенсії визначено середню заробітну плату працівників, зайнятих у галузях економіки України за 2002 рік (376,38 грн). Тобто при перерахунку розмірів пенсій, призначених до 1 січня 2004 р.,

заробітна плата для обчислення розміру пенсії визначатиметься шляхом множення середньої заробітної плати в Україні за 2002 р. на середньоарифметичний коефіцієнт заробітку, визначений для кожної особи, виходячи із даних про заробітну плату цієї особи.

Практичні завдання

Задача 1. Як мають зробити перерахунок пенсій, призначених до набрання чинності Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, як і за яких обставин збільшуватимуть їх розміри надалі?

Задача 2. Як обчислити заробітну плату (дохід) застрахованої особи за місяць, за який визначається коефіцієнт заробітної плати (доходу), якщо розмір сплачених внесків виявиться меншим від внеску, обчисленого із розміру мінімальної заробітної плати?

Задача 3. Як за законом мають зробити перерахунок пенсій, призначених помічникам-консультантам народного депутата України?

Задача 4. Чи включається до заробітної плати, виходячи із якої призначається пенсія, вартість харчування, що частково оплачує роботодавець, якщо на неї нараховуються внески до Пенсійного фонду?

Задача 5. Чи має право працюючий пенсіонер на перерахунок пенсії, виходячи із зарплати за 60 місяців за період до 1 липня 2000 р. і 42 місяці — після 1 липня 2000 р.?

Задача 6. Чи має бути включено до заробітної плати, що враховується під час обчислення пенсії, компенсацію за невикористану відпустку та компенсації, пов’язані з несвочасною виплатою заробітної плати? Яку заробітну плату буде взято для перерахунку пенсії з 1 січня 2004 року?

Задача 7. Чи враховується в заробіток для обчислення пенсії державного службовця грошова винагорода, передбачена постановою Кабінету Міністрів України від 24.02.2003 р. № 212, і матеріальна допомога?

Задача 8. Чи буде перераховано пенсію з 1 січня 2004 р. за Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” із заробітної плати за два роки, яка є в пенсійній справі, чи для пе-

рерахунку пенсії потрібно подати довідку про заробіток за 60 місяців до 1 липня 2000 р. і весь період роботи після 1 липня 2000 р.?

Задача 9. Як має бути перераховано пенсії, призначені до набрання чинності Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”? Чи потрібно подавати додаткові документи, зокрема довідки про заробітну плату? Де можна взяти показники середньомісячної плати працівників, зайнятих у галузях економіки у 1979–2002 рр.?

Задача 10. Відповідно до п. 2 ст. 41 Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” у заробітній платі для обчислення пенсії враховуються виплати (доходи) в межах сум, на які за раніше чинним законодавством нараховувалися внески на державне соціальне страхування або збір на обов’язкове державне пенсійне страхування. Згідно із Положенням про порядок призначення та виплати державних пенсій від 3 серпня 1972 р., Законом СРСР “Про пенсійне забезпечення громадян в СРСР” від 15 травня 1990 р. особам, які жили в районах, де до заробітної плати робітників і службовців встановлено районні коефіцієнти, для призначення пенсій враховувалася фактична заробітна плата, обчислена із застосуванням районного коефіцієнта. Чи враховуються в заробіток під час перерахунку і призначення пенсій з 1 січня 2004 р. районний коефіцієнт та північна надбавка?

Питання для самоконтролю

1. Які загальні правила обчислення пенсій?
2. За які періоди може бути взятий заробіток для обчислення пенсії?
3. З чого складається сума, з якої обчислюється пенсія?
4. Перелічіть випадки, коли допускається перерахунок раніше призначених пенсій.
5. Назвіть категорії одержувачів пенсій, яким пенсії можуть бути додатково підвищені. В якому порядку підвищуються пенсії і на який розмір?
6. Який порядок обчислення заробітної плати для підприємців — фізичних осіб, які обрали спрощену систему оподаткування (єдиний податок, фіксований податок, придбали спеціальний торговий патент)?

7. Дайте визначення понять “індексація пенсії” та “перерахунок пенсії”.
8. За яких підстав виникає право у пенсіонера звернутися до органів Пенсійного фонду з метою перерахунку пенсії для її збільшення?
9. Який порядок звернення за призначенням (перерахунком) пенсії?
10. Назвіть строки призначення (перерахунку) та виплати пенсії.

ЗВЕРНЕННЯ ЗА ПЕНСІЄЮ, ПОРЯДОК ЇЇ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИПЛАТА

Теоретичні питання

1. *Порядок звернення за призначенням (перерахунком) пенсії.*
2. *Строки призначення (перерахунку) та виплати пенсії.*
3. *Особливості виплати пенсій особам, які перебувають на повному державному утриманні.*
4. *Порядок припинення та поновлення виплати пенсії.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

14.1. Порядок звернення за призначенням (перерахунком) пенсії

Для призначення (перерахунку) пенсії громадянин подає до територіального органу Пенсійного фонду або до уповноваженого ним органу чи уповноваженій особі в порядку, визначеному правлінням Пенсійного фонду за погодженням із спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики:

- заяву про призначення (перерахунок) пенсії або про її відстрочення;
- необхідні документи, визначені законодавством.

Заява про призначення пенсії за віком може бути подана застрахованою особою не раніше як за місяць до досягнення пенсійного віку.

Документи про призначення (перерахунок) пенсії розглядає територіальний орган Пенсійного фонду та не пізніше як через 10 днів з дня їх надходження приймає рішення про призначення (перерахунок) або про відмову в призначенні (перерахунку) пенсії.

14.2. Строки призначення (перерахунку) та виплати пенсії

Пенсія призначається з дня звернення за нею, крім таких випадків, коли пенсія призначається з більш раннього строку:

1) пенсія за віком призначається з дня, що настає за днем досягнення пенсійного віку, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше трьох місяців із дня досягнення особою пенсійного віку. Якщо при відстрочці часу призначення пенсії за віком не підвищується розмір пенсії за неповний рік страхового стажу, пенсія призначається з дня, що настає за останнім днем повного року відстрочки часу виходу на пенсію, який враховано до страхового стажу, а в разі його відсутності — з дня, що настає за днем досягнення пенсійного віку;

2) пенсія по інвалідності призначається з дня встановлення інвалідності, якщо звернення за пенсією відбулося не пізніше трьох місяців з дня встановлення інвалідності;

3) пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається з дня, що настає за днем смерті годувальника, якщо звернення про призначення такого виду пенсії надійшло протягом 12 місяців із дня смерті годувальника.

Пенсія призначається довічно або на період, протягом якого пенсіонер має право на виплату пенсії відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”.

Переведення з одного виду пенсії на інший провадиться з дня подання заяви з усіма необхідними документами.

Перерахунок призначеної пенсії, крім випадків, передбачених ч. 1 ст. 35, ч. 2 ст. 38 і ч. 5 ст. 48 зазначеного закону, здійснюється в такі строки:

- у разі виникнення права на підвищення пенсії — з першого числа місяця, в якому пенсіонер звернувся за перерахунком пенсії, якщо відповідну заяву з усіма необхідними документами подано ним до 15 числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо заяву з усіма необхідними документами подано ним після 15 числа;

- у разі настання обставин, які тягнуть за собою зменшення пенсії, — з першого числа місяця, в якому настали ці обставини, якщо вони мали місце до 15 числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо вони мали місце після 15 числа.

Для перерахунку пенсій, призначених до набрання чинності Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”, враховується заробітна плата, з якої було раніше обчислено пенсію відповідно до Закону України “Про пенсійне забезпечення”, за документами, наявними в пенсійній справі. Відповідно до чинного законодавства громадянин може надати такі відомості про результати трудової діяльності:

- за 12 останніх календарних місяців роботи поспіль перед зверненням за пенсією;
- за 24 останні календарні місяці роботи поспіль перед зверненням за пенсією;
- за 60 календарних місяців роботи поспіль протягом усієї трудової діяльності;
- за будь-які 60 календарних місяців роботи поспіль протягом усієї трудової діяльності незалежно від перерв у роботі та за період роботи починаючи з 1 липня 2003 р. до моменту звернення за пенсією;
- за фактично відпрацьований час (1, 2, 3 місяці).

За бажанням пенсіонера можуть надаватися додаткові документи про заробітну плату, але у цьому разі необхідно надати документи про заробіток за період, передбачений законом, тобто за будь-які 60 календарних місяців страхового стажу поспіль до 1 липня 2000 р., незалежно від перерв, та за весь період страхового стажу починаючи з 1 липня 2000 року.

Перерахунок призначеної пенсії (крім випадків зміни групи інвалідності, зміни розміру пенсії членам сім’ї померлого годувальника, виплати пенсії пенсіонерові, зарахованому на повне державне утримання) **здійснюється в такі строки:**

- у разі виникнення права на підвищення пенсії — з першого числа місяця, в якому пенсіонер звернувся за перерахунком пенсії, якщо відповідну заяву з усіма необхідними документами подано ним до 15 числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо заяву з усіма необхідними документами подано ним після 15 числа;

- у разі настання обставин, які тягнуть за собою зменшення пенсії, — з першого числа місяця, в якому настали ці обставини, якщо вони мали місце до 15 числа включно, і з першого числа наступного місяця, якщо вони мали місце після 15 числа.

Документи про призначення (перерахунок) пенсії розглядає територіальний орган Пенсійного фонду та не пізніше як через 10 днів із дня їх надходження приймає рішення про призначення (перерахунок) або про відмову в призначенні (перерахунку) пенсії.

Нараховані суми пенсії, на виплату яких пенсіонер мав право, але не отримав своєчасно з власної вини, виплачуються за минулий час, але не більш як за три роки до дня звернення за отриманням пенсії. У цьому разі частина суми не отриманої пенсії, але не більш як за 12 місяців, виплачується одночасно, а решта суми виплачується щомісяця рівними частинами, що не перевищують місячного розміру пенсії. А якщо такі суми пенсії не отримано з вини органу, що призначає і виплачує пенсію, то вони виплачуються за минулий час без обмеження будь-яким строком з нарахуванням компенсації втрати частини доходів.

Компенсація втрати частини пенсії у зв'язку з порушенням строків її виплати пенсіонерам здійснюється згідно із законом.

Пенсія виплачується щомісяця у строк не пізніше 25 числа місяця, за який виплачується пенсія, виключно в грошовій формі за зазначеним у заяві місцем фактичного проживання пенсіонера в межах України.

Пенсії виплачуються без урахування одержуваної заробітної плати (доходу) або пенсійних виплат з накопичувальної системи пенсійного страхування чи пенсійних виплат із системи недержавного пенсійного забезпечення. **Це положення не поширюється на осіб**, які були звільнені за півтора року до досягнення пенсійного віку за скороченням штатів, у зв'язку з реорганізацією чи ліквідацією підприємства, пенсії яким призначені відповідно до ст. 26 Закону України “Про зайнятість населення”. Такі пенсії виплачуються тільки непрацюючим пенсіонерам.

Пенсія може виплачуватися за довіреністю, порядок оформлення і строк дії якої визначається законом. Виплата пенсії за довіреністю здійснюється протягом усього періоду дії довіреності за умови поновлення пенсіонером заяви про виплату пенсії за довіреністю через кожен рік дії такої довіреності.

Під час перебування пенсіонера в місцях позбавлення волі виплата призначеної йому пенсії здійснюється на загальних підставах у порядку, встановленому законодавством.

14.3. Особливості виплати пенсії особам, які перебувають на повному державному утриманні

Під час перебування пенсіонера на повному державному утриманні у відповідній установі (закладі):

- 1) виплачується 25 % призначеної йому пенсії.
- 2) якщо розмір пенсії перевищує вартість утримання, пенсіонеру виплачується різниця між пенсією і вартістю утримання, але не менше 25 % призначеної пенсії;
- 3) якщо в пенсіонера є непрацездатні члени сім'ї, які перебувають на його утриманні, пенсія виплачується в такому порядку: 25 % пенсії — самому пенсіонерові, а частина пенсії, але не більш як 50 % призначеного розміру пенсії, — зазначеним членам сім'ї.

Частина пенсії, що залишилася після виплати суми пенсії пенсіонеру та членам його сім'ї відповідно до частин першої і другої цієї статті, перераховується до установи, де пенсіонер перебуває на повному державному утриманні, за його особистою заявою. Зазначені кошти зараховуються на банківські рахунки цих установ понад бюджетні асигнування і спрямовуються виключно на поліпшення умов проживання в них пенсіонерів у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Дітям-сиротам за період перебування на повному державному утриманні пенсія у зв'язку з втратою годувальника виплачується в повному розмірі та перераховується на їхні особисті рахунки у банку.

Іншим дітям, які перебувають на повному державному утриманні, виплачується 50 % призначеної пенсії у зв'язку з втратою годувальника та перераховується на їхні особисті рахунки у банку. При цьому частина пенсії, що залишилася після виплати суми пенсії у зв'язку з втратою годувальника, перераховується на банківський рахунок установи, де ця дитина перебуває на повному державному утриманні, і спрямовується виключно на поліпшення умов проживання дітей у цих установах.

Виплата пенсії пенсіонерам, зарахованим на повне державне утримання, здійснюється з першого числа місяця, що настає за місяцем, у якому такий пенсіонер був зарахований на повне державне утримання.

У разі виїзду пенсіонера на постійне місце проживання за кордон пенсія, призначена в Україні, виплачується за шість місяців наперед перед від'їздом, рахуючи з місяця, що настає за місяцем зняття з обліку за місцем постійного проживання.

Під час перебування за кордоном пенсія виплачується в тому разі, якщо це передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Виплата пенсії у разі смерті пенсіонера. Сума пенсії, що належала пенсіонерові й залишилася **недоотриманою у зв'язку з його смертю**, не включається до складу спадщини і виплачується по місяць смерті включно непрацевдатним членам сім'ї, зазначеним у частині другій ст. 36 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", які перебували на його утриманні. Батькам, чоловіку (дружині), а також членам сім'ї, які проживали разом з пенсіонером на день його смерті, сума недоотриманої пенсії виплачується незалежно від того, чи належать вони до кола непрацевдатних членів сім'ї, зазначених у частині другій ст. 36 цього закону, та від перебування на його утриманні. У разі звернення кількох членів сім'ї померлого пенсіонера належна їм сума пенсії відповідно до цієї статті ділиться між ними порівну. Зазначена сума пенсії виплачується, якщо звернення за нею надійшло не пізніше 12 місяців після смерті пенсіонера.

У разі смерті пенсіонера **особам, які здійснили його поховання**, виплачується допомога на поховання пенсіонера в розмірі двомісячної пенсії, яку отримував пенсіонер на момент смерті.

14.4. Порядок припинення та поновлення виплати пенсії

Виплата пенсії за рішенням територіальних органів Пенсійного фонду або за рішенням суду **припиняється в таких випадках:**

- якщо пенсія призначена на підставі документів, що містять недостовірні відомості;
- на весь час проживання пенсіонера за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;
- у разі смерті пенсіонера;
- у разі неотримання призначеної пенсії протягом 6 місяців поспіль;
- в інших випадках, передбачених законом.

Поновлення виплати пенсії здійснюється за рішенням територіального органу Пенсійного фонду протягом 10 днів після з'ясування обставин та за наявності умов, передбачених законом, для відновлення її виплати.

Суми пенсій, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку пенсіонера або подання страхувальником недостовірних даних, можуть бути повернуті пенсіонером добровільно або стягуються на підставі рішень територіальних органів Пенсійного фонду чи в судовому порядку.

Відрахування з пенсії здійснюються в установленому законодавством порядку на підставі судових рішень, ухвал, постанов і вироків (щодо майнових стягнень), виконавчих написів нотаріусів та інших рішень і постанов, виконання яких відповідно до закону провадиться в порядку, встановленому для виконання судових рішень. Розмір відрахування з пенсії обчислюється з суми, що належить пенсіонеру до виплати.

З пенсії може бути відраховано не більш як 50 % її розміру: на утримання членів сім'ї (аліменти), на відшкодування збитків від розкрадання майна підприємств і організацій, на відшкодування пенсіонером шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також у зв'язку зі смертю потерпілого, на повернення переплачених сум заробітної плати в передбачених законом випадках. З усіх інших видів стягнень може бути відраховано не більш як 20 % пенсії.

Практичні завдання

Задача 1. У листопаді 2001 р. громадянина К. Бартко визнали інвалідом II групи, через що він звільнився з державної служби у зв'язку з виходом на пенсію по інвалідності. У 2003 р. його було обрано заступником голови районної ради. В період з 2003 по 2004 р. йому виплачували заробітну плату та проводили пенсійні виплати. Наприкінці 2004 р. громадянину К. Бартко було встановлено III групу інвалідності, у зв'язку з чим розмір його пенсії був перерахований.

Чи правомірно було проведено перерахунок розміру пенсії? Проаналізуйте і дайте обґрунтовану відповідь.

Задача 2. Громадянка Н. Чорнійчук одержує пенсію в зв'язку з втратою годувальника відповідно до Закону України “Про державну службу”. Чи має вона право на пенсію за Законом України “Про пенсії

за особливі заслуги перед Україною” за померлого чоловіка, який більш як чотири скликання обирався депутатом районної ради?

Задача 3. Чи зараховується до стажу, що дає право на пенсію за вислугу років, період роботи в професійно-технічному училищі на посаді керівника фізичного виховання, якщо водночас він вів уроки допризовної підготовки?

Задача 4. Громадянка С. Зоріна для призначення пенсії подала довідку до Пенсійного фонду про заробітну плату за п’ять років. Після цього вона звернулася до юриста за консультацією з такими запитаннями: “Чи можна подавати довідки за два останні роки роботи? Який максимальний розмір пенсії? Як обчислюється пенсія із заробітку за період з 1991 до 1993 р.?”

Задача 5. Громадянка М. Головка звернулася до юридичної консультації з запитанням: “Як визначити право на пенсію особи, яка з 1992 до 2004 р. включно працювала на території Російської Федерації і після переїзду в Україну вперше звернулася за призначенням пенсії за віком?”

Задача 6. До управління пенсійного забезпечення Міністерства праці та соціальної політики України звернулись громадяни з такими запитаннями: “Який порядок призначення пенсії по інвалідності науковим, науково-технічним працівникам? Який порядок призначення пенсії в разі втрати годувальника членам сім’ї наукового і науково-технічного працівника?”

Дайте обґрунтовану відповідь з посиланням на відповідні нормативні акти із зазначенням статей.

Задача 7. Чи має право на призначення пенсії державного службовця працівник, стаж роботи якого на посаді державного службовця менший за 10 років і понад 20 років — служба в Збройних силах (пенсію одержує від Міністерства оборони України)?

Задача 8. Громадянка Т. Нетяга звернулася до Пенсійного фонду за роз’ясненням: “Чи призначаються з 1 січня 2004 р. пенсії за вислугу років медичним працівникам? Скільки років стажу потрібно мати медсестрі інфекційного відділення для призначення пільгової пенсії в 50 років?”

Дайте обґрунтовану відповідь.

Задача 9. Під час призначення пенсії за віком до трудового стажу не зараховано час роботи в колгоспі з 1958 до 1961 р., оскільки в трудовій книжці не зазначено кількість відпрацьованих трудовнів. Чи правомірні дії працівників Пенсійного фонду?

Задача 10. Громадянка В. Шавро звернулася до Пенсійного фонду з запитанням: “Чи має вона право подати до Пенсійного фонду ксерокопію трудової книжки під час оформлення документів для призначення пенсії?”

Питання для самоконтролю

1. Які документи необхідні для звернення за призначенням пенсії?
2. Назвіть строки призначення пенсії по інвалідності.
3. В які строки провадиться перерахунок пенсії?
4. Які суми враховуються для перерахунку пенсії?
5. В якому порядку виплачуються пенсії особам, які перебувають на повному державному утриманні?
6. В якому порядку виплачуються пенсії особам, які від'їжджають на постійне місце проживання за кордон?
7. Дайте правову оцінку виплаті пенсії у разі смерті пенсіонера.
8. В яких випадках припиняється виплата пенсії та якими органами?
9. Який порядок поновлення виплати пенсії?
10. Охарактеризуйте порядок призначення, перерахунку і виплати пенсій.

НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Система та принципи недержавного пенсійного забезпечення.
2. Суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення.
3. Види недержавних пенсійних фондів, порядок їх створення, функціонування та органи їх управління.
4. Пенсійний контракт і пенсійна схема.
5. Види, умови та порядок пенсійних виплат недержавних пенсійних фондів.
6. Державний нагляд і контроль у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

15.1. Система та принципи недержавного пенсійного забезпечення

Система недержавного пенсійного забезпечення — це складова системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, передбачених законами, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат.

Нормативно-правове регулювання недержавного пенсійного забезпечення.

Недержавне пенсійне забезпечення регулюється:

- Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення”;

- законодавством про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- законами України “Про страхування”, “Про банки і банківську діяльність”, “Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)”, “Про цінні папери та фондовий ринок”, “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні”, “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, іншими законами та нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”.

Принципи недержавного пенсійного забезпечення:

- законодавчого визначення умов недержавного пенсійного забезпечення;
- зацікавленості фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні;
- добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб;
- добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення”;
- добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- економічної зацікавленості роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення;
- неможливості необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків;
- рівноправності всіх учасників пенсійного фонду, які беруть участь в одній пенсійній схемі;
- розмежування та відокремлення активів пенсійного фонду від активів його засновників і роботодавців-платників пенсійного фонду, адміністратора, компаній з управління активами, страхових організацій з метою унеможливлення банкрутства пенсійного фонду;

- визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи;
- гарантування фізичним особам реалізації прав, наданих їм цим Законом;
- цільового та ефективного використання пенсійних коштів;
- державного регулювання розміру тарифів на послуги, що надаються у системі недержавного пенсійного забезпечення;
- відповідальності суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення за порушення норм, передбачених цим законом та іншими актами законодавства;
- державного регулювання діяльності з недержавного пенсійного забезпечення та нагляду за його здійсненням.

Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

- пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”;
- страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до цього закону та законодавства про страхування;
- банківськими установами відповідно до цього закону та законодавства про банківську діяльність шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законодавством.

15.2. Суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення

Суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення є:

- **недержавний пенсійний фонд** — юридична особа, створена відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсій-

ними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному цим законом порядку;

- **страхові організації**, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті;
- **банківські установи**, які уклали договори про відкриття пенсійних депозитних рахунків;
- **вкладники недержавного пенсійного фонду** — особи, які сплачують пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування грошових коштів до недержавного пенсійного фонду відповідно до умов пенсійного контракту;
- **учасники недержавного пенсійного забезпечення** — фізичні особи, на користь яких сплачуються пенсійні внески до недержавного пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок до банківської установи і які мають право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом, договором страхування або договором про відкриття пенсійного депозитного рахунку та Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення”;
- **учасники недержавного пенсійного фонду** — фізичні особи, на користь яких сплачуються пенсійні внески до недержавного пенсійного фонду;
- **вкладники пенсійних депозитних рахунків** — особи, які сплачують пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування грошових коштів на пенсійний депозитний рахунок до банківської установи за договором про відкриття пенсійного депозитного рахунку;
- **фізичні та юридичні особи, які уклали договори страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті**;
- **засновники пенсійних фондів** — це можуть бути будь-які одна чи кілька юридичних осіб;
- **роботодавці — платники корпоративних пенсійних фондів** — це роботодавці, які визнають статут уже створеного корпоративного пенсійного фонду, виявили бажання перераховувати грошові кошти на користь своїх працівників до такого фонду на підставі договору, укладеного ними з радою цього пенсійного фонду;

- **саморегульвні організації суб'єктів, які надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення**, — це неприбуткові організації (непідприємницькі товариства), що створюються з метою встановлення професійних стандартів діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів, захисту та представлення інтересів своїх членів, а також учасників недержавних пенсійних фондів;
- **органи державного нагляду і контролю у сфері недержавного пенсійного забезпечення** — це Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольний комітет України, Національний банк України;
- **адміністратори пенсійних фондів** — юридичні особи, що здійснюють адміністрування недержавних пенсійних фондів на умовах Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”;
- **компанії з управління активами** — юридичні особи, які провадять професійну діяльність з управління активами на підставі відповідної ліцензії на провадження такої діяльності;
- **зберігачі** — банки, які здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства про банки і банківську діяльність та відповідають вимогам Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” щодо зберігання та обслуговування коштів недержавних пенсійних фондів;
- **аудитори** — це фахівці в сфері бухгалтерії і аудиту, які мають право на провадження аудиторської діяльності і займаються виключно наданням аудиторських послуг згідно із законодавством на підставі договору, який укладається між аудитором та юридичною особою;
- **особи, які надають консультаційні та агентські послуги відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”** — фізичні особи, які надають агентські послуги на підставі договору доручення про надання таких послуг, що укладається з адміністратором недержавного пенсійного фонду.

До агентських послуг належать:

- будь-яка дозволена законодавством діяльність, спрямована на забезпечення переконання осіб у необхідності укладення пенсійного контракту з пенсійним фондом;
- послуги з укладення пенсійних контрактів від імені адміністратора пенсійного фонду.

15.3. Види недержавних пенсійних фондів, порядок їх створення, функціонування та органи управління

Недержавні пенсійні фонди створюються на підставі рішення засновників та не мають на меті одержання прибутку для його подальшого розподілу між засновниками. Виключним видом діяльності для них є недержавне пенсійне забезпечення.

Недержавне пенсійне забезпечення є для пенсійних фондів виключним видом діяльності. Проведення пенсійними фондами іншої діяльності, не передбаченої Законом України “Про недержавне пенсійне страхування”, забороняється.

Активи пенсійного фонду (пенсійні активи) формуються за рахунок внесків до пенсійного фонду (пенсійних внесків) та прибутку (збитку) від інвестування пенсійних внесків.

Пенсійним фондам забороняється:

- змінювати їх вид та найменування, зазначені у статуті пенсійного фонду, після реєстрації Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України;
- здійснювати реорганізацію будь-яких пенсійних фондів шляхом поділу чи виділення, а також приєднання, злиття пенсійних фондів різних видів.

Пенсійним фондам дозволяється:

- приєднання та злиття кількох пенсійних фондів однакового виду;
- мати власне найменування, в якому повинні бути зазначені вид фонду, слова “недержавний пенсійний фонд” або “пенсійний фонд”, та яке відрізняється від найменувань будь-яких інших пенсійних фондів, створених на території України.

Єдиним органом управління пенсійного фонду є рада пенсійного фонду.

Пенсійний фонд не несе відповідальності за зобов’язаннями держави, а держава не несе відповідальності за зобов’язаннями пенсійного фонду.

Пенсійний фонд не може бути проголошений банкрутом і ліквідований за законодавством про банкрутство. Створення, функціонування та ліквідація недержавних пенсійних фондів здійснюється за Законом України “Про недержавне пенсійне страхування”.

Види недержавних пенсійних фондів:

- відкриті;

- корпоративні;
- професійні.

Засновником відкритого пенсійного фонду може бути будь-яка одна чи кілька юридичних осіб, крім юридичних осіб, діяльність яких фінансується за рахунок Державного бюджету України чи місцевих бюджетів.

Засновники відкритого пенсійного фонду не можуть бути зберігачем цього фонду та його аудитором.

Засновником корпоративного пенсійного фонду може бути одна юридична особа-роботодавець або кілька юридичних осіб-роботодавців, до яких можуть приєднуватися роботодавці-платники.

Засновником (засновниками) професійного пенсійного фонду можуть бути об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, включаючи професійні спілки (об'єднання професійних спілок), або фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять).

Засновники корпоративного або професійного фонду та роботодавці — платники корпоративного пенсійного фонду не можуть бути зберігачем, аудитором і компанією з управління активами цього фонду, а також його адміністратором, крім випадків, передбачених Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення”.

Роботодавець може стати платником уже створеного корпоративного пенсійного фонду на підставі договору про участь у корпоративному пенсійному фонді за умови визнання статуту такого фонду, внесення відповідних змін до колективного договору (за умови його наявності) та обов'язкового повідомлення Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України про свою участь у пенсійному фонді.

Засновниками або роботодавцями — платниками корпоративного пенсійного фонду можуть бути роботодавці — юридичні особи, що провадять свою діяльність беззбитково не менш як протягом одного фінансового року, крім випадків реорганізації юридичної особи.

Роботодавець, який виявив бажання стати платником уже створеного корпоративного пенсійного фонду, укладає з радою цього пенсійного фонду договір про участь у корпоративному пенсійному фонді, істотними умовами якого є:

- повна назва та місцезнаходження (юридична адреса) органів управління договірних сторін;

- предмет договору;
- права і обов'язки сторін;
- підтвердження відповідності роботодавця вимогам, передбаченим Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення” для засновників корпоративних пенсійних фондів;
- порядок зміни умов договору;
- умови дострокового розірвання договору.

Засновники будь-якого пенсійного фонду та роботодавці — платники корпоративного пенсійного фонду можуть бути засновниками компанії з управління активами та професійного адміністратора, з якими цей фонд уклав відповідні договори.

Юридична особа може бути одночасно засновником не більш як одного корпоративного чи одного професійного пенсійного фонду. Така юридична особа може бути засновником одного або більше відкритих пенсійних фондів.

Засновники відкритого пенсійного фонду не можуть бути зберігачем цього фонду та його аудитором. Засновники корпоративного або професійного фонду та роботодавці — платники корпоративного пенсійного фонду не можуть бути зберігачем, аудитором і компанією з управління активами цього фонду, а також його адміністратором, крім випадків, передбачених Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення”.

Пенсійний фонд діє на підставі статуту, який затверджується засновниками фонду і повинен відповідати вимогам Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”. Зміни до статуту пенсійного фонду вносяться радою цього пенсійного фонду за погодженням з його засновниками.

При створенні корпоративного або професійного пенсійного фонду статут затверджується засновниками і погоджується з представниками трудових колективів відповідних юридичних осіб-роботодавців у частині пенсійної схеми.

Статут пенсійного фонду та зміни до нього реєструються Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України у встановленому ним порядку.

Зміни до статуту пенсійного фонду не можуть погіршувати умови пенсійного забезпечення учасників фонду.

Статут пенсійного фонду повинен містити:

1) повне і скорочене (за наявності) найменування, вид фонду (відкритий, корпоративний чи професійний), місцезнаходження (юридичну адресу) ради фонду;

2) відомості про засновників фонду із зазначенням їх місцезнаходження (юридичної адреси);

3) порядок внесення змін до пенсійних схем та їх скасування;

4) порядок затвердження і внесення змін до інвестиційної декларації фонду;

5) порядок укладення пенсійних контрактів;

6) права та обов'язки фонду і порядок їх реалізації, права та обов'язки засновників, роботодавців-платників, вкладників і учасників пенсійного фонду;

7) порядок формування порядку денного, скликання, проведення зборів засновників (в тому числі щодо проведення зборів шляхом опитування) та їх компетенцію;

8) повноваження ради пенсійного фонду, порядок її утворення та функціонування, скликання її засідань, кваліфікаційні вимоги до її членів;

9) умови набуття статусу учасника фонду;

10) умови сплати внесків до пенсійного фонду;

11) порядок використання пенсійних активів фонду;

12) види дозволених витрат, пов'язаних з діяльністю пенсійного фонду;

13) порядок організації персоніфікованого обліку учасників недержавного пенсійного фонду та звітності, а також порядок отримання учасниками фонду виписок про стан їх індивідуальних пенсійних рахунків;

14) порядок ліквідації та реорганізації пенсійного фонду;

15) умови, за яких можуть бути здійснені вибір і заміна адміністратора, компанії з управління активами, зберігача та порядок такої заміни із зазначенням дій, спрямованих на захист прав учасників фонду;

16) порядок оприлюднення інформації про діяльність пенсійного фонду;

17) порядок внесення змін до статуту пенсійного фонду;

18) порядок виходу засновників пенсійного фонду;

19) інші положення, що не суперечать законодавству.

Засновники пенсійного фонду зобов'язані протягом трьох місяців з дня реєстрації пенсійного фонду сформувати склад ради фонду, яка повинна укласти договори:

- про адміністрування пенсійного фонду — з адміністратором, який має ліцензію на провадження діяльності з адміністрування пенсійних фондів;

- про управління активами пенсійного фонду — з компанією з управління активами або з іншою особою, яка отримала ліцензію Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження діяльності з управління активами;
- про обслуговування пенсійного фонду зберігачем — зі зберігачем. Укладення пенсійних контрактів та отримання пенсійних внесків на рахунок пенсійного фонду до виконання цих вимог забороняється.

Для здійснення контролю за поточною діяльністю пенсійного фонду і вирішення основних питань його роботи із числа представників, делегованих засновниками пенсійного фонду та роботодавцями — платниками корпоративного пенсійного фонду, **утворюється рада** фонду у кількості не менше п'яти осіб. З числа членів ради фонду обираються голова та секретар ради фонду простою більшістю голосів.

Члени ради будь-якого фонду обираються на 3 роки з правом переобрання на наступний строк.

Рада фонду провадить свою діяльність у порядку, визначеному статутом пенсійного фонду, та відповідно до вимог закону, зокрема:

- звітує про діяльність пенсійного фонду перед зборами засновників фонду;
- реєструє в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України зміни до пенсійних схем фонду, погоджені із засновниками;
- затверджує інвестиційну декларацію та зміни до неї;
- обирає голову та секретаря ради фонду з числа членів ради;
- укладає від імені пенсійного фонду договори з адміністратором, компанією з управління активами або іншою особою, яка має право здійснювати управління активами пенсійного фонду, зберігачем, аудитором пенсійного фонду;
- заслуховує звіти про діяльність адміністратора, осіб, які здійснюють управління активами пенсійного фонду, зберігача та приймає рішення щодо цих звітів;
- затверджує інформацію про фінансовий стан пенсійного фонду, яка підлягає оприлюдненню в порядку, встановленому законом, та розглядає аудиторський висновок;
- здійснює контроль за цільовим використанням активів пенсійного фонду;
- розглядає спірні питання, що виникають між пенсійним фондом та його учасниками та (або) вкладниками;

- вирішує інші питання, віднесені статутом пенсійного фонду до компетенції ради цього фонду.

Питання, віднесені до компетенції ради фонду, не можуть бути передані до компетенції виконавчих органів засновника (засновників) фонду, професійного адміністратора або будь-яких інших осіб.

Збори засновників пенсійного фонду проводяться не рідше одного разу на рік. Дата, час і місце проведення зборів оголошується радою фонду шляхом письмового повідомлення усіх засновників фонду не пізніше, як за 20 днів до проведення зборів.

До компетенції зборів засновників належать:

- погодження змін до статуту пенсійного фонду в частині, що стосується пенсійних схем;
- затвердження підсумків роботи пенсійного фонду;
- винесення рішень про притягнення до майнової відповідальності членів ради пенсійного фонду;
- заслуховування звіту ради пенсійного фонду та винесення рішень про переобрання членів ради пенсійного фонду;
- вирішення інших питань, віднесених до компетенції зборів засновників статутом пенсійного фонду.

Обов'язковим питанням порядку денного зборів засновників є вибори нових членів ради фонду замість тих, повноваження яких були припинені.

Збори засновників пенсійного фонду вважаються правомочними, якщо на них присутні більше половини від загальної кількості засновників фонду.

Ліквідація пенсійного фонду здійснюється на підставі рішення засновників пенсійного фонду чи правонаступників засновників фонду у випадках, передбачених законом.

Порядок створення та функціонування корпоративних і професійних пенсійних фондів.

Право участі у корпоративному пенсійному фонді належить усім найманим працівникам юридичної особи, що є засновником або роботодавцем-платником такого фонду. Роботодавець не має права в будь-який спосіб обмежувати права працівників на участь у корпоративному пенсійному фонді.

Державна реєстрація пенсійного фонду та видача йому відповідного свідоцтва провадиться Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

Для реєстрації пенсійного фонду його засновники подають до державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України такі документи:

- заяву про реєстрацію пенсійного фонду, складену за формою, встановленою Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України;
- рішення про створення пенсійного фонду (протокол установчих зборів за наявності кількох засновників або рішення уповноваженого органу засновника за наявності одного засновника);
- примірники оригіналів або нотаріально засвідчені копії установчих документів засновників;
- статут пенсійного фонду;
- відомості про посадових осіб засновників та пов'язаних осіб пенсійного фонду за формою, встановленою Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України;
- відомості про результати фінансово-господарської діяльності засновників за останній до подання фінансовий рік та на останню звітну дату, що передує даті подання документів на реєстрацію фонду, засвідчені аудитором.

Адміністратором недержавного пенсійного фонду може бути:

- юридична особа, яка надає професійні послуги з адміністрування недержавних пенсійних фондів (професійний адміністратор);
- юридична особа — одноосібний засновник корпоративного пенсійного фонду, який прийняв рішення про самостійне здійснення адміністрування такого фонду;
- компанія з управління активами.

Адміністратор зобов'язаний:

- 1) вести персоніфікований облік учасників пенсійного фонду;
- 2) укладати пенсійні контракти від імені недержавного пенсійного фонду;
- 3) забезпечувати здійснення пенсійних виплат учасникам пенсійних фондів у випадках, передбачених законом;
- 4) надавати зберігачу розпорядження щодо перерахування грошових коштів для оплати витрат, що здійснюються за рахунок пенсійних активів;
- 5) надавати пенсійному фонду агентські та рекламні послуги, пов'язані з його діяльністю;

6) надавати інформацію відповідно до умов договору та Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”;

7) складати відповідно до вимог цього закону та інших нормативно-правових актів звітність у сфері недержавного пенсійного забезпечення, вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність пенсійного фонду відповідним органам державної виконавчої влади та раді пенсійного фонду.

З метою провадження своєї діяльності адміністратор має право засновувати представництва, філії, інші відокремлені підрозділи відповідно до законодавства у порядку, встановленому Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

Управління активами недержавних пенсійних фондів може здійснюватися такими особами:

- компанією з управління активами. Така компанія є юридичною особою, яка утворюється та діє відповідно до норм законодавства з урахуванням вимог, передбачених Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення”;
- банком щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду у випадках, передбачених цим Законом;
- професійним адміністратором, який отримав ліцензію на провадження діяльності з управління активами.

Управління активами пенсійного фонду здійснюється на підставі ліцензії на провадження професійної діяльності на ринку цінних паперів — діяльності з управління активами, яка видається Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку в установленому нею порядку, відповідно до умов договору про управління активами пенсійного фонду, який укладається з радою пенсійного фонду в письмовій формі.

Особа, яка отримала ліцензію на провадження діяльності з управління активами пенсійних фондів, не може бути засновником або пов'язаною особою засновників зберігача пенсійного фонду, засновників корпоративного або професійного пенсійного фонду, якщо з радою такого фонду вона уклала договір про управління активами, крім випадку створення свого корпоративного пенсійного фонду.

Зберігачем пенсійного фонду може бути банк, який відповідає таким вимогам:

- має ліцензію Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів — депозитарної діяльності зберігача цінних паперів;

- не є пов'язаною особою пенсійного фонду, з радою якого укладено договір про обслуговування пенсійного фонду зберігачем, адміністратора, осіб, що здійснюють управління активами, засновників і аудитора такого фонду та їх пов'язаних осіб;
- не здійснює управління активами створеного ним корпоративного пенсійного фонду;
- не є кредитором адміністратора або осіб, що здійснюють управління активами пенсійного фонду, з яким зберігачем укладено договір про обслуговування пенсійного фонду.

Зберігач надає свої послуги на підставі договору про обслуговування пенсійного фонду зберігачем, який укладається в письмовій формі між радою пенсійного фонду і зберігачем відповідно до законодавства.

Недержавний пенсійний фонд може обслуговуватися тільки в одного зберігача.

Основними обов'язками зберігача пенсійного фонду є:

- відкриття та ведення рахунків пенсійного фонду;
- приймання, передача (переведення), облік і забезпечення зберігання цінних паперів, а також документів, які підтверджують право власності на пенсійні активи в інших формах, документів, пов'язаних з формуванням і використанням пенсійних активів;
- перевірка підрахунку чистої вартості активів пенсійного фонду і чистої вартості одиниці пенсійних внесків, здійсненого адміністратором та особою (особами), що провадить (провадять) діяльність з управління активами пенсійного фонду;
- виконання відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” розпоряджень адміністратора щодо перерахування пенсійних коштів;
- виконання розпоряджень адміністратора щодо перерахування грошових коштів для оплати послуг адміністратора, зберігача, винагороди особі, що провадить діяльність з управління активами пенсійного фонду, аудитора (аудиторської фірми), оплати послуг осіб, які надають пенсійному фонду консультаційні та (або) агентські послуги, торговців цінними паперами та інших посередників, здійснення оплати витрат на ререєстрацію прав власності та оплати інших витрат, передбачених цим законом;

- виконання розпоряджень особи, що здійснює управління активами пенсійного фонду, згідно з інвестиційною декларацією пенсійного фонду;
- зберігання копій розпоряджень щодо операцій з цінними паперами та іншими активами, наданих особами, що здійснюють управління активами пенсійного фонду, торговцям цінними паперами та іншим посередникам;
- подання звітності, передбаченої цим законом і відповідними підзаконними актами;
- виконання розпоряджень Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку щодо припинення (блокування) виконання розпоряджень особи, що здійснює управління активами пенсійного фонду, на підставах, визначених законодавством.

У разі виявлення порушень законодавства щодо провадження діяльності з управління активами пенсійного фонду, вчинених особою, що здійснює управління активами пенсійного фонду, зберігач протягом одного робочого дня з моменту виявлення такого порушення письмово надає відповідну інформацію раді пенсійного фонду, адміністратору, Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України та Державній комісії з цінних паперів і фондового ринку, а також особі, що вчинила це порушення.

До складу активів пенсійного фонду входять:

- активи в грошових коштах;
- активи в цінних паперах (акції, облігації, векселі тощо);
- інші активи згідно із законодавством.

Пенсійні активи, що накопичуються у пенсійному фонді, можуть бути використані виключно для цілей інвестиційної діяльності фонду, виконання зобов'язань фонду перед його учасниками та оплати витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення, а саме:

- інвестування відповідно до вимог Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” з метою отримання доходу на користь учасників фонду;
- виконання договорів виплати пенсії на визначений строк, укладених з учасниками пенсійного фонду, та для здійснення одноразових пенсійних виплат, передбачених цим законом;
- оплати договорів страхування довічної пенсії та договорів страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду, укладених із страховою організацією;

- оплати послуг професійного адміністратора, включаючи оплату рекламних та агентських послуг, пов'язаних з функціонуванням пенсійного фонду, та витрат на оприлюднення інформації про його діяльність, передбаченої цим законом;
- сплати винагороди за надання послуг з управління активами пенсійного фонду;
- оплати послуг зберігача;
- оплати послуг з проведення планових аудиторських перевірок недержавного пенсійного фонду;
- оплати послуг торговців цінними паперами (посередників), витрат на ведення обліку та перереєстрацію прав власності на активи пенсійного фонду;
- оплати інших послуг, здійснення яких прямо передбачено цим законом або нормативно-правовими актами з питань недержавного пенсійного забезпечення та на оплату яких можуть бути використані пенсійні активи.

Використання пенсійних активів для інших цілей забороняється.

15.4. Пенсійний контракт і пенсійна схема

Пенсійний контракт — це договір між пенсійним фондом та його вкладником, який укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором і згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника або кількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника, відповідно до визначеної пенсійної схеми.

Кожен вкладник фонду може укласти один або кілька пенсійних контрактів з адміністратором (адміністраторами) одного чи кількох пенсійних фондів на користь осіб, визначених Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення”.

Вкладник, який є учасником пенсійного фонду, має право в односторонньому порядку розірвати пенсійний контракт, який укладено з ним особисто, або вимагати зміни його умов.

У разі розірвання пенсійного контракту таким вкладником він повинен укласти новий пенсійний контракт щодо участі в іншому пенсійному фонді або укласти договір зі страховою організацією, або відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок, за винятком випадків, визначених ст. 65 Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, а саме:

- медично підтвердженого критичного стану здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) або настання інвалідності учасника фонду;
- коли сума належних учаснику фонду пенсійних коштів на дату настання пенсійного віку учасника не досягає розміру мінімальної суми пенсійних накопичень, встановленого Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України;
- у разі виїзду учасника фонду на постійне проживання за межі України.

При цьому пенсійні кошти вкладника, який є учасником пенсійного фонду, передаються за його рахунок до іншої фінансової установи, яка надає послуги з недержавного пенсійного забезпечення, в сумі, що обліковується на його індивідуальному пенсійному рахунку в пенсійному фонді та складається з пенсійних внесків, зроблених таким вкладником, та розподіленого на суму цих внесків інвестиційного прибутку (збитку), зменшених на суму витрат, пов'язаних з перерахуванням таких пенсійних коштів.

Розмір витрат на переведення пенсійних коштів обчислюється адміністратором за методикою, встановленою Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

У разі, коли на індивідуальному пенсійному рахунку учасника, який розриває пенсійний контракт з пенсійним фондом, обліковуються пенсійні внески, які здійснюються на його користь іншими вкладниками, суми цих внесків та розподіленого на них інвестиційного прибутку можуть бути вилучені з пенсійного фонду лише після розірвання пенсійних контрактів з такими вкладниками за винятком випадків, передбачених ст. 65 Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”.

У разі припинення трудових відносин з роботодавцем-засновником або роботодавцем-платником корпоративного пенсійного фонду його учасник зобов'язаний розірвати пенсійний контракт з таким фондом та може укласти новий пенсійний контракт з адміністратором будь-якого іншого фонду, або укласти договір зі страховою організацією, або відкрити в банку пенсійний депозитний рахунок. При цьому пенсійні кошти учасника передаються до іншого фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок банку за рахунок учасника в порядку, передбаченому законом.

У разі припинення трудових відносин згідно з п. 1 частини першої ст. 40 Кодексу законів про працю України витрати на переведен-

ня пенсійних коштів учасника до іншого пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок банку здійснюються **за рахунок роботодавця.**

Пенсійний контракт укладається у письмовій формі щонайменше в трьох примірниках, якщо контракт укладається з вкладником, який не є учасником відповідного пенсійного фонду, або у двох примірниках, якщо вкладник є учасником пенсійного фонду.

Разом з примірником пенсійного контракту адміністратор повинен надати вкладнику та учаснику фонду:

- пам'ятку з роз'ясненнями основних положень пенсійного контракту;
- копію зазначеної в пенсійному контракті пенсійної схеми;
- витяг з основних положень статуту пенсійного фонду та (або) на вимогу вкладника — копію статуту пенсійного фонду.

У всіх примірниках пенсійного контракту робиться позначка та фіксується дата про надання зазначених документів. Один примірник пенсійного контракту залишається в адміністратора.

Истотними умовами пенсійного контракту є:

- паспортні дані вкладника та його ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів (якщо вкладником є фізична особа) або повне найменування, місцезнаходження (юридична адреса) постійно діючого органу управління, реєстраційні та банківські реквізити вкладника (якщо вкладником є юридична особа);
- паспортні дані учасника фонду та його ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів;
- посилання на вибрану вкладником пенсійну схему;
- строк дії пенсійного контракту, умови його зміни та розірвання;
- порядок розрахунків між пенсійним фондом та учасником фонду у разі дострокового розірвання пенсійного контракту або ліквідації пенсійного фонду;
- права, обов'язки, відповідальність сторін і порядок розв'язання спорів;
- розмір пенсійних внесків та умови його зміни.

Разом з пенсійним контрактом вкладнику (учаснику) фонду надається інформація про адміністратора, осіб, які здійснюють управління активами, та зберігача пенсійного фонду, яка включає їх реєстраційні, банківські реквізити та реквізити відповідних ліцензій.

Пенсійний контракт повинен відповідати положенням статуту пенсійного фонду і обов'язково містити застереження про те, що держава не несе відповідальності за зобов'язаннями пенсійного фонду.

Пенсійний контракт набирає чинності з моменту його підписання вкладником фонду та адміністратором.

Для пенсійного контракту вважається закінченою у таких випадках:

1. Після повного виконання вкладником фонду своїх зобов'язань за пенсійним контрактом та укладення учасником (учасниками) фонду договору про виплату пенсії на визначений строк з пенсійним фондом.

2. Після передачі пенсійних коштів учасника фонду страховій організації відповідно до укладеного учасником фонду договору страхування довічної пенсії.

3. Після передачі пенсійних коштів учасника фонду банківській установі відповідно до укладеного учасником фонду договору про відкриття пенсійного депозитного рахунку.

4. У разі смерті учасника фонду та виконання передбачених у зв'язку з цим умов.

5. У разі ліквідації пенсійного фонду в порядку, передбаченому Законом України "Про недержавне пенсійне забезпечення".

6. У разі заміни вкладником фонду пенсійного фонду на умовах та у порядку, передбачених зазначеним вище законом.

7. У разі ліквідації вкладника фонду — юридичної особи, без визначення його правонаступника.

8. У разі дострокового розірвання контракту в порядку, передбаченому цим Законом.

9. В інших випадках, передбачених пенсійним контрактом згідно з цим законом.

Пенсійна схема — це документ, який визначає умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення учасників фонду.

Пенсійний фонд може використовувати кілька пенсійних схем.

Вкладники пенсійного фонду мають право вільного вибору пенсійної схеми, якщо інше не передбачено законодавством, а також мають право на зміну пенсійної схеми, але не частіше одного разу на 6 місяців. Пенсійні схеми та зміни до них підлягають реєстрації в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України.

Пенсійна схема повинна відображати:

- опис всіх видів та умов здійснення пенсійних виплат;

- порядок визначення розміру пенсійних виплат;
- строк, протягом якого здійснюються пенсійні виплати, та порядок їх здійснення;
- порядок і строки сплат пенсійних внесків, у тому числі можливість їх зміни за умовами пенсійного контракту;
- умови та порядок участі у пенсійній схемі;
- права та обов'язки вкладника, учасника фонду за даною пенсійною схемою;
- інші умови, що не суперечать законодавству.

Внесення змін до умов пенсійних схем дозволяється лише за умов їх реєстрації в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України. При цьому пенсійний фонд має право запроваджувати нові пенсійні схеми, а також вносити зміни чи анулювати пенсійні схеми у разі:

- відсутності пенсійних контрактів, укладених за пенсійними схемами, що змінюються або анулюються;
- отримання письмової згоди всіх вкладників, з якими укладені пенсійні контракти за пенсійною схемою, яка змінюється.

15.5. Види, умови та порядок пенсійних виплат недержавних пенсійних фондів

Види пенсійних виплат:

- пенсія на визначений строк;
- одноразова пенсійна виплата.

Підстави для здійснення пенсійних виплат пенсійними фондами:

- досягнення учасником пенсійного фонду пенсійного віку, визначеного у заяві учасника;
- визнання учасника фонду інвалідом;
- медично підтверджений критичний стан здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) учасника фонду;
- виїзду учасника фонду на постійне проживання за межі України;
- смерті учасника фонду.

Пенсійний вік визначається учасником фонду самостійно і може бути меншим або більшим від пенсійного віку, який надає право на пенсію за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням, але не більше ніж на 10 років, якщо інше не визначено законами.

Пенсійний вік визначається за заявою учасника фонду (крім випадків, коли пенсійний вік визначається пенсійним контрактом відповідно до закону, що встановлює обов'язковість відрухувань на недержавне пенсійне забезпечення для окремих категорій громадян). Учасник фонду має право змінити визначений ним пенсійний вік шляхом подання про це заяви адміністратору не пізніше як за 15 робочих днів до настання визначеного ним пенсійного віку.

У разі набуття учасником пенсійного фонду права на отримання пенсії по інвалідності за системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування виплата пенсії за рахунок коштів пенсійного фонду допускається раніше настання пенсійного віку, визначеного Законом України "Про недержавне пенсійне забезпечення".

Виплата пенсії на визначений строк, що здійснюється за рахунок коштів пенсійного фонду, визначеного в його заяві віку, із здійсненням першої виплати протягом 45 робочих днів.

Пенсія на визначений строк розраховується виходячи із строку не менш як 10 років від початку здійснення першої виплати. **Протягом цього періоду виплати пенсії учасник пенсійного фонду у будь-який час може:**

- перейти до іншого пенсійного фонду з метою подальшого отримання пенсії вибраного виду. При цьому пенсійний фонд, до якого перейшов учасник, продовжує виплату такої пенсії протягом строку, що залишився;
- укласти із страховою організацією договір страхування довічної пенсії з оплатою такого договору за рахунок пенсійних коштів, які обліковуються на його індивідуальному пенсійному рахунку в пенсійному фонді.

Для отримання пенсії на визначений строк учасник пенсійного фонду подає адміністратору заяву.

У разі укладення договору про виплату пенсії на визначений строк з іншим пенсійним фондом учасник фонду подає адміністратору вибраного пенсійного фонду копію виписки з індивідуального пенсійного рахунку та копію заяви адміністратору пенсійного фонду, в якому накопичувалися пенсійні кошти учасника. На підставі поданої заяви учасника фонду такі пенсійні кошти повинні бути перераховані до вибраного ним пенсійного фонду протягом п'яти робочих днів після отримання заяви. У разі порушення зазначеного строку адміністратор пенсійного фонду сплачує учаснику фонду пеню в розмірі подвійної облікової ставки Національного банку України в

розрахунку на один день від суми, належної до перерахування, за кожен день прострочення платежу, у порядку, визначеному Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

Договір про виплату пенсії на визначений строк укладається у письмовій формі.

Істотними умовами договору про виплату пенсії на визначений строк є:

- повне найменування пенсійного фонду та адміністратора, який здійснюватиме виплату пенсії, адреса, банківські реквізити, дата і номер свідоцтва про державну реєстрацію;
- паспортні дані учасника фонду та його ідентифікаційний номер Державного реєстру фізичних осіб-платників податків та інших обов'язкових платежів;
- тарифи адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням зобов'язань за таким договором;
- вибраний пенсійний вік учасника фонду;
- умови, періодичність і тривалість виплати пенсії на визначений строк;
- права і обов'язки сторін договору;
- відповідальність сторін договору за невиконання або неналежне виконання умов договору;
- порядок зміни та розірвання договору;
- порядок розрахунку залишку належних учаснику фонду пенсійних коштів у разі зміни або розірвання договору;
- порядок надання інформації, визначеної у частині другій ст. 64 Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення".

Договір може містити інші умови за згодою сторін.

У разі смерті отримувача пенсії особі, яка має право на отримання належної їй суми, зазначена інформація надається безоплатно станом на день смерті отримувача пенсії.

Одноразова пенсійна виплата здійснюється адміністратором на вимогу учасника фонду в разі:

- медично підтвердженого критичного стану здоров'я (онкозахворювання, інсульт тощо) або настання інвалідності цього учасника;
- коли сума належних учаснику фонду пенсійних коштів на дату настання пенсійного віку учасника не досягає розміру мінімальної суми пенсійних накопичень, встановленого Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України;

- виїзду учасника фонду на постійне проживання за межі України.

Пенсійна виплата здійснюється одноразово спадкоємцям учасника фонду адміністратором у випадках, передбачених Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення”.

Пенсійна виплата, що здійснюється одноразово, провадиться протягом п’яти робочих днів після отримання відповідної заяви та необхідних документів. *Такими документами є:*

- заява спадкоємців;
- документи, які підтверджують право спадкоємців на отримання цієї виплати.

Довічні пенсії (довічні анuitети) виплачуються учасникам фондів страховими організаціями, з якими ці учасники уклали договір страхування довічної пенсії, за рахунок грошових коштів, перерахованих страховій організації.

Договір страхування довічної пенсії укладається між учасником фонду та страховою організацією згідно із законодавством про страхову діяльність з урахуванням вимог, передбачених Законом України “Про недержавне пенсійне забезпечення” та пенсійним контрактом, після настання пенсійного віку, визначеного учасником фонду відповідно до цього закону.

Для укладення договору страхування довічної пенсії учасник фонду подає страховій організації довідку адміністратора про обсяг належних йому пенсійних коштів. Учасник фонду повідомляє адміністратора про вибрану ним страхову організацію та подає письмову заяву про перерахування до цієї страхової організації належних йому пенсійних коштів. Учасник пенсійного фонду має право перерахувати до страхової організації свої пенсійні кошти повністю або частково.

Страхова організація розраховує **розмір довічної пенсії**, який значається в договорі страхування довічної пенсії, на основі актуарних розрахунків згідно з сумою, що визначена особою, яка укладає договір, та довідкою, виданою адміністратором пенсійного фонду, про наявність у такої особи цієї суми пенсійних коштів.

Успадкування пенсійних активів. Пенсійні кошти, накопичені за час перебування у шлюбі одним з подружжя у пенсійному фонді, страховій організації чи на пенсійному депозитному рахунку, є спільним майном подружжя, якщо інше не передбачено шлюбним контрактом.

У разі розподілу пенсійних коштів у зв'язку з розірванням шлюбу кожна із сторін визначає відповідно пенсійний фонд, страхову організацію чи банківську установу, яка має право на відкриття пенсійного депозитного рахунку, для передачі належної їй частини пенсійних коштів та письмово повідомляє про це адміністратора, страхову організацію та банківську установу, з яких передаються пенсійні кошти.

Пенсійні кошти успадковуються особою (особами), які є спадкоємцями власника таких коштів згідно з цивільним законодавством України.

У разі ненадходження чергового внеску від учасника фонду, застрахованої особи або особи, яка відкрила на свою користь пенсійний депозитний рахунок, адміністратор пенсійного фонду, страхова організація або банк повинні з'ясувати причину такого ненадходження.

Якщо надходження внесків припинено у зв'язку із смертю учасника фонду, адміністратор зобов'язаний письмово повідомити державну нотаріальну контору за місцем проживання учасника фонду протягом 10 робочих днів після отримання інформації про смерть такого учасника фонду. Повідомлення надсилається за рахунок пенсійних коштів, що належали померлому учаснику фонду, рекомендованим листом з повідомленням про вручення.

Спадкоємець, який прийняв спадщину, зобов'язаний протягом двох місяців після закінчення строку для прийняття спадщини подати адміністратору заяву про оформлення права на спадщину.

Успадковані пенсійні кошти виплачуються спадкоємцям як одноразова пенсійна виплата в порядку, визначеному Законом України "Про недержавне пенсійне забезпечення". Адміністратор, страхова організація або банківська установа здійснює одноразову пенсійну виплату спадкоємцям у строки, визначені цим законом, якщо протягом цього строку не було накладено заборону на здійснення виплати згідно із законодавством.

15.6. Державний нагляд і контроль у сфері недержавного пенсійного забезпечення

Держава гарантує дотримання законодавства з метою захисту майнових прав і законних інтересів учасників недержавного пенсійного забезпечення шляхом здійснення нагляду та контролю відповідними державними органами.

Державний нагляд та контроль у сфері недержавного пенсійного забезпечення — за діяльністю недержавних пенсійних фондів, страхових організацій і банківських установ — здійснює **Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України** у межах повноважень і в порядку, визначеному законами України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” та іншими актами законодавства України.

Державний нагляд та контроль за діяльністю осіб, що здійснюють управління активами пенсійних фондів, і зберігачів здійснює **Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку** в межах повноважень та в порядку, передбачених законодавством. Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку зобов’язана письмово повідомляти Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України про санкції до таких осіб і підстав їх застосування протягом 10 робочих днів з моменту накладення таких санкцій.

Контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції у сфері недержавного пенсійного забезпечення здійснює **Антимонопольний комітет України** в межах повноважень, передбачених законом. Антимонопольний комітет України письмово повідомляє Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України про прийняті ним рішення щодо порушення законодавства про захист економічної конкуренції учасниками недержавного пенсійного забезпечення. Органи, що здійснюють нагляд і контроль за діяльністю у сфері недержавного пенсійного забезпечення, повідомляють Антимонопольний комітет України про ознаки порушення законодавства про захист економічної конкуренції учасниками недержавного пенсійного забезпечення.

Рішення органів, що здійснюють державний нагляд і контроль у сфері недержавного пенсійного забезпечення, прийняті відповідно до компетенції цих органів, є обов’язковими для виконання пенсійними фондами, адміністраторами, особами, що здійснюють управління активами, зберігачами, страховими організаціями, банківськими установами, що відкривають пенсійні депозитні рахунки.

Дії зазначених органів можуть бути оскаржені у порядку, встановленому законом, у тому числі в судовому порядку.

Органи, які здійснюють державний нагляд і контроль за діяльністю у сфері недержавного пенсійного забезпечення, **зобов’язані:**

- надавати один одному інформацію, яка є необхідною для здійснення ними регулювання в сфері недержавного забезпечення, та необхідні консультації;
- оприлюднювати перелік юридичних осіб, які провадять діяльність у сфері недержавного пенсійного забезпечення;
- здійснювати інші дії з координації своєї діяльності, передбачені законодавством з регулювання ринків фінансових послуг, у тому числі спільні перевірки відповідних осіб, що надають послуги у сфері недержавного пенсійного забезпечення.

У разі виявлення фактів неналежного виконання зобов'язань особами, що здійснюють управління пенсійними активами, та зберігачем Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України повинна повідомити про це Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку і порушити, у разі необхідності, питання про застосування санкцій. Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку після отримання такого повідомлення зобов'язана проінформувати Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України про вжиті заходи.

У разі неналежного виконання зобов'язань банківською установою, що відкриває пенсійні депозитні рахунки, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України повинна повідомити про це Національний банк України і порушити, у разі необхідності, питання про застосування санкцій. Національний банк України після отримання такого повідомлення зобов'язаний поінформувати Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України про вжиті заходи.

Держава не несе відповідальності за зобов'язаннями адміністратора, управляючого активами та зберігача пенсійного фонду.

Тестові завдання

1. Недержавний пенсійний фонд – це:

- а) юридична особа, створена відповідно до Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення”, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному зазначеним законом порядку;

- б) юридична особа, яка має статус неприбуткової організації (не-підприємницького товариства) та здійснює свою діяльність відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”.

2. Недержавне пенсійне забезпечення здійснюється:

- а) пенсійними фондами;
б) страховими організаціями;
в) банківськими установами;
г) підприємствами;
д) пенсійними фондами, страховими організаціями, банківськими установами.

3. Зазначте, чи є суб’єктами недержавного пенсійного забезпечення роботодавці – платники корпоративних пенсійних фондів:

- а) ні;
б) так.

4. Недержавним пенсійним фондам забороняється:

- а) приєднання та злиття кількох пенсійних фондів однакового виду;
б) змінювати їх види та найменування, зазначені у статуті пенсійного фонду, після реєстрації Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

5. Зазначте, чи несе недержавний пенсійний фонд відповідальність за зобов’язаннями держави:

- а) так;
б) ні.

6. Зазначте, чи можуть виступати засновниками відкритого пенсійного фонду юридичні особи, діяльність яких фінансується за рахунок Державного бюджету України чи місцевих бюджетів:

- а) так;
б) ні.

7. Недержавний пенсійний фонд діє на підставі:

- а) статуту;
б) установчого договору.

8. Зазначте, чи можуть бути адміністратором недержавного пенсійного фонду державні органи управління та місцевого самоврядування:

- а) ні;
- б) так.

9. До складу активів пенсійного фонду входять:

- а) нерухоме майно;
- б) інтелектуальна власність;
- в) активи в грошових коштах, у цінних паперах.

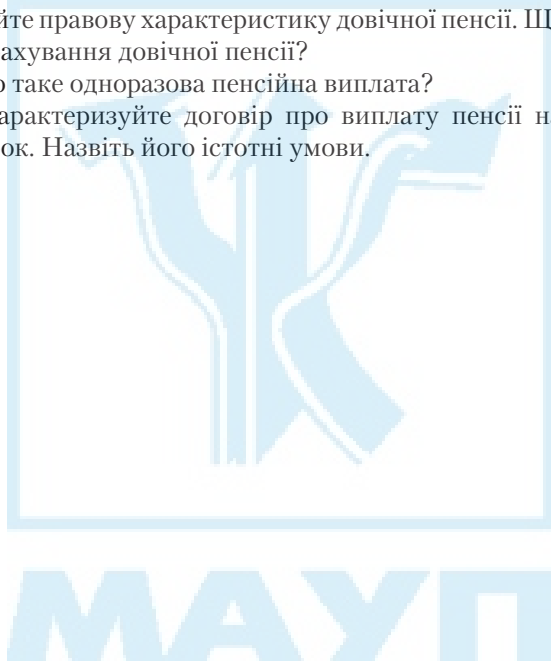
10. Пенсійний контракт — це:

- а) договір між пенсійним фондом та його вкладником, який укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором і згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника або кількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника, відповідно до визначеної пенсійної схеми;
- б) договір між пенсійним фондом і профспілковою організацією, який укладається від імені пенсійного фонду його адміністратором та згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника або кількох учасників фонду за рахунок пенсійних внесків такого вкладника, відповідно до визначеної пенсійної схеми.

Питання для самоконтролю

1. Поняття і система недержавного пенсійного забезпечення.
2. Назвіть основні принципи та суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення.
3. Види недержавних пенсійних фондів та органи їх управління.
4. Дайте визначення понять “недержавний пенсійний фонд”, “страхові організації”, “вкладники недержавних пенсійних фондів”.
5. Назвіть основні дії, що заборонені недержавним пенсійним фондам.
6. Назвіть особливості створення та функціонування корпоративних і професійних фондів.
7. Поняття пенсійного контракту, його сторони та порядок укладання.

8. Що таке пенсійна схема та що вона відображає?
9. Дайте правову характеристику статуту недержавного пенсійного фонду.
10. Які органи здійснюють контроль за діяльністю пенсійних фондів?
11. Які державні органи здійснюють нагляд і контроль за дотриманням законодавства у сфері недержавного пенсійного забезпечення?
12. Що таке успадкування пенсійних активів? Який порядок їх отримання?
13. Дайте правову характеристику довічної пенсії. Що таке договір страхування довічної пенсії?
14. Що таке одноразова пенсійна виплата?
15. Охарактеризуйте договір про виплату пенсії на визначений строк. Назвіть його істотні умови.

СОЦІАЛЬНІ ДОПОМОГИ

Теоретичні питання

1. *Поняття і види допомог з соціального забезпечення.*
2. *Види соціальних допомог сім'ям з дітьми.*
3. *Умови і порядок призначення допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами.*
4. *Одноразова допомога при народженні дитини.*
5. *Порядок надання допомог по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.*
6. *Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми.*
7. *Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам та державна допомога дітям віком до 16 років, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД.*
8. *Допомоги на поховання.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

16.1. Поняття і види допомог з соціального забезпечення

Допомоги з соціального забезпечення — це самостійний вид матеріального забезпечення непрацездатних громадян, малозабезпечених сімей, сімей з дітьми та інших осіб.

Допомога з соціального забезпечення — це гарантовані, врегульовані нормами права разові або періодичні (щомісячні) грошові виплати соціально-аліментарного характеру з метою матеріальної підтримки громадян, які в силу певних соціальних випадків, передбачених законом, потребують такої допомоги незалежно від наявності в них будь-яких інших джерел доходу.

Ознаки та особливості допомог з соціального забезпечення:

- урегулювання призначення і виплати всіх видів допомог відповідними нормативними актами, в зв'язку з чим за наявності передбачених у них обставин громадяни набувають безумовного права на той чи інший вид допомоги;
- зазвичай загальна цільова спрямованість допомоги, що полягає в матеріальній підтримці громадян, які в силу тих чи інших соціальних випадків (тимчасова втрата заробітку, підвищення витрат у сім'ї, пов'язаних з народженням чи похованням тощо) потребують надання такої допомоги;
- незалежність у більшості випадків забезпечення різними видами допомог від інших джерел доходів, що їх має особа, яка звернулася за призначенням того чи іншого виду соціального забезпечення;
- призначення допомоги зазвичай у твердих розмірах;
- соціально-аліментарна природа всіх видів допомог, яка виражається в безеквівалентності їх надання;
- обмеженість виплати допомог визначеними часовими рамками (наприклад, допомоги по тимчасовій непрацездатності виплачуються працівникам до їх одужання, допомоги на дітей — до досягнення ними відповідного віку тощо).

Три групи допомоги з соціального забезпечення:

Перша група — це допомоги, що виплачуються з метою компенсації втраченого з поважних причин заробітку впродовж нетривалого часу в розмірі, який зазвичай визначається в процентному відношенні до середньомісячного заробітку. До них належать:

- допомоги з тимчасової втрати працездатності;
- допомога по безробіттю.

До **другої групи** належать допомоги, що надаються додатково до основних джерел засобів існування (заробітної плати, пенсії тощо):

- допомога при народженні дитини;
- допомога на поховання.

До **третьої групи** належать допомоги, що надаються в певних випадках особам, які не мають джерел засобів до існування:

- допомога непрацюючій матері по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Допомоги класифікуються за ознакою **тривалості їх виплати:**

- разові;
- періодичні;
- щомісячні.

Разові допомоги:

- разова допомога при народженні дитини;
- допомога на поховання;
- на лікування та в інших випадках.

Періодичні допомоги:

- допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною чи іншим членом сім'ї);
- допомога по вагітності та пологах;
- у разі карантину;
- у разі тимчасового переведення особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу;
- у разі протезування з поміщенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства;
- у разі санаторно-курортного лікування тощо.

Виплати періодичних допомог провадяться з метою компенсації втраченого заробітку за період відсутності на роботі з вищезазначених причин. Вони відрізняються від разових тим, що мають певну тривалість у часі.

Щомісячні допомоги — це регулярні грошові виплати протягом тривалого часу. До них належать:

- допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- адресні соціальні допомоги тощо.

Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” передбачає в разі настання страхового випадку, крім відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров’я, виплати пенсії та надання інших соціальних послуг, такі види матеріальних допомог:

- допомогу у зв’язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;
- одноразову допомогу в разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті потерпілого;
- щомісяця грошову суму в разі часткової чи повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого;
- допомогу дитині, якщо дитина народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання

жінки під час її вагітності. Така дитина відповідно до медичного висновку вважається застрахованою, та до 16 років або до закінчення навчання, але не більш як до досягнення 23 років, їй подається допомога Фонду соціального страхування від нещасних випадків відповідно до ст. 9 зазначеного закону;

- у разі невідкладної потреби — разову грошову допомогу інвалідам.

У разі смерті застрахованої особи Фонд соціального страхування від нещасних випадків зобов'язаний організувати поховання померлого, відшкодувати вартість пов'язаних з цим ритуальних послуг відповідно до місцевих умов.

Види матеріального забезпечення за Законом України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”:

- допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;
- допомога по частковому безробіттю;
- матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного;
- матеріальна допомога по безробіттю, одноразова матеріальна допомога безробітному та непрацевдатним особам, які перебувають на його утриманні;
- допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Види матеріального забезпечення за Законом України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працевдатності та витратами, зумовленими народженням та похованням”:

- допомога по тимчасовій непрацевдатності (включаючи догляд за хворою дитиною);
- допомога по вагітності та пологах;
- допомога при народженні дитини;
- допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві).

З прийняттям держбюджету на 2008 рік вперше за всі роки дії Закону України “Про державну соціальну допомогу особам, які не мають

права на пенсію, та інвалідам” розміри державної соціальної допомоги на догляд інвалідам війни визначаються виходячи з прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Інваліди війни II та III груп мають право на таку допомогу у разі, якщо вони є самотніми, не працюють і потребують постійного стороннього догляду.

16.2. Види соціальних допомог сім'ям з дітьми

Сім'я з дітьми — поєднане родинними зв'язками та зобов'язаннями щодо утримання коло осіб, у якому виховуються рідні, усиновлені діти, а також діти, над якими встановлено опіку чи піклування.

Дитина — особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом вона не набуває прав повнолітньої раніше.

Правове регулювання призначення і виплати допомог сім'ям з дітьми здійснюється на підставі:

- Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням”;
- Закону України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми”;
- Закону України “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам”;
- Закону України “Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам”;
- Постанови Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1997 року № 155 “Про порядок та розміри компенсаційних виплат дітям, які потерпіли внаслідок Чорнобильської катастрофи”;
- Постанови Кабінету Міністрів України від 10 липня 1998 року № 1051 “Про розмір щомісячної державної допомоги дітям віком до 16 років, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД”;
- Постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року № 1751 “Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми”.

Закон України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” передбачає порядок надання допомог особам, що підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою

втратаю працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням. До них належать:

- особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та господарювання або у фізичних осіб, у тому числі в іноземних дипломатичних і консульських установах, інших представництвах нерезидентів, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та інших органах;
- члени колективних підприємств, сільськогосподарських та інших виробничих кооперативів.

Матеріальне забезпечення та соціальні послуги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, зазначеним застрахованим особам призначаються та надаються за основним місцем роботи за рахунок сплачених застрахованими особами страхових внесків.

Особи, які мають право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до цього Закону за умови сплати страхових внесків до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності відповідно до діючого законодавства:

- які забезпечують себе роботою самостійно (особи, які займаються підприємницькою, адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу безпосередньо від цієї діяльності, в тому числі члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок);
- громадяни України, які працюють за межами території України і не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають (якщо інше не передбачено міжнародними договорами України).

Цим особам **призначення та виплата матеріального забезпечення**, а також надання соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, здійснюються виконавчою дирекцією відділення Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за місцем реєстрації їх як страхувальників.

Види державної допомоги сім'ям з дітьми:

- допомога по вагітності та пологах;

- допомога при народженні дитини;
- допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- допомога на поховання членів сім'ї, які перебували на утриманні застрахованої особи: дітей, братів, сестер та онуків, які не досягли 18 років або старші цього віку, у разі якщо вони стали інвалідами до 18 років; братів, сестер та онуків — за умови, що вони не мають працездатних батьків; студентів та учнів середніх професійно-технічних і вищих навчальних закладів з денною формою навчання — до 23 років.

Закон України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми” встановлює право на державну допомогу:

- громадян України;
- іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні;
- осіб, які набули статусу біженця і не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- сімей, в яких виховуються та проживають неповнолітні діти у випадках та на умовах, передбачених цим законом.

Види державної допомоги за Законом України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми”:

- допомога у зв'язку з вагітністю та пологами;
- одноразова допомога при народженні дитини;
- допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням;
- допомога на дітей самотніми матерями.

16.3. Умови і порядок призначення допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами

Допомога по вагітності та пологах надається застрахованій особі у формі матеріального забезпечення, яке компенсує втрату заробітної плати (доходу) за період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами призначається, якщо звернення за нею надійшло не пізніше шести місяців з дня закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами виплачується жінкам за весь період відпустки, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей — 70) календарних днів після пологів. Жінкам, віднесеним до 1–4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога по вагітності та пологах виплачується за 180 календарних днів зазначеної відпустки (90 — до пологів та 90 — після пологів). Зазначена допомога обчислюється сумарно та надається жінкам у повному обсязі незалежно від кількості днів відпустки, фактично використаних до пологів.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами застрахованій особі, яка усиновила дитину протягом двох місяців з дня її народження, зазначеного у свідоцтві про народження, виплачується за період з дня усиновлення і до закінчення 56 календарних днів (70 календарних днів у разі одночасного усиновлення двох і більше дітей, 90 календарних днів — для жінок, віднесених до 1–4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи).

За період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, що збігається з відпусткою для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога по вагітності та пологах виплачується незалежно від допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

У разі надання застрахованій особі відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами у період її тимчасової непрацездатності листок непрацездатності по тимчасовій непрацездатності закривається і з дня настання цієї відпустки видається інший листок непрацездатності. Кожен із зазначених листків оплачується за відповідними нормами Закону України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми”.

У разі надання застрахованій особі відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами у період простою підприємства, установи, організації не з вини застрахованої особи, щорічної (основної чи додаткової) відпустки, відпустки без збереження заробітної плати, додаткової відпустки у зв'язку з навчанням, творчої відпустки допомога по вагітності та пологах надається з дня виникнення права на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами.

Право на державну допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами за Законом України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми” мають усі жінки (у тому числі неповнолітні), які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами надається застрахованій особі у розмірі 100 % середньої заробітної плати (доходу), тобто всі види заробітної плати (доходу) в межах граничної суми місячної заробітної плати (доходу), на яку нараховуються страхові внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, і не залежить від страхового стажу.

Підставою для призначення жінкам допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами є відповідна заява, а також видана в установленому порядку довідка лікувального закладу встановленого зразка та довідка:

- з основного місця роботи (служби, навчання) — для жінок, які перебувають на військовій службі, в органах внутрішніх справ чи на іншій роботі або навчаються в навчальних закладах, аспірантурі, докторантурі, клінічній ординатурі на денній формі навчання;
- ліквідаційної комісії — для жінок, звільнених з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації;
- державної служби зайнятості — для жінок, зареєстрованих у державній службі зайнятості як безробітні;
- з місця проживання — для непрацюючих жінок про те, що вони не працюють (не служать, не навчаються).

Особам, які усиновили або взяли під опіку дитину протягом двох місяців з дня її народження, допомога надається на підставі рішення про усиновлення або встановлення опіки за період з дня усиновлення чи встановлення опіки і до закінчення строку післяпологової відпустки. Тривалість таких відпусток, а також порядок обчислення допомоги встановлені аналогічно, як і жінкам, що застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

16.4. Одноразова допомога при народженні дитини

Одноразова допомога при народженні дитини надається:

- **застрахованій особі** відповідно до Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням”;
- **не застрахованій в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування особі** відповідно до Закону

України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” (одному з батьків дитини, усиновителю чи опікуну).

Допомога при народженні дитини надається одному з батьків дитини, усиновителю чи опікуну з метою створення належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини.

Застрахованій особі, яка усиновила дитину або взяла її під опіку, допомога при народженні дитини надається, якщо звернення за її призначенням надійшло не пізніше як через шість календарних місяців з дня народження дитини.

Одноразова допомога при народженні двох і більше дітей надається на кожну дитину.

У разі народження мертвої дитини допомога при народженні дитини не надається.

Для призначення одноразової допомоги при народженні дитини до органу праці та соціального захисту подаються такі документи:

- заява про призначення допомоги, що складається за формою, затвердженою Мінпраці;
- копія свідоцтва про народження дитини та довідка, видана державним органом реєстрації актів цивільного стану для призначення одноразової допомоги при народженні дитини (крім випадків, коли смерть дитини настала до її реєстрації в державному органі реєстрації актів цивільного стану). Жінка, яка постійно проживає (zareєстрована) на території України та народила дитину під час тимчасового перебування за межами України, подає легалізовані в установленому порядку документи компетентних органів країни перебування, що засвідчують народження дитини, якщо інше не передбачено законодавством;
- копія рішення суду про усиновлення чи відповідних органів про встановлення опіки — для усиновителів та опікунів.

У разі смерті дитини здійснюється одноразова виплата частини суми допомоги на підставі довідки про народження дитини або копії свідоцтва про народження дитини, виданої державним органом реєстрації актів цивільного стану, чи легалізованих в установленому порядку документів компетентних органів країни перебування, що засвідчують народження дитини.

Виплата допомоги при народженні дитини припиняється у разі:

- позбавлення отримувача допомоги батьківських прав;
- відмови отримувача допомоги від виховання дитини;

- нецільового використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини;
- перебування отримувача допомоги у місцях позбавлення волі за рішенням суду;
- настання інших обставин, передбачених законодавством.

Припинення виплати допомоги відбувається з місяця, що настає за місяцем, в якому виникли зазначені обставини.

У разі смерті отримувача допомоги, а також у випадках:

- відмови отримувача допомоги від виховання дитини;
- нецільового використання коштів і незабезпечення отримувачем допомоги належних умов для повноцінного утримання та виховання дитини;
- перебування отримувача допомоги у місцях позбавлення волі за рішенням суду;
- настання інших обставин, передбачених законодавством, **виплата допомоги поновлюється**, якщо інша застрахована особа (один з батьків дитини, усиновитель чи опікун) звернулася протягом шести місяців після припинення виплати допомоги із заявою про її призначення до органу праці та соціального захисту населення за місцем свого проживання.

Контроль за цільовим використанням допомоги і створенням належних умов для повноцінного утримання та виховання дітей здійснюється головними державними соціальними інспекторами та державними соціальними інспекторами органів праці та соціального захисту населення разом з управліннями (відділами) у справах сім'ї, дітей та молоді і органами опіки та піклування шляхом проведення моніторингу виплат і використання допомоги, вибіркового обстеження окремих сімей.

У разі встановлення факту нецільового використання коштів зазначені органи подають органу, що призначив допомогу, пропозиції щодо припинення її виплати.

Виплата застрахованій особі допомоги при народженні дитини в разі її влаштування до дитячого закладу (будинку дитини) на повне державне утримання внаслідок смерті одинокої матері, обох батьків, усиновителів, опікуна до моменту виповнення дитині одного року, відмови матері (батьків) від утримання та виховання дитини до моменту виповнення дитині одного року, а також у разі позбавлення

батьківських прав батьків дитини здійснюється шляхом перерахування коштів органами праці та соціального захисту населення за місцезнаходженням дитячого закладу (будинку дитини) на рахунок дитини, відкритий у банківській установі.

У разі смерті дитини державний орган реєстрації актів цивільного стану подає протягом 10 днів після реєстрації смерті дитини органу праці та соціального захисту населення відповідні відомості за встановленою формою.

У разі коли непрацююча особа, яка отримує одноразову допомогу при народженні дитини в органі праці та соціального захисту населення, виявила бажання працювати, виплата цієї допомоги продовжується зазначеним органом до закінчення строку її призначення.

Розмір допомоги при народженні дитини. Допомога при народженні дитини відповідно до законів “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” та “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” здійснюється за рахунок коштів відповідно субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам у розмірах, встановлених Державним бюджетом України. Так, на 2007 р. допомога при народженні дитини — у розмірі 8500 грн. Допомога виплачується одноразово при народженні дитини в сумі 3400 грн, решта — протягом наступних 12 місяців рівними частинами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

З набранням чинності Закону України “Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України” ст. 12 Закону України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми” викладена в такій редакції: “Допомога при народженні дитини надається у розмірі 12240 гривень — на першу дитину, 25000 гривень — на другу дитину, 50000 гривень — на третю і наступну дитину. Виплата допомоги здійснюється одноразово при народженні першої дитини в сумі 4800 гривень, другої дитини — 4840 гривень, третьої та наступної дитини — 5000 гривень, решта на першу дитину виплачується протягом наступних 12 місяців, на другу дитину — 24 місяців, на третю і наступну дитину — 36 місяців рівними частинами у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України”.

16.5. Порядок надання допомог по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку

Право на допомогу по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку має як застрахована, так і не застрахована в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування особа (один із батьків дитини, усиновитель, баба, дід, інший родич або опікун), яка фактично здійснює догляд за дитиною.

Особи, які відносяться до складу сім'ї, що звернулися за призначенням допомоги по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку:

- чоловік, дружина;
- рідні, усиновлені та підопічні діти зазначених осіб віком до 18 років, а також діти віком до 23 років, які навчаються за денною формою у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах і не мають власних сімей, незалежно від місця проживання або реєстрації;
- неодружені повнолітні діти, які визнані інвалідами з дитинства I та II групи або інвалідами I групи і проживають разом з батьками;
- непрацевдатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів;
- жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, не перебувають у шлюбі, але мають спільних дітей.

Допомога по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку застрахованій особі в системі загальнообов'язкового державного страхування виплачується щомісяця з дня настання відпустки по догляді за дитиною по день її закінчення, але не пізніше як по день досягнення дитиною зазначеного віку включно.

Усиновителям та опікунам допомога по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається не раніше дня прийняття рішення про усиновлення чи відвідного органу про встановлення опіки.

Допомога по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку не застрахованій особі в системі загальнообов'язкового державного страхування. Право на таку допомогу відповідно до Закону України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми” має не

застрахована в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування особа (один з батьків дитини, усиновитель, опікун, баба, дід або інший родич), яка фактично здійснює догляд за дитиною.

Незастрахованій особі допомога по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку призначається на підставі довідки:

- ліквідаційної комісії — звільненим з роботи у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації, до їх працевлаштування;
- державної служби зайнятості — особам, зареєстрованим у державній службі зайнятості як безробітні;
- виданої за місцем проживання про те, що вона не працює (не служить, не навчається) і дитина проживає разом з нею, — непрацюючій особі.

Призначення допомоги по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку особі, яка фактично доглядає за дитиною, здійснюється за письмовою заявою цієї особи та на підставі довідки з місця роботи (служби, навчання) матері дитини про те, що вона вийшла на роботу до закінчення строку відпустки по догляді за дитиною і виплату зазначеної допомоги їй припинено (із зазначенням дати).

Матерям, які мають дітей віком до трьох років і одночасно продовжують навчання з відривом від виробництва, допомога по догляді за дитиною до досягнення нею трьох років призначається в повному розмірі.

Допомога по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку непрацюючій особі призначається на підставі виданої за місцем проживання довідки про те, що вона не працює (не служить, не навчається) і дитина проживає разом з нею.

Допомога по догляді за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається у розмірі, що дорівнює різниці між 50 % прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб, і середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менше 90 грн для незастрахованих осіб і не менше 23 % прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб, для застрахованих осіб, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Суми державної допомоги, виплачені надміру внаслідок зловживань з боку громадян (у результаті подання документів із свідомо неправдивими відомостями, неподання відомостей про зміни у складі

сім'ї, приховування обставин, що впливають на виплату державної допомоги, тощо), стягуються згідно з законом.

Рішення органу, що призначає і виплачує державну допомогу, можна оскаржити у вищих органах виконавчої влади або у судовому порядку.

У разі народження (усиновлення, встановлення опіки) двох і більше дітей така допомога надається на кожну дитину.

Одержувачі державної допомоги зобов'язані повідомляти органи, що призначають і здійснюють виплату державної допомоги, про зміну всіх обставин, що впливають на виплату допомоги.

У разі виходу на роботу застрахованої особи до закінчення строку відпустки по догляду за дитиною виплата допомоги припиняється з дня її виходу на роботу. Виплата допомоги може бути продовжена за умови подання копії або витягу з наказу (розпорядження) про вихід на роботу на умовах неповного робочого часу.

16.6. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми

Малозабезпечена сім'я з дітьми — це сім'я, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми (у тому числі з усиновленими дітьми та дітьми, які перебувають під опікою чи піклуванням) віком до 16 років (учнів — до 18 років) призначається, якщо середньомісячний сукупний дохід сім'ї є нижчим від прожиткового мінімуму для сім'ї.

Прожитковий мінімум — це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення:

- дітей віком до 6 років;
- дітей віком від 6 до 18 років;
- працездатних осіб;
- осіб, які втратили працездатність.

Допомога з урахуванням середньомісячного сукупного доходу сім'ї призначається на шість місяців і виплачується щомісячно.

Розмір допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом за попередні шість місяців.

Середньомісячний сукупний дохід сім'ї — це обчислений у середньому за місяць дохід усіх членів сім'ї з усіх джерел надходжень протягом шести місяців, що передують місяцю звернення за призначенням державної соціальної допомоги.

Право на державну соціальну допомогу мають малозабезпечені сім'ї, які постійно проживають на території України.

Документи, що подаються для отримання державної соціальної допомоги:

1. Заява про надання державної соціальної допомоги подається уповноваженим представником сім'ї до органу праці та соціального захисту населення за місцем його проживання або до виконавчого комітету сільської, селищної ради. Виконавчий комітет сільської, селищної ради передає заяву про надання державної соціальної допомоги до органу праці та соціального захисту населення. У заяві дається згода сім'ї на збирання інформації про неї, про її власність, доходи та майно, що необхідна для мети Закону України "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям".

2. Документ, що посвідчує особу.

3. Довідка про склад сім'ї (до складу сім'ї включаються чоловік, дружина; рідні, усиновлені та підопічні діти цих осіб, у тому числі діти, які навчаються за денною формою навчання у вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації та професійно-технічних навчальних закладах до досягнення двадцяти трьох років і не мають власних сімей, неодружені повнолітні діти, які визнані інвалідами з дитинства I та II групи або інвалідами I групи і проживають разом з батьками; непрацездатні батьки чоловіка та дружини, які проживають разом з ними і перебувають на їх утриманні у зв'язку з відсутністю власних доходів; особа, яка проживає разом з одиноким інвалідом I групи і здійснює догляд за ним. До складу сім'ї не включаються особи, які перебувають на повному державному утриманні).

4. Декларація про доходи та майно осіб, які входять до складу сім'ї (в декларацію не включаються державна соціальна допомога, призначена відповідно до цього закону; нарахована субсидія за спожиті житлово-комунальні послуги; сплачені членами сім'ї аліменти).

5. Довідка про наявність і розмір земельної частки (паю).

Форми заяви, довідки про склад сім'ї, декларації про доходи та майно встановлюються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики.

Державна соціальна допомога призначається з місяця звернення, якщо протягом місяця подано всі необхідні документи.

Рішення про призначення державної соціальної допомоги чи про відмову в її наданні приймається органом праці та соціального захисту населення **протягом десяти** календарних днів і наступного після його прийняття дня надсилається уповноваженому представнику малозабезпеченої сім'ї.

Рішення про відмову в наданні державної соціальної допомоги має бути вмотивованим і містити роз'яснення порядку його оскарження.

Порядок призначення та виплати державної соціальної допомоги встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Органи, що призначають і здійснюють виплату державної допомоги сім'ям з дітьми, мають право у разі потреби перевіряти обґрунтованість видачі та достовірність відповідних документів, поданих для призначення допомоги, а також мають право перевіряти матеріальний стан сімей з дітьми.

Підприємства, установи та організації несуть відповідальність за шкоду, заподіяну сім'ям з дітьми або державі внаслідок несвоєчасної видачі документів або видачі недостовірних даних, і відшкодовують її в установленому законом порядку.

16.7. Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам та державна допомога дітям віком до 16 років, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД

Відповідно до Закону України “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” від 16 листопада 2000 р. право на таку допомогу мають:

- інваліди з дитинства I і II групи;
- непрацюючі інваліди з дитинства III групи;
- діти-інваліди віком до 18 років.

Причина, група інвалідності, строк, на який встановлюється інвалідність, визначаються органом медико-соціальної експертизи

згідно із законодавством України з одночасним роз'ясненням інвалідам з дитинства їх права на державну соціальну допомогу.

Інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, які мають одночасно право на державну соціальну допомогу відповідно до Закону України “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам”, на пенсію та на державну соціальну допомогу згідно із Законом України “Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам”, призначається за вибором інвалідів з дитинства (законних представників інвалідів з дитинства, визнаних недієздатними, та дітей-інвалідів) державна соціальна допомога відповідно до Закону України “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” або пенсія чи державна соціальна допомога згідно із Законом України “Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам”. При цьому якщо інвалід з дитинства або дитина-інвалід має право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника і державну соціальну допомогу відповідно до Закону України “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам”, ці виплати призначаються одночасно.

Порядок звернення за призначенням державної соціальної допомоги такий.

Заява про призначення державної соціальної допомоги **подається інвалідом з дитинства** до управління соціального захисту населення за місцем проживання.

Заява про призначення державної соціальної допомоги **інваліду I чи II групи, який визнаний недієздатним, а також на дитину-інваліда подається одним із батьків, усиновителем, опікуном або піклувальником** за місцем свого проживання.

До **заяви** про призначення державної соціальної допомоги повинні бути додані **такі документи**:

- про вік і місце проживання інваліда з дитинства або дитини-інваліда;
- про місце проживання батьків, усиновителів, опікуна або піклувальника, який подав заяву;
- довідка медико-соціальної експертизи або медичний висновок, видані у встановленому порядку.

Один з непрацюючих батьків, усиновителів, опікун або піклувальник, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом віком до 18 років, додатково подають довідку про те, що вони не працюють, видану за місцем проживання.

Управління праці та соціального захисту населення, яке прийняло заяву про призначення державної соціальної допомоги, видає заявнику розписку про прийом заяви та доданих до неї документів із зазначенням дати прийому заяви.

Днем звернення за призначенням державної соціальної допомоги вважається день прийому заяви з усіма необхідними документами.

Якщо **заява** про призначення державної соціальної допомоги **надсилається поштою** і при цьому подаються також усі необхідні документи, то днем звернення за державною соціальною допомогою вважається дата, зазначена в поштовому штемпелі місця відправлення заяви.

У тих випадках, коли до заяви додано не всі необхідні документи, заявнику повідомляється, які документи повинні бути подані додатково. Якщо вони будуть подані не пізніше 3 місяців з дня одержання повідомлення про необхідність подання додаткових документів, то днем звернення за призначенням державної соціальної допомоги вважається день прийому або відправлення заяви про призначення такої допомоги.

Строки та порядок призначення державної соціальної допомоги. Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства або на дітей-інвалідів віком до 18 років призначається органами праці та соціального захисту населення. Заява про призначення державної соціальної допомоги розглядається органами праці та соціального захисту населення не пізніше 10 днів після надходження заяви з усіма необхідними документами і призначається допомога з дня звернення за її призначенням.

Призначається державна соціальна допомога з дня звернення за її призначенням.

Розміри державної соціальної допомоги:

- інвалідам з дитинства I групи — 100 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- інвалідам з дитинства II групи — 80 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- інвалідам з дитинства III групи — 60 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- на дітей-інвалідів віком до 18 років — 70 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

До державної соціальної допомоги дітям-інвалідам віком до 18 років призначається **надбавка на догляд** за ними одному з непра-

цюючих батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом.

Одиноким матерям (одиноким батькам) надбавка на догляд за дитиною-інвалідом віком до 18 років призначається незалежно від факту роботи.

Надбавка призначається на догляд:

- за інвалідами з дитинства I групи;
- за одиночими інвалідами з дитинства II та III групи, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують постійного стороннього догляду;
- за дітьми-інвалідами.

Розмір надбавки на догляд:

- інвалідам з дитинства I групи — 50 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- одиночим інвалідам з дитинства II і III груп, які за висновком медико-соціальної експертної комісії потребують постійного стороннього догляду, — 15 % прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;
- за дитиною-інвалідом:
 - на дитину-інваліда віком до 6 років — 50 % прожиткового мінімуму для дітей віком до 6 років;
 - на дитину-інваліда віком від 6 до 18 років — 50 % прожиткового мінімуму для дітей віком від 6 до 18 років;
- за дитиною-інвалідом віком до 18 років — одному з батьків, усиновителів, опікуну, піклувальнику, які не працюють і фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом. Одинокій матері (одинокому батьку) надбавка на догляд за дитиною-інвалідом призначається незалежно від факту роботи.

При визначенні розмірів надбавок на догляд за інвалідами з дитинства та дітьми-інвалідами з важкими формами інвалідності, які потребують постійного стороннього догляду або допомоги (прикуті до ліжка, сліпоглухонімі, з психічними вадами тощо) внаслідок захворювань за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України, не може застосовуватися рівень забезпечення нижче прожиткового мінімуму.

Виплата державної соціальної допомоги провадиться щомісячно за поточний місяць за графіками, які складаються державними підприємствами і об'єднаннями зв'язку та узгоджуються з органами пра-

ці та соціального захисту населення, на підставі виплатних документів, що їх готують органи праці та соціального захисту населення.

Допомога виплачується державними підприємствами і об'єднаннями зв'язку за місцем проживання інваліда з дитинства або батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, яким призначена допомога на дітей-інвалідів або інвалідів, які визнані недієздатними.

Виплата державної соціальної допомоги може здійснюватися через установи уповноважених банків за письмовою заявою одержувача згідно з діючим Порядком виплати пенсій та грошової допомоги за згодою пенсіонерів та одержувачів допомоги через їх поточні рахунки у банках, затвердженням постановою Кабінету Міністрів України від 30.08.1999 р. № 1596.

Державна соціальна допомога, яка призначена на дитину-інваліда віком до 18 років, виплачується незалежно від одержання на неї інших видів допомоги.

Державна соціальна допомога може виплачуватися за доввіреністю, порядок оформлення і строк дії якої визначаються законом.

Інвалідам з дитинства, які перебувають на повному державному утриманні у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та інвалідів, пансіонатах для ветеранів війни та праці, стаціонарних відділеннях територіального центру соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян тощо, виплачується 25 % призначеного розміру державної соціальної допомоги.

Виплата в повному розмірі державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства в разі влаштування їх до будинку-інтернату на повне державне утримання або зняття з повного державного утримання відповідно припиняється або відновлюється з першого числа місяця, наступного за місяцем, у якому виникли ці обставини.

Особливості інших виплат дітям-інвалідам передбачені Порядком надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, затвердженим наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерством фінансів України, Міністерством охорони здоров'я України від 30.04.2002 р. № 226/293/169.

Державна допомога дітям віком до 16 років, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД.

Синдром набутого імунодефіциту (СНІД) — особливо небезпечна інфекційна хвороба, що спричиняється вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ) і через відсутність на сьогодні специфічних методів

профілактики та ефективних методів лікування призводить до смерті. Масове поширення цієї хвороби в усьому світі та в Україні створює загрозу особистій, громадській і державній безпеці, спричиняє важкі соціально-економічні та демографічні наслідки, що зумовлює необхідність вжиття спеціальних заходів щодо захисту прав і законних інтересів громадян та суспільства.

Розмір державної допомоги дітям віком до 16 років, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД. Відповідно до ст. 23 Закону України “Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та соціальний захист населення” (в редакції закону України від 15 листопада 2002 р.) та з метою посилення соціального захисту дітей віком до 16 років, інфікованих вірусом імунодефіциту людини або хворих на СНІД, постановою Кабінету Міністрів України “Про розмір щомісячної державної допомоги дітям віком до 16 років, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД” від 10 липня 1998 р. № 1051 з 1 січня 1999 р. дітям віком до 16 років, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД, встановлена щомісячна державна допомога у розмірі двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

16.8. Допомоги на поховання

Допомога на поховання надається у разі смерті застрахованої особи, а також членів сім’ї, які перебували на її утриманні:

- дружини (чоловіка);
- дітей, братів, сестер та онуків, які не досягли 18 років або старших цього віку, якщо вони стали інвалідами до 18 років (братів, сестер та онуків — за умови, що вони не мають працездатних батьків), а студентів та учнів середніх професійно-технічних та вищих навчальних закладів з денною формою навчання — до 23 років;
- батька, матері;
- діда та баби за прямою лінією спорідненості.

Не вважаються такими, що перебували на утриманні застрахованої особи, члени сім’ї, які мали самостійні джерела засобів до існування (одержували заробітну плату, пенсію тощо).

Допомога надається застрахованій особі, члену її сім’ї або іншим юридичним чи фізичним особам, які здійснили поховання.

Допомога на поховання застрахованої особи або особи, яка перебувала на її утриманні, **надається в розмірі**, що встановлюється Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом. Так, з 1 січня 2007 р. розмір допомоги становить 1200 грн, яка надається застрахованій особі, члену її сім'ї або іншим юридичним або фізичним особам, які здійснили поховання.

У разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні, допомога на поховання виплачується особам, які здійснили поховання, у розмірі прожиткового мінімуму, відповідно до ст. 29 Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” від 2 березня 2000 р. та п. 34 Порядку надання матеріальної допомоги по безробіттю, одноразової матеріальної допомоги безробітному та непрацездатним особам, які перебувають на його утриманні, допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні, затвердженого наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 20 листопада 2000 р. № 309.

У разі смерті застрахованої особи внаслідок нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання, то відповідно до ст. 21 Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” Фонд соціального страхування від нещасних випадків зобов'язаний організувати поховання померлого, відшкодувати вартість пов'язаних з цим ритуальних послуг відповідно до місцевих умов.

У разі смерті пенсіонера особам, які здійснили його поховання, відповідно до ст. 91 Закону України “Про пенсійне забезпечення” від 5 листопада 1991 р. та ст. 53 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” від 9 липня 2003 р. виплачується допомога на поховання пенсіонера **в розмірі двомісячної пенсії**, яку отримував пенсіонер на момент смерті.

Померлому пенсіонерові, якому була призначена і виплачувалась пенсія за Законом України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб” від 9 квітня 1992 р., відповідно до ст. 61 цього закону в разі смерті пенсіонера членам його сім'ї або особі, яка здійснила його поховання, виплачується для цього допомога **в розмірі тримісячної пенсії**, але не менше п'ятикратного розмі-

ру мінімальної заробітної плати. **Допомога на поховання не виплачується**, якщо поховання пенсіонера здійснено за рахунок держави.

Зазначені суми виплачуються, якщо звернення за ними надійшли не пізніше 6 місяців з дня смерті пенсіонера.

У разі смерті інваліда з дитинства або дитини-інваліда віком до 18 років членам його сім'ї або особі, яка здійснила поховання, виплачується допомога на поховання відповідно до ст. 15 Закону України “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” від 16 листопада 2000 р. у розмірі двомісячної суми державної соціальної допомоги (з надбавкою, якщо вона була призначена) на день смерті.

Особам, які мають право одночасно на допомогу на поховання інваліда з дитинства або дитини-інваліда відповідно до законів України стосовно пенсійного забезпечення “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам”, “Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам” та на допомогу на поховання, яка надається на загальних підставах у розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України, призначається один із цих видів допомоги на їх вибір.

Така допомога на поховання виплачується незалежно від строку звернення за її виплатою, але за умови, що смерть настала не раніше 1 січня 2001 року.

У разі смерті аспіранта, докторанта, клінічного ординатора, студента вищого навчального закладу I–IV рівня акредитації, що навчається за денною формою, учня професійно-технічного навчального закладу, якщо померлий не утримувався особою, застрахованою в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування; особи, яка перебувала на утриманні зазначених осіб, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку надання допомоги на поховання деяких категорій осіб виконавцю волевиявлення померлого або особі, яка зобов'язалась поховати померлого” від 31 січня 2007 р. № 99 надається в день звернення за нею протягом шести місяців після смерті особи **у розмірі, встановленому на день смерті**. У такому ж розмірі надається допомога на поховання особи, яка перебувала на утриманні зазначених осіб.

Поховання померлих одиноких громадян, осіб без певного місця проживання, громадян, від поховання яких відмовилися рідні, знайдені невідомі трупи **здійснюється за кошти** відповідних місцевих бюджетів.

Поховання померлих, які проживали в будинках-інтернатах для громадян похилого віку та інвалідів, геріатричних пансіонатах, пансіонатах для ветеранів війни і праці, психоневрологічних інтернатах, дитячих будинках-інтернатах, територіальних центрах соціального обслуговування пенсіонерів і самотніх непрацездатних громадян та в стаціонарних закладах інших типів, **здійснюється за кошти** відповідних місцевих бюджетів.

Якщо середньомісячний сукупний дохід за шість календарних місяців на одного члена сім'ї померлого або середньомісячний дохід за цей же період особи, яка здійснила поховання, не перевищував 65 грн, то, крім вищезазначеної допомоги, сім'ї померлого або зазначеній особі надається додаткова грошова допомога на поховання в розмірі 90 грн за рахунок коштів, з яких надавалася допомога на поховання.

Практичні завдання

Задача 1. Громадянка Л. Євтушенко, яка має дитину-інваліда, працює на приватному підприємстві “Росток”. З чоловіком громадянка Л. Євтушенко розлучена та аліментів на дитину не одержує.

Чи може мати-пенсіонерка громадянки Л. Євтушенко одержувати доплату по догляду за дитиною? Назвіть, на які пільги має право громадянка Л. Євтушенко.

Задача 2. Громадянка А. Захаренко, яка є інвалідом III групи внаслідок загального захворювання, не мала своєї сім'ї, батько якої був учасником бойових дій у період Великої Вітчизняної війни, отримав травму та згодом помер від її наслідків, звернулась до органів соціального захисту інвалідів з питанням: чи має вона право на встановлення статусу особи, на яку поширюється чинність Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”?

Задача 3. Приватний підприємець О. Князько була зареєстрована у Фонді соціального страхування з тимчасової втрати працездатності як платник страхових внесків з 2001 року. У травні 2004 р. народила дитину, звернулася до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та одержала допомогу по вагітності та пологах, при народженні дитини і почала одержувати допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Оскільки дитина часто хворіла, О. Князько була змушена не займатися підприємницькою діяльністю, а з часом припинила її. Коли вона принесла до Фонду

соціального страхування з тимчасової втрати працездатності довідку податкової інспекції про припинення підприємницької діяльності, фахівці фонду повідомили, що тепер вона не має права на допомогу по догляду за дитиною до трьох років, оскільки вона вважається непрацюючою особою і мусить звернутися за її призначенням до управління соціального захисту населення.

Чи правомірні дії працівників Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності? Як треба вирішити ситуацію?

Задача 4. Померла громадянка Н. Овчаренко 1970 року народження, яка ніде не працювала і була на утриманні своєї матері. Мати — пенсіонер за віком.

Хто має виплатити допомогу на поховання? Яким законодавчим актом урегульовано це питання?

Задача 5. Громадянка Н. Кравченко не одружена, сама виховує двох дітей віком 11 і 17 років. Батько дітей з ними не живе, аліментів не сплачує, але прізвище і по батькові в дітей батькове. Заробітна плата Н. Кравченко разом з доплатою за суміщення становить 726 грн.

Чи має право громадянка Н. Кравченко на допомогу як одинока мати?

Задача 6. Громадянка О. Башкирова має доньку 18-річного віку, яка навчається в навчальному закладі.

Чи має вона право на допомогу на дитину як одинока мати?

Задача 7. Громадянку Л. Ольховську після закінчення вищого медичного навчального закладу у 2003 р. було направлено на стажування в районну лікарню, де її було зараховано на посаду лікаря-інтерна із виплатою заробітної плати. У вересні 2003 р. вона народила дитину.

Чи має вона право на допомогу при народженні дитини як застрахована особа? Чи має вона право проходити інтернатуру і одержувати допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку?

Задача 8. 23 березня 2005 р. громадянин П. Павлов звільнився з підприємства. Через місяць після звільнення П. Павлов звернувся до комісії соціального страхування підприємства із заявою про призначення йому допомоги при народженні дитини, яка народилась в грудні 2004 року. Крім того, він подав довідку про те, що його дружина

не працює і живе від нього окремо. Комісія відмовила в призначенні допомоги.

Чи правомірні дії комісії із соціального страхування? Яке рішення повинна була прийняти комісія? Відповідь обґрунтуйте.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття “соціальна пільга”. Назвіть основні відмінності соціальної пільги та соціального обслуговування.
2. У чому полягає диференціація соціальних пільг та їх види?
3. Дайте правову характеристику видам соціальних пільг.
4. Якими пільгами користуються такі суб'єкти правовідносин з соціального забезпечення: а) ветерани війни; б) інваліди війни, її учасники; в) ветерани праці; г) багатодітні сім'ї; д) особи, які постраждали від Чорнобильської катастрофи; е) жінки?
5. Назвіть осіб, які належать до потерпілих від Чорнобильської катастрофи.
6. Які нормативні акти регулюють питання надання пільг для учасників війни?
7. Які соціальні пільги встановлюються для інвалідів війни?
8. Які соціальні допомоги ви знаєте? Дайте правову характеристику державним соціальним допомогам малозабезпеченим сім'ям з дітьми.
9. Який порядок звернення та надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам, а також дітям до 16 років, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД?
10. Що таке надбавки на догляд? Кому вони призначаються?
11. Кому надається допомога на поховання?
12. Які розміри допомоги на поховання для різних категорій громадян?

ДОПОМОГИ У ЗВ'ЯЗКУ З ТИМЧАСОВОЮ НЕПРАЦЕЗДАТНІСТЮ

Теоретичні питання

1. *Поняття та правовий статус суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.*
2. *Забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

17.1. Поняття та правовий статус суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

Суб'єкти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, — застрахована особа або інша особа у випадках, передбачених ст. 45, 47 Законом України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням”, страхувальник і страховик.

Застрахована особа — найманий працівник, а у випадках, передбачених Законом України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням”, також

інші особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України), на користь яких здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням.

Загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності підлягають:

1. Особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та господарювання або у фізичних осіб, у тому числі в іноземних дипломатичних та консульських установах, інших представництвах нерезидентів, а також обрані на виборні посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та інших органах.

2. Члени колективних підприємств, сільськогосподарських та інших виробничих кооперативів.

3. Громадяни України, які працюють за межами території України і не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають, **мають право** на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням", **за умови** сплати страхових внесків до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності відповідно до діючого законодавства, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

4. Особи, які забезпечують себе роботою самостійно (особи, які займаються підприємницькою, адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу безпосередньо від цієї діяльності, в тому числі члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), мають право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги відповідно до зазначеного вище закону за умови сплати страхових внесків до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності відповідно до діючого законодавства.

5. Особи, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, видається свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів страхування.

Страховий стаж — період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, і за який сплачено страхові внески.

Страховий стаж для визначення розміру допомоги — період (сума періодів), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, і сплачує або за неї сплачуються страхові внески до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності в порядку, встановленому законодавством.

До страхового стажу зараховуються періоди:

- тимчасової втрати працездатності;
- перебування у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами;
- перебування застрахованої особи у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- одержання виплат за окремими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування, крім пенсій усіх видів.

До страхового стажу також зараховується загальний трудовий стаж особи до введення в дію Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням” від 18 січня 2001 р., тобто до 1 січня 2001 р., в порядку та на умовах, передбачених законодавством, яке діяло раніше.

17.2. Забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

Надання допомог у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності регулюється:

- Законом України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності

та витратами, зумовленими народженням та похованням” від 18 січня 2001 р.;

- Законом України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” від 23 вересня 1999 р.;
- Законом України “Про розмір внесків на деякі види загальнообов’язкового державного соціального страхування” від 11 січня 2001 р. та іншими нормативно-правовими актами України.

Допомога по тимчасовій непрацездатності надається застрахованій особі у Фонді соціального страхування з тимчасової втрати працездатності у разі настання в неї одного з таких страхових випадків:

- тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов’язаної з нещасним випадком на виробництві;
- необхідності догляду за хворою дитиною;
- необхідності догляду за хворим членом сім’ї;
- догляду за дитиною віком до трьох років або дитиною-інвалідом віком до 16 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною;
- карантину, накладеного органами санітарно-епідеміологічної служби;
- тимчасового переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу;
- протезування з поміщенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства;
- санаторно-курортного лікування.

Умови надання допомоги у зв’язку з тимчасовою непрацездатністю внаслідок захворювання або травми, не пов’язаної з нещасним випадком на виробництві, визначаються Законом України “Про розмір внесків на деякі види загальнообов’язкового державного соціального страхування”.

Застрахованим особам, які працюють на сезонних і тимчасових роботах, допомога у зв’язку з тимчасовою непрацездатністю внаслідок захворювання або травми, не пов’язаної з нещасним випадком на виробництві, надається не більш як за 75 календарних днів протягом календарного року.

Допомога по тимчасовій непрацездатності по догляду за хворою дитиною віком до 14 років виплачується застрахованій особі з першого дня за період, протягом якого дитина за висновком лікаря потребує догляду, але не більш як за 14 календарних днів.

Допомога по тимчасовій непрацездатності по догляду за хворою дитиною віком до 14 років, якщо вона потребує стаціонарного лікування, виплачується застрахованій особі з першого дня за весь час її перебування в стаціонарі разом з хворою дитиною.

Застрахованим особам, які працюють на сезонних і тимчасових роботах, у разі здійснення догляду за хворою дитиною віком до 14 років допомога по тимчасовій непрацездатності призначається і виплачується не більш як за 75 календарних днів протягом календарного року.

Допомога по тимчасовій непрацездатності по догляду за хворим членом сім'ї (крім догляду за хворою дитиною віком до 14 років) надається застрахованій особі з першого дня, але не більш як за 3 календарні дні, а у виняткових випадках, з урахуванням тяжкості хвороби члена сім'ї та побутових обставин, — не більш як за 7 календарних днів.

Допомога по тимчасовій непрацездатності по догляду за хворою дитиною віком до 14 років, по догляду за хворим членом сім'ї та в разі захворювання матері або іншої особи, яка фактично здійснює догляд за дитиною віком до трьох років або дитиною-інвалідом віком до 16 років, не надається, якщо застрахована особа перебувала у цей час у щорічній (основній чи додатковій) відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням або творчій відпустці.

Якщо тимчасова непрацездатність застрахованої особи викликана карантинном, накладеним органами санітарно-епідеміологічної служби, надається допомога по тимчасовій непрацездатності з першого дня за весь час відсутності на роботі з цієї причини.

У разі тимчасового переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу цій особі надається допомога по тимчасовій непрацездатності з першого дня за час такої роботи, але не більш як за два місяці. Ця допомога обчислюється за загальними правилами, але надається в розмірі, який разом із заробітком за тимчасово виконувану роботу не може перевищувати суми повного заробітку до часу переведення.

Допомога по тимчасовій непрацездатності в разі здійснення протезування за медичними показаннями в стаціонарі протезно-ортопедичного підприємства надається застрахованій особі з першого дня за

весь період перебування в цьому підприємстві з урахуванням часу на проїзд до протезно-ортопедичного підприємства.

Допомога по тимчасовій непрацездатності в разі здійснення санаторно-курортного лікування надається застрахованій особі, якщо тривалість щорічної (основної та додаткової) відпустки недостатня для лікування та проїзду до санаторно-курортного закладу і назад.

Застрахованій особі, яка направляється на санаторно-курортне лікування після перенесених захворювань і травм безпосередньо із стаціонару лікувального закладу, допомога по тимчасовій непрацездатності надається за весь час перебування у санаторно-курортному закладі (з урахування часу на проїзд до санаторно-курортного закладу і у зворотному напрямку) у порядку і розмірах, встановлених Законом України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням”.

Допомога по тимчасовій непрацездатності застрахованій особі, яка виховує дитину-інваліда віком до 16 років, надається за весь період санаторно-курортного лікування дитини-інваліда (з урахуванням часу на проїзд до санаторно-курортного закладу і назад) за наявності медичного висновку про необхідність стороннього догляду за нею.

У разі настання тимчасової непрацездатності застрахованої особи у період вирішення спору про незаконність її звільнення з роботи допомога по тимчасовій непрацездатності надається за умови повнення застрахованої особи на роботі з дня винесення такого рішення відповідним органом.

Допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов’язаної з нещасним випадком на виробництві, виплачується застрахованим особам Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності починаючи з шостого дня непрацездатності за весь період до відновлення працездатності або до встановлення медико-соціальною експертною комісією (МСЕК) інвалідності незалежно від звільнення застрахованої особи в період втрати працездатності у порядку та розмірах, встановлених законодавством.

Перші п’ять днів тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов’язаної з нещасним випадком на виробництві, оплачуються власником або уповноваженим ним органом за рахунок коштів підприємства, установи, організації за основним місцем роботи у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві, **оплачується** застрахованим інвалідам, які працюють на підприємствах та в організаціях товариств УТГ (Українське товариство глухонімих) і УТС (Українське товариство сліпих), Фондом соціального страхування України з тимчасової втрати працездатності починаючи з першого дня непрацездатності за весь період до відновлення працездатності або встановлення медико-соціальною експертною комісією інвалідності незалежно від звільнення застрахованої особи в період втрати працездатності у порядку та розмірах, встановлених законодавством.

Допомога по тимчасовій непрацездатності надається на підставі листа непрацездатності, виданого лікувальною установою згідно з установами Міністерством охорони здоров'я України правилами. Довідки, видані медичними установами, які засвідчують факт непрацездатності, не є підставою виплати допомоги.

Випадки підстав для відмови в наданні допомоги:

- у разі одержання застрахованою особою травм або її захворювання при вчиненні нею злочину;
- у разі навмисного заподіяння шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи чи інших обов'язків або симуляції хвороби;
- за час перебування під арештом і за час проведення судово-медичної експертизи;
- за час примусового лікування, призначеного за постановою суду;
- у разі тимчасової непрацездатності у зв'язку із захворюванням або травмою, що сталися внаслідок алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння або дій, пов'язаних з таким сп'янінням;
- за період перебування застрахованої особи у відпустці без збереження заробітної плати, творчій відпустці, додатковій відпустці у зв'язку з навчанням.

Застраховані особи, які в період отримання допомоги по тимчасовій непрацездатності порушують режим, встановлений для них лікарем, або не з'являються без поважних причин у призначений строк на медичний огляд, у тому числі на лікарсько-консультативну комісію (ЛКК) чи медико-соціальну експертну комісію, втрачають право на цю допомогу з дня допущення порушення на строк, що встановлюється рішенням органу, який призначає допомогу по тимчасовій непрацездатності.

Допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується застрахованим особам залежно від страхового стажу в таких розмірах:

- 60 % середньої заробітної плати (доходу) — застрахованим особам, які мають страховий стаж до п'яти років;
- 80 % середньої заробітної плати (доходу) — застрахованим особам, які мають страховий стаж від п'яти до восьми років;
- 100 % середньої заробітної плати (доходу) — застрахованим особам, які мають страховий стаж понад вісім років;
- 100 % середньої заробітної плати (доходу) — таким застрахованим особам:
 - 1–4 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
 - одному з батьків або особі, що їх замінює та доглядає хвору дитину віком до 14 років, яка потерпіла від Чорнобильської катастрофи;
 - ветеранам війни та особам, на яких поширюється чинність Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”;
 - особам, віднесеним до жертв нацистських переслідувань відповідно до Закону України “Про жертви нацистських переслідувань”.

У разі втрати працездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання Фонд соціального страхування від нещасних випадків відповідно до Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” від 23 вересня 1999 р. фінансує всі витрати на лікування такого працівника.

Допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання виплачується в розмірі 100 % середнього заробітку (оподаткованого доходу) незалежно від страхового стажу. При цьому перші п'ять днів тимчасової непрацездатності оплачуються власником або уповноваженим ним органом за рахунок коштів підприємства, установи, організації.

Випадки підстав відмови у страхових виплатах і наданні соціальних послуг застрахованому, якщо нещасний випадок згідно із законодавством не визнаний пов'язаним з виробництвом:

- мали місце навмисні дії потерпілого, спрямовані на створення умов для настання страхового випадку;
- подання роботодавцем або потерпілим Фонду соціального страхування від нещасних випадків свідомо неправдивих відомостей про страховий випадок;
- вчинення застрахованим умисного злочину, що призвів до настання страхового випадку.

Практичні завдання

Задача 1. Громадянка Г. Жукова працює в медичному закладі на 0,5 бюджетної ставки і 0,5 ставки за спецрахунком. Вона звернулась до Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності з запитанням: “Чи зобов’язані врахувати під час оплати листка непрацездатності виплати за спецрахунком?”

Відповідь обґрунтуйте.

Задача 2. До Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності звернулися громадяни, які працюють в кооперативі “Ранок”, із запитанням: “Чи має право Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності вимагати від нас сплачувати до нього внески, виходячи з розміру мінімальної заробітної плати, якщо працюємо в кооперативі на умовах цивільно-правового договору і це не є нашою основною роботою?”

Проаналізуйте і дайте обґрунтовану відповідь.

Задача 3. До Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності звернулася суб’єкт підприємницької діяльності — фізична особа Т. Клименко, платник єдиного податку, яка займається господарською діяльністю без найманої праці з вересня 2004 року. У виконавчій дирекції Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності зареєстрована 10 січня 2005 р. як платник страхових внесків на добровільних засадах. За перший квартал 2005 р. мала дохід 1000 грн, але протягом кварталу страхові внески до Фонду сплачувала. З 21 лютого по 31 березня 2005 р. хворіла.

Чи має право Т. Клименко на допомогу по тимчасовій непрацездатності за рахунок коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності?

Проаналізуйте і дайте обґрунтовану відповідь.

Задача 4. Громадянин О. Гещук працює на підприємстві “Лагода” вантажником. У період з 7 лютого до 27 лютого 2005 р. хворів, про що було повідомлено начальника відділу. Листок непрацездатності подав до відділу кадрів 15 березня 2005 року. Адміністрація підприємства відмовила громадянину О. Гещуку в оплаті листка непрацездатності у зв'язку із запізненням у його поданні на 15 днів.

Чи правомірні дії адміністрації підприємства? Відповідь обґрунтуйте.

Питання для самоконтролю

1. Які нормативно-правові акти регулюють питання державної допомоги з тимчасової втрати працездатності?
2. Чи зараховуються до загального трудового стажу для призначення працівникам допомоги по тимчасовій непрацездатності періоди служби в Збройних силах і періоди навчання у вищих навчальних закладах освіти, професійно-технічних закладах?
3. Чи зараховується до страхового стажу для призначення працівникам допомоги по тимчасовій непрацездатності час відбуквання виправних робіт без позбавлення волі за місцем роботи?
4. Чи має право працюючий інвалід III групи на відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку і допомогу по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку?
5. Назвіть випадки підстав для відмови в наданні допомоги.
6. Назвіть умови надання допомоги з тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві.
7. Назвіть розміри допомоги з тимчасової непрацездатності.
8. Який порядок виплати допомоги з тимчасової непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.
9. Назвіть випадки підстав відмови у страхових виплатах і наданні соціальних послуг застрахованому, якщо нещасний випадок згідно із законодавством не визнаний пов'язаним з виробництвом.
10. Порядок надання допомоги по тимчасовій непрацездатності в разі здійснення санаторно-курортного лікування.

ДОПОМОГИ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ

Теоретичні питання

1. *Поняття допомоги на випадок безробіття та особи, що мають на неї право.*
2. *Умови та тривалість виплати допомоги по безробіттю.*
3. *Допомога у зв'язку з частковим безробіттям.*
4. *Матеріальна допомога застрахованим особам у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості.*
5. *Допомога на поховання.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

18.1. Поняття допомоги на випадок безробіття та особи, що мають на неї право

Допомога по безробіттю — це періодичні виплати, що надаються протягом встановленого законом терміну особам, визнаним у законному порядку безробітними, за рахунок коштів соціального страхування у розмірі, пропорційному страховому стажеві і втраченому заробітку, або в твердій сумі.

Умови і порядок надання такої допомоги регламентується Законом України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” від 2 березня 2000 року.

Відповідно до цього закону право на матеріальне забезпечення на випадок безробіття та соціальні послуги мають застраховані особи.

Платниками страхових внесків до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття є:

- роботодавці;
- наймані працівники;
- **у разі взяття участі** в загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні на випадок безробіття **на добровільних засадах:**
 - особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок);
 - фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, які не використовують найману працю;
 - фізичні особи, які виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими угодами;
 - громадяни України, які працюють за межами України та не застраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття країни, у якій вони перебувають, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Від сплати страхових внесків звільняються:

- роботодавці підприємств та організацій громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів становить не менше 50 % загальної кількості працюючих і за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить не менше 25 % суми витрат на оплату праці у частині витрат на оплату праці найманих працівників-інвалідів;
- роботодавці підприємств та організацій товариств УТОГ і УТОС;
- застраховані особи на період відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею шестирічного віку за медичним висновком;
- застраховані особи в частині отримання допомоги по частковому безробіттю.

Не є платниками страхових внесків особи, які не підлягають страхуванню на випадок безробіття:

- працюючі особи, які отримують або мають право на призначення пенсії за віком, у тому числі на пільгових умовах, пенсії за

вислугу років, а також особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку;

- іноземці та особи без громадянства, які тимчасово працюють за наймом в Україні, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Страхованню на випадок безробіття підлягають:

- особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту), включаючи тих, що проходять альтернативну (невійсько-ву) службу;
- особи, які працюють неповний робочий день або неповний робочий тиждень, та на інших підставах, передбачених законодавством про працю.

Особам, які підлягають страхуванню на випадок безробіття, видається свідоцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, яке є єдиним для всіх видів соціального страхування;

- незастраховані особи — військовослужбовці Збройних сил України, Прикордонних військ України, внутрішніх військ, військ цивільної оборони, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Служби безпеки України, органів внутрішніх справ України, звільнені з військової служби у зв'язку із скороченням чисельності або штату без права на пенсію та особи, які вперше шукають роботу, інші незастраховані особи у разі їх реєстрації в установленому порядку як безробітних;
- особи, які забезпечують себе роботою самостійно (члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок), фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, особи, які виконують роботи (послуги) згідно з цивільно-правовими угодами, а також громадяни України, які працюють за межами України та не застраховані в системі соціального страхування на випадок безробіття країни, в якій вони перебувають, мають право на забезпечення за цим Законом за умови сплати страховику страхових внесків.

Страхованню на випадок безробіття не підлягають:

- працюючі пенсіонери;
- особи, в яких відповідно до законодавства України виникло право на пенсію;

- іноземці та особи без громадянства, які тимчасово працюють за наймом в Україні, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

18.2. Умови та тривалість виплати допомоги по безробіттю

Умови надання допомоги по безробіттю, а також її розмір залежать від страхового стажу.

Страховий стаж обчислюється як сума періодів, протягом яких особа підлягала страхуванню на випадок безробіття та сплачувала страхові внески особисто або через рахунки роботодавця та роботодавцем.

До страхового стажу прирівнюється трудовий стаж, набутий працівником за час роботи на умовах трудового договору (контракту) до набрання чинності Законом України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”.

Право на допомогу по безробіттю залежно від страхового стану мають **застраховані особи**, визнані у встановленому порядку безробітними, які протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працювали на умовах повного або неповного робочого дня (тижня) не менше 26 календарних тижнів та сплачували страхові внески.

Розмір допомоги по безробіттю визначається у відсотках до середньої заробітної плати (доходу) застрахованої особи, визначеної відповідно до порядку обчислення середньої заробітної плати (доходу) для розрахунку виплат за загальнообов’язковим державним соціальним страхуванням, затвердженого Кабінетом Міністрів України, залежно від страхового стажу:

- до 2 років — 50 %;
- від 2 до 6 років — 55 %;
- від 6 до 10 років — 60 %;
- понад 10 років — 70 %.

Допомога по безробіттю виплачується залежно від тривалості безробіття у відсотках до визначеного розміру:

- перші 90 календарних днів — 100 %;
- протягом наступних 90 календарних днів — 80 %;
- у подальшому — 70 %.

У середньомісячну заробітну плату (дохід) для обчислення допомоги по безробіттю враховуються всі види виплат, на які нараховувалися страхові внески.

Особи, визнані в установленому порядку безробітними, які протягом 12 місяців, що передували початку безробіття, працювали менше 26 календарних тижнів, а також особи, які бажають відновити трудову діяльність після тривалої (більше 6 місяців) перерви, та застраховані особи, звільнені з останнього місяця роботи за підставами, передбаченими ст. 37, п. 3, 4, 7, 8 ст. 40, ст. 41 і 45 Кодексу законів про працю України, мають право на допомогу по безробіттю без урахування страхового стажу. *Допомога по безробіттю цій категорії осіб визначається у розмірі прожиткового мінімуму, встановленого законом.*

Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” обмежує виплату допомоги по безробіттю як у тривалості її виплати, так і в розмірі.

Допомога виплачується з 8-го дня після реєстрації застрахованої особи в установленому порядку в державній службі зайнятості:

- особам, які звільнилися з останнього місяця роботи за власним бажанням без поважних причин, з 91-го календарного дня і загальна тривалість її виплати не може перевищувати 360 календарних днів протягом двох років;
- для осіб передпенсійного віку — за 2 роки до настання права на пенсію, тривалість виплати не може перевищувати 720 календарних днів.

Допомога по безробіттю особам, які звільнилися з останнього місяця роботи за власним бажанням без поважних причин, призначається відповідно до частин першої п. 5 ст. 31 зазначеного закону, і її виплата починається з 91-го календарного дня.

Допомога по безробіттю не може бути вищою за середню заробітну плату, що склалася в галузях національної економіки відповідної області за минулий місяць, і нижчою за прожитковий мінімум, встановлений законом.

18.3. Допомога у зв’язку з частковим безробіттям

Часткове безробіття — вимушене тимчасове скорочення нормальної або встановленої законодавством України тривалості робочого часу, перерва в одержанні заробітку або скорочення його розміру через тимчасове припинення виробництва без припинення трудових відносин з причин економічного, технологічного, структурного характеру.

Допомога по частковому безробіттю надається застрахованим особам у разі втрати ними частини заробітної плати внаслідок вимушеного тимчасового скорочення нормальної чи встановленої на підприємстві відповідно до законодавства України тривалості робочого часу та (або) перерви в отриманні заробітної плати чи скороченні її розмірів у зв'язку з тимчасовим припиненням виробництва без переривання трудових відносин з причин економічного, технологічного та структурного характеру.

Умови надання допомоги по частковому безробіттю:

- простій на підприємстві або в цеху, на дільниці із замкнутим циклом виробництва, що має невідворотний і тимчасовий характер, який триває не менше одного місяця, не перевищує шести місяців і не залежить від працівника та роботодавця;
- простій протягом місяця, що охопив не менш як 30 % чисельності працівників підприємства або цеху, дільниці, в яких простої становлять 20 і більше відсотків робочого часу. У разі, якщо простій має сезонний характер або виникає виключно з організаційно-виробничих причин, а також у разі можливості працевлаштування працівників на інших дільницях, у цехах, на підприємствах, допомога по частковому безробіттю **не надається**.

Допомога через часткове безробіття не надається у разі, якщо працівник:

- відмовився від роботи, що відповідає його кваліфікації, на цьому або іншому підприємстві з повним робочим днем (тижнем);
- працює на даному підприємстві за сумісництвом;
- проходить альтернативну (невійськову) службу.

Допомога через часткове безробіття надається з першого дня простою, тривалість її виплати не може перевищувати 180 календарних днів протягом року.

Виплата допомоги по частковому безробіттю **здійснюється** роботодавцем за рахунок коштів Фонду.

Роботодавець не може звернутися за наступним одержанням з Фонду коштів для виплати працівникам допомоги через часткове безробіття раніше, ніж через рік після закінчення терміну виплати допомоги по частковому безробіттю.

18.4. Матеріальна допомога застрахованим особам у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості

Матеріальна допомога виплачується у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації відповідно до умов надання допомоги у зв'язку з безробіттям і в розмірах, передбачених ст. 22 та 23 Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”, і не підлягає зменшенню.

Виплата матеріальної допомоги здійснюється з першого дня навчання. Тривалість виплати матеріальної допомоги зараховується до загальної тривалості виплати допомоги у зв'язку з безробіттям і не може її перевищувати.

Безробітним, у яких закінчився строк виплати допомоги внаслідок безробіття, матеріальна допомога у зв'язку з безробіттям надається за умови, що середньомісячний сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації інвалідам із числа осіб, зазначених у частині другій ст. 22 Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”, не признається.

Безробітним, у яких закінчився строк виплати матеріальної допомоги по безробіттю, або непрацевдатним особам, які перебувають на їх утриманні, за умови, що середньомісячний сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує прожиткового мінімуму, може надаватися одноразова матеріальна допомога в розмірі 50 % прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Порядок надання матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного встановлюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері праці та соціальної політики за погодженням з правлінням Фонду.

Припинення виплат. Виплата допомоги у зв'язку з безробіттям, матеріальної допомоги у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації припиняється на період призначення безробітній жінці допомоги по вагітності та пологах, допомоги по догляду безробітним за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

18.5. Допомога на поховання

У разі смерті безробітного інваліда або особи, яка перебувала на його утриманні, за вибором осіб, які здійснювали поховання, виплачується допомога на поховання відповідно до ст. 29 Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття” або допомога на поховання чи відшкодування витрат на поховання за іншими законодавчими актами. Розмір цієї виплати становить не менше прожиткового мінімуму.

Практичні завдання

Задача 1. Приватне підприємство “Агро-інвест” має заборгованість із заробітної плати. На суму несплаченої заробітної плати не сплачено також внески до Фонду загальнообов’язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Чи мали право працівники служби зайнятості нарахувати пеню за несвоєчасну сплату на несплачену суму заробітної плати?

Задача 2. Приватний підприємець П. Шаренко, який перебуває на спрощеній системі оподаткування і сплачує єдиний податок, звернувся до місцевого центру зайнятості з вимогою про сплату компенсації витрат на заробітну плату працівника, який був прийнятий на роботу на дотаційне місце.

Чи правомірною вимога приватного підприємця? Які нормативні акти регулюють це питання?

Задача 3. До Державного центру зайнятості звернувся громадянин Н. Романко з запитанням: “Чи враховується грошова винагорода державним службовцям за сумлінну безперервну працю в органах державної влади, зразкове виконання трудових обов’язків у разі обчислення середньої заробітної плати для розрахунку допомоги по безробіттю?”

Відповідь обґрунтуйте.

Задача 4. Громадянин П. Сафронін у період з 1 вересня 2002 р. по 31 серпня 2004 р. працював учителем у середній загальноосвітній школі, під час якого отримував середній заробіток у розмірі 100 грн. У період з 1 вересня 2004 р. по 31 жовтня 2004 р. працював в іншому закладі освіти і звільнився на підставі норм, встановлених п. 2

ст. 36 КЗпП України. Середній заробіток на останньому місці становив 457 грн на місяць.

Який розмір допомоги по безробіттю має бути встановлений?

Задача 5. Громадянин О. Краско, інвалід II групи (інвалідність пов'язана з аварією на ЧАЕС), звернувся до районного центру зайнятості м. Києва з вимогою встановити йому допомогу по безробіттю. Трудовий стаж О. Краско становить 12 років.

Чи має він право на цю допомогу? Які громадяни не можуть бути визнані безробітними?

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття допомоги на випадок безробіття. Які особи мають право отримувати допомогу на випадок безробіття?
2. Хто є платниками страхових внесків до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття?
3. Перелічіть осіб, що звільняються від сплати страхових внесків на випадок безробіття.
4. Які особи підлягають страхуванню на випадок безробіття?
5. Назвіть умови та тривалість виплати допомоги по безробіттю.
6. Який розмір виплати допомоги по безробіттю?
7. Що таке допомога у зв'язку з частковим безробіттям?
8. Яким особам та на яких умовах надається допомога у зв'язку з частковим безробіттям?
9. Розкрийте поняття матеріальної допомоги застрахованим особам у період професійної допомоги, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості.
10. Який порядок припинення виплат матеріальної допомоги застрахованим особам у період професійної допомоги, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості?

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ З ОБОВ'ЯЗКОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ

Теоретичні питання

1. *Поняття нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.*
2. *Суб'єкти та об'єкти страхування від нещасного випадку.*
3. *Соціальні послуги і виплати, які здійснюються та відшкодовуються фондом соціального страхування від нещасних випадків.*
4. *Порядок відшкодування шкоди, заподіяної застрахованому ушкодженням його здоров'я.*
5. *Визначення ступеня втрати працездатності потерпілим.*
6. *Розгляд справ про страхові виплати.*
7. *Порядок і строки проведення страхових виплат.*

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття

19.1. Поняття нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання

Нещасний випадок — це обмежена в часі подія або раптовий вплив на працівника небезпечного виробничого фактора чи середовища, що сталися у процесі виконання ним трудових обов'язків, внаслідок яких заподіяно шкоду здоров'ю або настала смерть.

Перелік обставин, за яких настає страховий випадок, визначається Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади.

В окремих випадках, за наявності підстав, Фонд соціального страхування від нещасних випадків може визнати страховим нещасний випадок, що стався за обставин, не визначених переліком, наведеним у Законі України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”.

До **професійного захворювання** належить захворювання, що виникло внаслідок професійної діяльності застрахованого та зумовлюється виключно або переважно впливом шкідливих речовин і певних видів робіт та інших факторів, пов’язаних з роботою.

Перелік професійних захворювань за поданням спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади затверджує Кабінет Міністрів України.

В окремих випадках Фонд соціального страхування від нещасних випадків може визнати страховим випадком захворювання, не внесені до переліку професійних захворювань, визначених зазначеним законом, якщо на момент прийняття рішення медична наука має нові відомості, які дають підстави вважати це захворювання професійним.

Страховий ризик — обставини, внаслідок яких може статися страховий випадок.

Страховим випадком є нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання, що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму за обставин, зазначених у ст. 14 цього закону, з настанням яких виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення та/або соціальних послуг.

Професійне захворювання є страховим випадком також у разі його встановлення чи виявлення в період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів.

Нещасний випадок або професійне захворювання, яке сталося внаслідок порушення нормативних актів про охорону праці застрахованим, також є страховим випадком.

Порушення правил охорони праці застрахованим, яке спричинило нещасний випадок або професійне захворювання, не звільняє страховика від виконання зобов’язань перед потерпілим.

Факт нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання розслідується в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України, відповідно до Закону України “Про охорону праці”.

Підставою для оплати потерпілому витрат на медичну допомогу, здійснення медичної, професійної та соціальної реабілітації, а також для страхових виплат є акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання (отруєння) за встановленими формами.

19.2. Суб'єкти та об'єкти страхування від нещасного випадку

Суб'єктами страхування від нещасного випадку є застраховані громадяни, а в окремих випадках — члени їх сімей та інші особи, страховальники та страховик.

Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється страхування.

Страховальниками є роботодавці, а в окремих випадках — **застраховані особи**.

Страховик — Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

Об'єктом страхування від нещасного випадку є життя застрахованого, його здоров'я та працездатність.

Особи, що підлягають обов'язковому страхуванню від нещасного випадку:

- особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту);
- учні та студенти навчальних закладів, клінічні ординатори, аспіранти, докторанти, залучені до будь-яких робіт під час, перед або після занять; під час занять, коли вони набувають професійних навичок; у період проходження виробничої практики (стажування), виконання робіт на підприємствах;
- особи, які утримуються у виправних, лікувально-трудовах, виховно-трудовах закладах та залучаються до трудової діяльності на виробництві цих установ або на інших підприємствах за спеціальними договорами.

Заподіяння шкоди зародку внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання жінки під час її вагітності, у зв'язку з чим дитина народилася інвалідом, прирівнюється до нещасного випадку, який стався із застрахованим. Така дитина відповідно до медичного висновку вважається застрахованою, та до 18 років або до закінчення навчання, але не більш як до досягнення 23 років їй надається допомога Фонду соціального страхування від нещасних випадків.

19.3. Соціальні послуги і виплати, які здійснюються та відшкодовуються фондом соціального страхування від нещасних випадків

У разі настання страхового випадку Фонд соціального страхування від нещасних випадків зобов'язаний у встановленому законодавством порядку:

1) своєчасно та в повному обсязі відшкодовувати шкоду, заподіяну працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті, виплачуючи йому або особам, які перебували на його утриманні:

- допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;
- одноразову допомогу в разі стійкої втрати професійної працездатності або смерті потерпілого;
- щомісяця грошову суму в разі часткової чи повної втрати працездатності, що компенсує відповідну частину втраченого заробітку потерпілого;
- пенсію по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- пенсію у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання;
- допомогу дитині відповідно до ст. 9 Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності";

2) організувати поховання померлого, відшкодувати вартість пов'язаних з цим ритуальних послуг відповідно до місцевих умов;

3) сприяти створенню умов для своєчасного надання кваліфікованої першої невідкладної допомоги потерпілому в разі настання нещасного випадку, швидкої допомоги в разі потреби його госпіталізації, ранньої діагностики професійного захворювання;

4) організувати цілеспрямоване та ефективне лікування потерпілого у власних спеціалізованих лікувально-профілактичних закладах або на договірній основі в інших лікувально-профілактичних закладах з метою якнайшвидшого відновлення здоров'я застрахованого;

5) забезпечити потерпілому разом із відповідними службами охорони здоров'я за призначенням лікарів повний обсяг постійно до-

ступної, раціонально організованої медичної допомоги, яка повинна включати:

- обслуговування вузькопрофільними лікарями та лікарями загальної практики;
- догляд медичних сестер удома, в лікарні або в іншому лікувально-профілактичному закладі;
- акушерський та інший догляд удома або в лікарні під час вагітності та пологів;
- утримання в лікарні, реабілітаційному закладі, санаторії або іншому лікувально-профілактичному закладі;
- забезпечення необхідними лікарськими засобами, протезами, ортопедичними, коригуючими виробами, окулярами, слуховими апаратами, спеціальними засобами пересування, зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів).

З метою найповнішого виконання функцій, передбачених п. 4 і 5 частини першої ст. 21 зазначеного вище закону, Фонд соціального страхування від нещасних випадків створює спеціалізовану медичну та патронажну службу соціального страхування;

6) вжити всіх необхідних заходів для підтримання, підвищення та відновлення працездатності потерпілого;

7) забезпечити згідно з медичним висновком домашній догляд за потерпілим, допомогу у веденні домашнього господарства (або компенсувати йому відповідні витрати), сприяти наданню потерпілому, який проживає в гуртожитку, ізольованого житла;

8) відповідно до висновку лікарсько-консультаційної комісії або медико-соціальної експертної комісії проводити навчання та перекваліфікацію потерпілого у власних навчальних закладах або на договірній основі в інших закладах перенавчання інвалідів, якщо внаслідок ушкодження здоров'я або заподіяння моральної шкоди потерпілий не може виконувати попередню роботу; працевлаштовувати осіб із зниженою працездатністю;

9) організувати робочі місця для інвалідів самостійно або разом з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування чи з іншими заінтересованими суб'єктами підприємницької діяльності; компенсувати при цьому витрати виробництва, які не покриваються коштами від збуту виробленої продукції, за рахунок фонду;

10) у разі невідкладної потреби надавати інвалідам разову грошову допомогу, допомогу у вирішенні соціально-побутових питань за їх ра-

хунок або за рішенням виконавчої дирекції фонду та її регіональних управлінь — за рахунок фонду;

11) сплачувати за потерпілого внески на медичне та пенсійне страхування;

12) організовувати залучення інвалідів до участі у громадському житті.

Усі види соціальних послуг та виплат, передбачені ст. 21 Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”, надаються застрахованому та особам, які перебувають на його утриманні, незалежно від того, перебуває на обліку підприємство, на якому стався страховий випадок, у Фонді соціального страхування від нещасних випадків чи ні.

19.4. Порядок відшкодування шкоди, заподіяної застрахованому ушкодженням його здоров’я

Страховими виплатами є грошові суми, які згідно із ст. 21 Закону України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності” Фонд соціального страхування від нещасних випадків виплачує застрахованому чи особам, які мають на це право, у разі настання страхового випадку.

Зазначені грошові суми складаються з:

- страхової виплати втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності (щомісячної страхової виплати);
- страхової виплати в установлених випадках одноразової допомоги потерпілому (членам його сім’ї та особам, які перебували на утриманні померлого);
- страхової виплати пенсії по інвалідності потерпілому;
- страхової виплати пенсії у зв’язку з втратою годувальника;
- страхової виплати дитині, яка народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності;
- страхових витрат на медичну та соціальну допомогу.

Перерахування сум щомісячних страхових виплат і витрат на медичну та соціальну допомогу провадиться у разі:

- зміни ступеня втрати професійної працездатності;

- зміни складу сім'ї померлого;
- підвищення розміру мінімальної заробітної плати у порядку, визначеному законодавством.

Перерахування сум щомісячних страхових виплат провадиться також у разі зростання у попередньому календарному році середньої заробітної плати у галузях національної економіки за даними центрального органу виконавчої влади з питань статистики. Таке перерахування провадиться з 1 березня наступного року. При цьому визначена раніше сума щомісячної страхової виплати зменшенню не підлягає.

19.5. Визначення ступеня втрати працездатності потерпілим

Ступінь втрати працездатності потерпілим установлюється МСЕК за участю Фонду соціального страхування від нещасних випадків і визначається у відсотках професійної працездатності, яку мав потерпілий до ушкодження здоров'я. МСЕК установлює обмеження рівня життєдіяльності потерпілого, визначає професію, з якою пов'язане ушкодження здоров'я, причину, час настання та групу інвалідності у зв'язку з ушкодженням здоров'я, а також визначає необхідні види медичної та соціальної допомоги.

Огляд потерпілого проводиться МСЕК за умови подання акта про нещасний випадок на виробництві, акта розслідування професійного захворювання за встановленими формами, висновку спеціалізованого медичного закладу (науково-дослідного інституту профпатології чи його відділення) про професійний характер захворювання, направлення лікувально-профілактичного закладу або роботодавця чи профспілкового органу підприємства, на якому потерпілий одержав травму чи професійне захворювання, або робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків, суду чи прокуратури.

Позачергова експертиза проводиться МСЕК за заявою потерпілого, інших заінтересованих осіб, суду чи прокуратури.

За потерпілим, тимчасово переведеним на легшу нижчеоплачувану роботу, зберігається його середньомісячний заробіток на строк, визначений ЛКК, або до встановлення стійкої втрати професійної працездатності.

Стійкою втратою професійної працездатності вважається будь-яка втрата професійної працездатності, визначена МСЕК.

Необхідність переведення потерпілого на іншу роботу, її тривалість і характер установлюються ЛКК або МСЕК.

За згодою потерпілого роботодавець зобов'язаний надати йому рекомендовану ЛКК або МСЕК роботу за наявності відповідних вакансій. Якщо у встановлений ЛКК або МСЕК строк роботодавець не забезпечує потерпілого відповідною роботою, Фонд соціального страхування від нещасних випадків сплачує потерпілому страхову виплату у розмірі його середньомісячного заробітку.

Середньомісячний заробіток обчислюється в порядку, передбаченому ст. 34 Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”.

Потерпілому, який проходить професійне навчання або перекваліфікацію за індивідуальною програмою реабілітації (якщо з часу встановлення ступеня втрати професійної працездатності минуло не більше одного року), Фонд соціального страхування від нещасних випадків здійснює щомісячні страхові виплати у розмірі середньомісячного заробітку протягом строку, визначеного програмою реабілітації.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків оплачує вартість придбаних потерпілим інструментів, протезів та інших пристосувань, відшкодовує потерпілому інші необхідні витрати, пов'язані з його професійною підготовкою.

Сума щомісячної страхової виплати встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Ця сума не повинна перевищувати середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я.

Якщо потерпілому одночасно із щомісячною страховою виплатою призначено пенсію по інвалідності у зв'язку з одним і тим самим нещасним випадком, то їх сума не повинна перевищувати середньомісячний заробіток, який потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Визначені раніше сума щомісячної страхової виплати та пенсія по інвалідності зменшенню не підлягають.

У разі стійкої втрати професійної працездатності, встановленої МСЕК, Фонд соціального страхування від нещасних випадків проводить одноразову страхову виплату потерпілому, сума якої визначається із розрахунку середньомісячного заробітку потерпілого за кожний відсоток втрати потерпілим професійної працездатності, але не вище

чотирикратного розміру граничної суми заробітної плати (доходу), з якої справляються внески до фонду.

У разі, коли при подальших обстеженнях МСЕК потерпілому встановлено інший, вищий ступінь втрати стійкої професійної працездатності, з урахуванням іншої професійної хвороби або іншого каліцтва, пов'язаного з виконанням трудових обов'язків, йому провадиться одноразова виплата, сума якої визначається із розрахунку середньомісячного заробітку потерпілого за кожний відсоток збільшення ступеня втрати професійної працездатності відносно попереднього обстеження МСЕК, але не вище чотирикратного розміру граничної суми заробітної плати (доходу), з якої справляються внески до Фонду соціального страхування від нещасних випадків.

Якщо комісією з розслідування нещасного випадку встановлено, що ушкодження здоров'я настало не тільки з вини роботодавця, а й унаслідок порушення потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової допомоги зменшується на підставі висновку цієї комісії, але не більш як на 50 %.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків фінансує витрати на медичну та соціальну допомогу, в тому числі на додаткове харчування, придбання ліків, спеціальний медичний, постійний сторонній догляд, побутове обслуговування, протезування, санаторно-курортне лікування, придбання спеціальних засобів пересування тощо, якщо потребу в них визначено висновками МСЕК.

Якщо внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання потерпілий тимчасово втратив працездатність, Фонд соціального страхування від нещасних випадків фінансує всі витрати на його лікування.

Допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю виплачується в розмірі 100 % середнього заробітку (оподатковуваного доходу). При цьому перші п'ять днів тимчасової непрацездатності оплачуються власником або уповноваженим ним органом за рахунок коштів підприємства, установи, організації.

Додаткове харчування призначається на конкретно визначений строк за раціоном, який складає дієтолог чи лікар, що лікує, та який затверджує МСЕК. Неможливість забезпечення потерпілого додатковим харчуванням у лікувально-профілактичному або реабілітаційному закладі підтверджується довідкою за підписом головного лікаря (директора) цього закладу. В цьому разі компенсація витрат на додаткове харчування здійснюється Фондом соціального страхуван-

ня від нещасних випадків на підставі інформації органів державної статистики про середні ціни на продукти харчування у торговельній мережі того місяця, в якому їх придбали.

Витрати на ліки, лікування, протезування (крім протезів з дорогоцінних металів), придбання санаторно-курортних путівок, предметів догляду за потерпілим визначаються на підставі виданих лікарями рецептів, санаторно-курортних карток, довідок або рахунків про їх вартість.

Сума витрат на необхідний догляд за потерпілим залежить від характеру цього догляду, встановленого МСЕК, і не може бути меншою (на місяць) від:

- розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, — на спеціальний медичний догляд (масаж, уколи тощо);
- половини розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, — на постійний сторонній догляд;
- чверті розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на день виплати, — на побутове обслуговування (прибирання, прання білизни тощо).

Витрати на догляд за потерпілим відшкодовуються Фондом соціального страхування від нещасних випадків незалежно від того, ким вони здійснюються.

Інваліди I групи подають висновок МСЕК тільки для встановлення спеціального медичного догляду.

Якщо встановлено, що потерпілий потребує кількох видів допомоги, оплата провадиться за кожним її видом.

Потерпілому, який став інвалідом, періодично, але не рідше одного разу на три роки, а інвалідам I групи — щорічно безоплатно за медичним висновком надається путівка для санаторно-курортного лікування; у разі самостійного придбання путівки її вартість компенсує Фонд соціального страхування від нещасних випадків у розмірі, встановленому правлінням Фонду.

Потерпілому, який став інвалідом, компенсуються також витрати на проїзд до місця лікування і назад. Особі, яка супроводжує потерпілого, Фонд соціального страхування від нещасних випадків компенсує витрати на проїзд і житло згідно із законодавством про службові відрядження.

Потерпілому, який став інвалідом та використав щорічну відпустку до одержання путівки у санаторно-курортний заклад, роботодавець

надає додаткову відпустку для лікування (включаючи час проїзду) із збереженням на цей час середньомісячного заробітку, який він мав до ушкодження здоров'я, або заробітку, що склався перед відпусткою (за вибором потерпілого).

Щомісячні страхові виплати потерпілому протягом цього часу провадяться на загальних підставах.

За наявності у потерпілого відповідно до висновків МСЕК *медичних показань для одержання автомобіля* Фонд соціального страхування від нещасних випадків компенсує вартість придбання автомобіля з ручним керуванням, запасних частин до нього, пального, а також ремонту і технічного обслуговування та навчання керуванню автомобілем у розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Згідно з висновком МСЕК Фонд соціального страхування від нещасних випадків може відшкодувати й інші витрати.

У разі смерті потерпілого внаслідок нещасного випадку або професійного захворювання розмір одноразової допомоги його сім'ї повинен бути не меншим за п'ятирічну заробітну плату потерпілого і, крім того, не меншим за однорічний заробіток потерпілого на кожну особу, яка перебувала на його утриманні, а також на його дитину, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після смерті потерпілого.

У разі смерті потерпілого від нещасного випадку або професійного захворювання витрати на його поховання несе Фонд соціального страхування від нещасних випадків згідно з порядком, визначеним Кабінетом Міністрів України.

У разі смерті потерпілого суми страхових виплат особам, які мають на це право, визначаються із середньомісячного заробітку потерпілого за вирахуванням частки, яка припадала на потерпілого та працездатних осіб, що перебували на його утриманні, але не мали права на ці виплати.

У разі смерті потерпілого, який одержував страхові виплати і не працював, розмір відшкодування шкоди особам, зазначеним у ст. 33 зазначеного вище закону, визначається виходячи із суми щомісячних страхових виплат і пенсії, які одержував потерпілий на день його смерті, з відповідним коригуванням щомісячних страхових виплат згідно із ст. 29 зазначеного закону. Причинний зв'язок смерті потерпілого з одержаним каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я має підтверджуватися висновками відповідних медичних закладів.

Сума страхових виплат кожній особі, яка має на це право, визначається шляхом ділення частини заробітку потерпілого, що припадає на зазначених осіб, на кількість цих осіб.

Сума страхових виплат непрацездатним особам, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право, визначається в такому порядку:

- якщо кошти на утримання стягувалися за рішенням суду, страхові виплати визначаються в сумі, призначеній судом;
- якщо кошти на утримання не стягувалися в судовому порядку, сума страхової виплати встановлюється Фондом соціального страхування від нещасних випадків.

У разі, коли право на страхові виплати мають одночасно непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого, і непрацездатні особи, які не перебували на його утриманні, спочатку визначається сума страхових виплат особам, які не перебували на утриманні померлого.

Установлена зазначеним особам сума страхових виплат виключається із заробітку годувальника, а потім визначається сума страхових виплат особам, які перебували на утриманні померлого, у порядку, передбаченому ст. 33 цього закону.

Страхові виплати особам, які втратили годувальника, провадяться в повному розмірі без урахування призначеної їм пенсії у разі втрати годувальника та інших доходів.

Середньомісячний заробіток для обчислення суми страхових виплат потерпілому у зв'язку із втраченим ним заробітком (або відповідної його частини) визначається згідно з порядком обчислення середньої заробітної плати для виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

При обчисленні середньомісячного заробітку враховуються основна і додаткова заробітна плата, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати (у тому числі в натуральній формі), які включаються до фонду оплати праці і підлягають обкладенню податком з доходів фізичних осіб.

Середньомісячний заробіток, обчислений у порядку, передбаченому частиною десятою цієї статті, береться для визначення розміру одноразової допомоги потерпілому або членам його сім'ї та особам, які перебували на його утриманні, у разі смерті потерпілого.

У разі повторного ушкодження здоров'я середньомісячний заробіток, за бажанням потерпілого, обчислюється за відповідні періоди, що передували першому або повторному ушкодженню здоров'я. Сума страхової виплати в цьому разі визначається згідно із ступенем (у відсотках) втрати професійної працездатності, що встановлюється МСЕК за сукупністю випадків ушкодження здоров'я. Якщо повторне ушкодження здоров'я працівника настало з вини іншого роботодавця, страхова виплата провадиться на загальних підставах.

Якщо на час звернення за страховою виплатою документи про заробіток потерпілого до ушкодження здоров'я не збереглися, сума страхової виплати визначається за діючою на час звернення тарифною ставкою (окладом) за професією (посадою) на підприємстві (в галузі), на якому працював потерпілий, або за відповідною тарифною ставкою (окладом) подібної професії (посади), але не менше розміру мінімальної заробітної плати, встановленого на день виплати. Відсутність документів про заробіток підтверджується довідкою роботодавця або відповідного архіву.

У разі ушкодження здоров'я в період виробничого навчання (практики) сума страхової виплати визначається за діючою на підприємстві ставкою (окладом) тієї професії (спеціальності), якій навчався потерпілий, але не нижче найменшого розряду тарифної сітки відповідної професії.

Якщо у період навчання (практики) потерпілий одержував заробіток, сума страхової виплати визначається, за його згодою, із середньомісячного заробітку за цей період. За бажанням потерпілого сума страхової виплати може бути визначена із середньомісячного заробітку до початку виробничого навчання (практики).

Виплата пенсії по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання провадиться потерпілому відповідно до законодавства про пенсійне забезпечення, крім випадків, передбачених п. 2 ст. 8 та ст. 9 зазначеного закону.

Неповнолітній особі, яка відповідно до ст. 9 зазначеного закону народилася інвалідом внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання матері під час її вагітності, або особам, зазначеним у п. 2 ст. 8 зазначеного закону, які стали інвалідами під час відповідних занять або робіт, Фонд соціального страхування від нещасних випадків провадить щомісячні страхові виплати як інвалідам дитинства, а після досягнення ними 18 років – у розмірі середньомісячного заробітку, що склався на території області (міста) прожи-

вання цих осіб, але не менше середньомісячного заробітку в країні на день виплати.

Індексація суми страхової виплати провадиться відповідно до законодавства.

Якщо застрахований одночасно має право на безоплатне або пільгове отримання одних і тих же видів допомоги, забезпечення чи догляду згідно з цим законом та іншими законами, нормативно-правовими актами, йому надається право вибору відповідного виду допомоги, забезпечення чи догляду за однією з підстав.

У разі смерті потерпілого право на одержання щомісячних страхових виплат (пенсій згідно з підпунктом “д” пункту 1 частини першої ст. 21 зазначеного Закону) мають непрацездатні особи, які перебували на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитина померлого, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після його смерті.

Такими непрацездатними особами є:

- діти, які не досягли 16 років; діти з 16 до 18 років, які не працюють, або старші за цей вік, але через вади фізичного або розумового розвитку самі не спроможні заробляти; діти, які є учнями, студентами (курсантами, слухачами, стажистами) денної форми навчання, — до закінчення навчання, але не більш як до досягнення ними 23 років;
- жінки, які досягли 55 років, і чоловіки, які досягли 60 років, якщо вони не працюють;
- інваліди — члени сім'ї потерпілого на час інвалідності;
- неповнолітні діти, на утримання яких померлий виплачував або був зобов'язаний виплачувати аліменти;
- непрацездатні особи, які не перебували на утриманні померлого, але мають на це право.

Право на одержання страхових виплат у разі смерті потерпілого мають також дружина (чоловік) або один з батьків померлого чи інший член сім'ї, якщо він не працює та доглядає дітей, братів, сестер або онуків потерпілого, які не досягли 8-річного віку.

Пенсія у разі смерті годувальника призначається і виплачується згідно із законодавством.

Документи, що подаються для розгляду справ про страхові виплати:

- акт розслідування нещасного випадку або акт розслідування професійного захворювання за встановленими формами та

(або) висновок МСЕК про ступінь втрати професійної працездатності застрахованого чи копія свідоцтва про його смерть;

- документи про необхідність подання додаткових видів допомоги.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків приймає рішення про виплати у разі втрати годувальника за умови подання таких документів, які видаються відповідними організаціями в триденний строк з моменту звернення заявника:

- копії свідоцтва органу реєстрації актів громадянського стану про смерть потерпілого;
- довідки житлово-експлуатаційної організації, а за її відсутності — довідки виконавчого органу ради чи інших документів про склад сім'ї померлого, в тому числі про тих, хто перебував на його утриманні, або копії відповідного рішення суду;
- довідки житлово-експлуатаційної організації, а за її відсутності — виконавчого органу ради про батьків або іншого члена сім'ї померлого, який не працює та доглядає дітей, братів, сестер чи онуків померлого, які не досягли 8-річного віку;
- довідки навчального закладу про те, що член сім'ї потерпілого віком від 18 до 23 років, який має право на відшкодування шкоди, навчається за денною формою навчання;
- довідки навчального закладу інтернатного типу про те, що член сім'ї потерпілого, який має право на відшкодування шкоди, перебуває на утриманні цього закладу.

Факт перебування на утриманні потерпілого у разі відсутності відповідних документів і неможливості їх відновлення встановлюється в судовому порядку.

Якщо застрахований або члени його сім'ї за станом здоров'я чи з інших причин не спроможні самі одержати зазначені вище документи, їх одержує та подає відповідний страховий експерт Фонду соціального страхування від нещасних випадків.

19.6. Розгляд справ про страхові виплати

Фонд соціального страхування від нещасних випадків розглядає справу про страхові виплати на підставі заяви потерпілого або заінтересованої особи за наявності всіх необхідних документів і приймає відповідні рішення у десятиденний строк, не враховуючи дня надходження зазначених документів.

Рішення оформляється постановою, в якій зазначаються дані про осіб, які мають право на страхові виплати, розміри виплат на кожного члена сім'ї та їх строки або обґрунтування відмови у виплатах; до постанови додаються копії необхідних документів.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків **може затримати страхові виплати** до з'ясування підстав для виплат, якщо документи про нещасний випадок оформлені з порушенням установлених вимог.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків може відмовити у страхових виплатах і наданні соціальних послуг застрахованому, якщо мали місце:

- навмисні дії потерпілого, спрямовані на створення умов для настання страхового випадку;
- подання роботодавцем або потерпілим Фонду соціального страхування від нещасних випадків свідомо неправдивих відомостей про страховий випадок;
- вчинення застрахованим умисного злочину, що призвів до настання страхового випадку.

Фонд соціального страхування від нещасних випадків може відмовити у виплатах і наданні соціальних послуг застрахованому, якщо нещасний випадок згідно із законодавством не визнаний пов'язаним з виробництвом.

Страхові виплати і надання соціальних послуг може бути припинено:

1) на весь час проживання потерпілого за кордоном, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України;

2) на весь час, протягом якого потерпілий перебуває на державному утриманні, за умови, що частка виплати, яка перевищує вартість такого утримання, надається особам, які перебувають на утриманні потерпілого;

3) якщо з'ясувалося, що виплати призначено на підставі документів, які містять неправдиві відомості. Сума витрат на страхові виплати, отримані застрахованим, стягується в судовому порядку;

4) якщо страховий випадок настав внаслідок навмисного наміру заподіяння собі травми;

5) якщо потерпілий ухиляється від медичної чи професійної реабілітації або не виконує правил, пов'язаних з установленням чи пере-

глядом обставин страхового випадку, або порушує правила поведінки та встановлений для нього режим, що перешкоджає одужанню;

б) в інших випадках, передбачених законодавством.

Якщо на утриманні потерпілого перебувають члени сім'ї, які проживають на території України, виплати у випадках, передбачених п. 1 і 5 ст. 38 Закону України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”, не припиняються, а лише зменшуються на суму, що не перевищує 25 % усієї суми виплат.

19.7. Порядок і строки проведення страхових виплат

Страхові виплати провадяться щомісячно в установлені Фондом соціального страхування від нещасних випадків дні на підставі постанови цього Фонду або рішення суду:

- потерпілому — з дня втрати працездатності внаслідок нещасного випадку або з дати встановлення професійного захворювання;
- особам, які мають право на виплати у зв'язку із смертю годувальника, — з дня смерті потерпілого, але не раніше дня виникнення права на виплати.

Одноразова допомога виплачується потерпілому в місячний строк з дня визначення МСЕК стійкої втрати професійної працездатності, а в разі смерті потерпілого — у місячний строк з дня смерті застрахованого особам, які мають на це право.

Якщо справи про страхові виплати розглядаються вперше по закінченні трьох років з дня втрати потерпілим працездатності внаслідок нещасного випадку або з дня смерті годувальника, страхові виплати провадяться з дня звернення.

Виплати, призначені, але не одержані своєчасно потерпілим або особою, яка має право на одержання виплат, провадяться за весь минулий час, але не більш як за три роки з дня звернення за їх одержанням.

Страхові виплати провадяться протягом строку, на який встановлено втрату працездатності у зв'язку із страховим випадком, а фінансування додаткових витрат згідно із ст. 21 зазначеного вище закону — протягом строку, на який визначено потребу в них.

Страхові виплати провадяться протягом строку, встановленого МСЕК або ЛКК. Строк проведення страхових виплат продовжується з дня їх припинення і до часу, встановленого при наступному огляді МСЕК або ЛКК, незалежно від часу звернення потерпілого або заінтересованих осіб до Фонду соціального страхування від нещасних випадків. При цьому сума страхових виплат за минулий час виплачується за умови підтвердження МСЕК втрати працездатності та причинного зв'язку між настанням непрацездатності й ушкодженням здоров'я.

Якщо потерпілому або особам, які мають право на одержання страхової виплати, з вини Фонду соціального страхування від нещасних випадків своєчасно не визначено або не виплачено суми страхової виплати, ця сума виплачується без обмеження протягом будь-якого строку та підлягає коригуванню у зв'язку із зростанням цін на споживчі товари та послуги в порядку, встановленому ст. 34 Закону України “Про оплату праці”.

Страхові виплати за поточний місяць провадяться протягом місяця з дня настання страхового випадку. Доставка і переказ сум, що виплачуються потерпілим, здійснюються за рахунок Фонду соціального страхування від нещасних випадків.

За бажанням одержувачів ці суми можуть перераховуватися на їх особові рахунки в банку.

Суми, одержані в рахунок страхових виплат потерпілим або особою, яка має право на ці виплати, можуть бути утримані Фондом соціального страхування від нещасних випадків, якщо рішення про їх виплату прийнято на підставі підроблених документів або подано свідомо неправдиві відомості, а також якщо допущено помилку, яка впливає на суму страхових виплат.

Належні суми страхових виплат, що з вини Фонду соціального страхування від нещасних випадків не були своєчасно виплачені особам, які мають на них право, у разі смерті цих осіб виплачуються членам їх сімей, а в разі їх відсутності — включаються до складу спадщини.

Потерпілим, які проживають у будинках-інтернатах для громадян похилого віку та інвалідів, пансіонатах для ветеранів війни та праці, щомісячні суми страхових виплат перераховуються на рахунок зазначених установ з виплатою різниці між сумою страхової виплати та вартістю утримання в них, але не менш як 25 % призначеної суми страхової виплати (втраченого заробітку).

Якщо на утриманні потерпілого, який проживає у будинку-інтернаті для громадян похилого віку та інвалідів, пансіонаті для ветеранів війни та праці, є непрацевдатні члени сім'ї, сума страхової виплати сплачується в такому порядку: на одну непрацевдатну особу, яка перебуває на утриманні, — чверть, на двох — третина, на трьох і більше — половина суми страхової виплати. Частина суми страхової виплати, що залишається після відрахування вартості утримання в цих установах, але не менш як 25 %, виплачується потерпілому.

Суми страхових виплат, нараховані особі, яка їх одержує в період її перебування в дитячому будинку, закладі інтернатного типу, перераховуються на спеціальний рахунок і виплачуються їй після закінчення навчання у цьому закладі.

У разі відбування потерпілим покарання у вигляді позбавлення волі належні йому суми страхових виплат перераховуються на спеціальний рахунок і виплачуються йому після звільнення з місця позбавлення волі, а особи, які перебувають на утриманні потерпілого, одержують виплати в установленому порядку.

У разі виїзду потерпілого або осіб, які мають право на страхові виплати, на постійне місце проживання за межі України визначені на зазначені цілі суми переказуються Фондом соціального страхування від нещасних випадків на їх адресу в порядку, передбаченому міждержавними угодами.

Котії рішень Фонду соціального страхування від нещасних випадків або суду про призначення страхових виплат, заяви потерпілих та інших заінтересованих осіб про призначення виплат з усіма необхідними документами зберігаються Фондом соціального страхування від нещасних випадків.

Через два роки після припинення страхових виплат зазначені справи передаються на постійне зберігання до архівних установ у порядку, визначеному законодавством.

Практичні завдання

Задача 1. Громадянин Г. Жуковський внаслідок нещасного випадку, що стався у 1962 р., отримав III групу інвалідності. Після цього він продовжував працювати на підприємстві за тією ж спеціальністю до 1990 р. і одержував доплату за інвалідність. У 1990 р. йому була призначена пенсія за віком без доплати за інвалідність.

Чи має право громадянин Г. Жуковський оформити відшкодування заподіяної на виробництві шкоди, якщо підприємство, на якому було ушкоджено здоров'я, ліквідовано, а під час установаження інвалідності не було визначено відсоток втрати працездатності? Проаналізуйте та дайте обґрунтовану відповідь.

Задача 2. Слюсар О. Ковтун в обідню перерву вживав алкогольні напої, за що його було відсторонено від роботи і відправлено додому. Дорогою до прохідної він упав у відкритий каналізаційний люк, який не було огорожено. В результаті падіння О. Ковтун отримав струс мозку і перелом ноги.

Чи можна вважати отримане О. Ковтуном каліцтво нещасним випадком на виробництві? Якщо так, то на які види страхового забезпечення він має право? Визначте їх розмір.

Задача 3. Внаслідок порушення технологічних правил у котельній стався вибух і загинув робітник І. Василенко. Сім'я померлого складалася з працездатної непрацюючої дружини і двох дітей 3 і 7 років.

Хто з членів сім'ї має право на страхове відшкодування і на які види?

Питання для самоконтролю

1. Який порядок відшкодування моральної шкоди через тривале перебування в лікарні у зв'язку з нещасним випадком на виробництві?
2. Як визначається конкретна професія, що спричинила професійне захворювання, якщо працівник до захворювання працював за кількома професіями?
3. Який порядок призначення та здійснення страхових виплат потерпілим внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності?
4. Як визначається ступінь втрати працездатності потерпілим?
5. Дайте визначення понять “нещасний випадок на виробництві” та “професійне захворювання”.
6. Які захворювання належать до професійних? Які органи видають ці списки?
7. Що таке страховий випадок? Який порядок його фіксації?

8. Перелічіть суб'єкти та об'єкти страхування від нещасного випадку.
9. Який порядок відшкодування шкоди, заподіяної застрахованому ушкодженням його здоров'я?
10. Які строки проведення страхових виплат встановлені законодавством?

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Нормативна

1. *Конституція* України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. *Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права людини і громадянина* // ВВР УРСР. — 1976. — № 17. — Ст. 291.
3. *Європейський кодекс соціального забезпечення* від 16 квітня 1964 р. // Законодавство України про соціальний захист населення (5-е вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 5–33.
4. *Конвенція МОП № 102 “Про мінімальні норми соціального забезпечення”* // Міжнародне законодавство про охорону праці і Конвенції та рекомендації МОП. — К.: Основа, 1997. — Т. 3. — С. 249.
5. *Конвенція МОТ № 118 “О равноправии граждан страны, иностранцев и лиц без гражданства в области социального обеспечения”* (Женева, 6 июня 1962 г.) // Международная организация труда. Конвенции и рекомендации. — 1919–1956. — Т. 2.
6. *Соглашение о гарантиях прав граждан государств-участников СНГ в области пенсионного обеспечения* (Москва, 13 марта 1982 г.) // Бюллетень международных договоров. — 1993. — № 4. — С. 26.
7. *Тимчасова угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про гарантії прав громадян, які працювали в районах Крайньої Півночі та місцевостях, що прирівняні до районів Крайньої Півночі, в галузі пенсійного забезпечення* від 15 січня 1993 р. // Урядовий кур’єр. — 1996. — 20 серп.
8. *Основи законодавства України про загальнообов’язкове державне соціальне страхування* від 14 січня 1998 р. // ВВР України. — 1998. — № 23. — Ст. 121.

9. *Закон України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали в результаті Чорнобильської катастрофи”* від 28 лютого 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 16. — Ст. 200.
10. *Закон України “Про основи соціальної захищеності інвалідів України”* від 21 березня 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 21. — Ст. 252.
11. *Закон України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні”* від 17 квітня 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 22. — Ст. 262.
12. *Закон України “Про пенсійне забезпечення”* від 5 листопада 1991 р. // ВВР України. — 1992. — № 3. — Ст. 10.
13. *Закон України “Про прокуратуру”* від 5 листопада 1991 р. // ВВР України. — 1991. — № 53. — Ст. 793.
14. *Закон України “Про соціальний і правовий захист військово-службовців та членів їх сімей”* від 20 грудня 1991 р. // ВВР України. — 1992. — № 15. — Ст. 190.
15. *Закон України “Про Державний бюджет України на 2007 рік”* від 19 грудня 2006 р. // Урядовий кур’єр. — 2006. — № 243.
16. *Закон України “Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України”* від 28.12.2007 // ВВР України. — 2008. — № 5–8. — Ст. 78.
17. *Закон України “Про службу безпеки України”* від 25 березня 1992 року // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 1996. — № 4.
18. *Закон України “Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб”* від 9 квітня 1992 р. // ВВР України. — 1992. — № 29. — Ст. 399.
19. *Закон України “Про статус народного депутата України”* від 17 листопада 1992 року // ВВР України. — 1993. — № 3. — Ст. 17.
20. *Закон України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми”* від 21 листопада 1992 р. // ВВР України. — 1993. — № 5. — Ст. 21.
21. *Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”* від 22 жовтня 1993 р. // ВВР України. — 1993. — № 45. — Ст. 425.
22. *Закон України “Про статус суддів”* від 15 грудня 1993 р. // ВВР України. — 1993. — № 8. — Ст. 56.

23. *Закон України “Про державну службу”* від 16 грудня 1993 р. // ВВР України. — 1993. — № 52. — Ст. 490.
24. *Закон України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні”* від 16 грудня 1993 р. // ВВР України. — 1994. — № 4. — Ст. 18.
25. *Закон України “Про збір на обов’язкове державне пенсійне страхування”* від 26 червня 1997 року // ВВР України. — 1997. — № 37. — Ст. 237.
26. *Закон України “Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів в Україні”* від 23 вересня 1997 року // ВВР України. — 1997. — № 50. — Ст. 302.
27. *Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність”* від 1 грудня 1998 року // ВВР України. — 1999. — № 2–3. — Ст. 20.
28. *Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”* від 23 вересня 1999 р. // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 156–193.
29. *Закон України “Про прожитковий мінімум”* від 15 липня 1999 р. // Законодавство України про соціальний захист населення (5-е вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 361–365.
30. *Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”* від 2 березня 2000 р. // ВВР України. — 2000. — № 22. — Ст. 171.
31. *Закон України “Про жертви нацистських переслідувань”* від 23 березня 2000 р. // Офіц. вісн. України. — 2000. — № 16. — Ст. 652.
32. *Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”* від 23 березня 2000 р. // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 406–416.
33. *Закон України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям”* від 1 червня 2000 р. // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 134–141.

34. *Закон України “Про пенсії за особливі заслуги перед Україною”* від 1 червня 2000 р. // ВВР України. — 2000. — № 35. — Ст. 289.
35. *Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії”* від 5 жовтня 2000 р. // Офіц. вісн. України. — 2000. — № 44. — Ст. 1876.
36. *Закон України “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам”* від 16 листопада 2000 р. // ВВР України. — 2001. — № 1. — Ст. 2.
37. *Закон України “Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування у зв’язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, зумовленими народженням і похованням”* від 18 січня 2001 р. // ВВР України. — 2001. — № 14. — Ст. 71.
38. *Закон України “Про державну допомогу сім’ям з дітьми”* від 22 березня 2001 р. // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 124–133.
39. *Закон України “Про охорону дитинства”* від 26 квітня 2001 р. // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 105–123.
40. *Закон України “Про службу в органах місцевого самоврядування”* від 7 червня 2001 року // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 26. — Ст. 1151.
41. *Закон України “Про соціальні послуги”* від 19 червня 2003 р. // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 377–386.
42. *Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”* від 9 липня 2003 р. // Офіц. вісн. України. — 2003. — № 33. — Ст. 1770.
43. *Закон України “Про недержавне пенсійне забезпечення”* від 9 липня 2003 року.
44. *Закон України “Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам”* від 18 травня 2004 р. // ВВР України. — 2004. — № 33–34. — Ст. 404.
45. *Закон України “Про соціальний захист дітей війни”* від 18 листопада 2004 р. // Офіц. вісн. України. — 2004. — № 50. — Ст. 3258.

46. Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” від 13 січня 2005 р. // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 390–406.
47. *Постанова* Кабінету Міністрів України “Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та членам їхніх сімей” № 393 від 17 липня 1992 р. // ЗП України. — 1992. — № 7. — Ст. 182.
48. *Постанова* Кабінету Міністрів України “Про затвердження списків виробництв, робіт, професій, посад і показників, зайнятість в яких дає право на пенсію за віком на пільгових умовах” від 11 березня 1994 р. № 162 // Людина і праця. — 1994. — № 5–10.
49. *Постанова* Кабінету Міністрів України “Про затвердження нового Порядку обчислення пенсій по інвалідності, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання, і пенсій у зв’язку з втратою годувальника внаслідок Чорнобильської катастрофи” від 30 травня 1997 року // Офіц. вісн. України. — 1997. — № 23. — Ст. 80.
50. *Постанова* Кабінету Міністрів України “Деякі питання призначення і виплати допомоги сім’ям з дітьми” від 11 січня 2007 р. // Урядовий кур’єр. — 2007. — № 7.
51. *Постанова* Кабінету Міністрів України “Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку” від 14 січня 2004 р. № 12 // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 456–458.
52. *Положення* про медико-соціальну експертизу: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 1992 року // ЗП України. — 1992. — № 3. — Ст. 69.
53. *Положення* про порядок призначення та виплати державної допомоги сім’ям з дітьми: Затв. Міністерством праці, Міністерством освіти, Міністерством соціального захисту населення і Міністерством фінансів України // Урядовий кур’єр. — 1993. — 25 берез.

54. *Положення про порядок призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та ліквідного побутового (рідкого) палива*: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 1995 р. № 848 // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 423–435.
55. *Положення про Міністерство праці та соціальної політики України*: Затв. Указом Президента України від 30 серпня 2000 р. // Офіц. вісн. України. — 2000. — № 35. — Ст. 1482.
56. *Положення про Пенсійний фонд України*: Затв. Указом Президента України від 1 березня 2001 р. № 121/2001 // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 9. — Ст. 350.
57. *Положення про Фонд соціального захисту інвалідів*: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України № 1434 від 26 вересня 2002 р. // Офіц. вісн. України. — 2002. — № 39. — Ст. 1818.
58. *Положення про Державну соціальну службу для сім'ї, дітей та молоді*: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2004 р. № 1125 // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 419–422.
59. *Порядок підтвердження наявного трудового стажу для призначення пенсій за відсутності трудової книжки або відповідних записів у ній*: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України № 637 від 12 серпня 1993 р. // ЗП України. — 1993. — № 12. — Ст. 273.
60. *Порядок організації та проведення медико-соціальної експертизи втрати працездатності*: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України № 221 від 4 квітня 1994 р. // ЗП України. — 1994. — № 8. — Ст. 190.
61. *Порядок обчислення стажу державної служби*: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України № 283 від 3 травня 1994 р. // ЗП України. — 1994. — № 8. — Ст. 213.
62. *Порядок виплати допомоги на поховання*: Затв. наказом Міністерства соціального захисту населення України, Міністерства фінансів України, Міністерства праці України, Державного комітету по житлово-комунальному господарству України, Фонду соціального страхування України та Пенсійного Фонду України від 29 жовтня 1996 р. // Законодавство України

- про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 452–456.
63. *Порядок* надання державної соціальної допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: Затв. наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства фінансів України і Міністерства охорони здоров'я України від 30 квітня 2002 р. // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 499–515.
64. *Порядок* призначення і виплати державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 250 // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 469–476.
65. *Порядок* визначення середньомісячного фактичного заробітку у разі призначення пенсії працівникам, зайнятим на сезонних роботах: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2003 р. № 1151 // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 436–437.
66. *Методика* обчислення сукупного доходу сім'ї для всіх видів соціальної допомоги: Затв. наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства фінансів України, Державного комітету статистики України, Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України від 15 листопада 2001 р. // Законодавство України про соціальний захист населення (5-те вид., змін. та доп.) / О. М. Роїна. — К.: КНТ, 2007. — С. 460–468.
67. *Правила* обчислення загального трудового стажу для призначення працівникам допомоги по тимчасовій непрацездатності: Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 1998 р. // Офіц. вісн. України. — 1998. — № 42. — Ст. 1556; 2000. — № 17. — Ст. 713.
68. *Інструкція* про порядок ведення трудових книжок на підприємствах, в установах, організаціях: Затв. наказом Міністерства праці і соціальної політики України, Міністерства юстиції України, Мінсоцзахисту України від 29 липня 1993 р. // Люди-

на і праця. — 1993. — № 9–10; Офіц. вісн. України. — 2001. — № 27. — Ст. 1229.

69. *Список професійних захворювань та Інструкція про застосування переліку професійних захворювань: Затв. наказом Міністерства охорони здоров'я, Міністерства праці і соціальної політики, Академії медичних наук України від 29 грудня 2000 р. // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 5. — Ст. 199.*

Основна

70. *Закон України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”:* Наук.-практ. коментар: Інтегрований навчально-атестаційний комплекс / Б. О. Зайчук, О. Б. Зарудний, С. Б. Березіна. — К.: АВТ, 2005. — 1024 с.
71. *Бойко М. Д.* Право соціального забезпечення України: Навч. посіб. — 3-тє вид. — К.: Атіка, 2006. — 380 с.
72. *Болотіна Н. Б.* Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. — К.: Знання, 2005. — 381 с.
73. *Мачульская Е. Е.* Право социального обеспечения. Перспективы развития. — М.: Городец, 2000. — 144 с.
74. *Право социального обеспечения: Учеб. пособие /* Под ред. К. Н. Гусова. — М.: Проспект, 2001. — 324 с.
75. *Прилипка С. М.* Проблеми теорії права соціального забезпечення.—Х.: ПП “Берека-Нова”, 2006. — 260 с.
76. *Синчук С. М., Бурак В. Я.* Право соціального забезпечення України: Навч. посіб. / За ред. С. М. Синчук. — К.: Т-во “Знання”, КОО, 2003. — 306 с.
77. *Синчук С. М.* Право соціального забезпечення України: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2006. — 318 с.
78. *Сирота И. М.* Право социального обеспечения в Украине. — Харьков: Одиссей, 2006. — 432 с.
79. *Сташків Б. І.* Теорія соціального забезпечення. — К.: Т-во “Знання”, КОО, 2003. — 306 с.
80. *Тучкова Э. Г., Захаров М. Л.* Право социального обеспечения России. — М.: БЕК, 2001. — 386 с.
81. *Ярошенко І. С.* Право соціального забезпечення: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. — К.: КНЕУ, 2004. — 96 с.
82. *Ярошенко І. С.* Право соціального забезпечення: Навч.-метод. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. — 232 с.

83. *Безугла Я. І.* Трудовий стаж і його юридичне значення. — К., 1979. — 47 с.
84. *Боднарук М. І.* Соціальне страхування в Україні: правові аспекти становлення та розвитку. — Чернівці: Рута, 2002. — 247 с.
85. *Болотіна Н. Б.* Концепція кодифікації законодавства України про соціальне забезпечення // *Право України.* — 1996. — № 7. — С. 51–53.
86. *Болотіна Н. Б.* Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблеми термінів і понять // *Право України.* — 2000. — № 4. — С. 37–39.
87. *Болотіна Н. Б.* Право соціального забезпечення: системно-структурний аналіз // *Право України.* — 2001. — № 5. — С. 24–29.
88. *Борецька Н. П.* Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми. — Донецьк: Янтар, 2001. — 351 с.
89. *Васильєва Ю. В.* Основания для дифференциации правового регулирования пенсионных отношений // *Правоведение.* — 1998. — № 3. — С. 76–81.
90. *Вихров Д. Г.* Страховой стаж и его юридическое значение в праве социального обеспечения: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2001. — 27 с.
91. *Гаряча О. В.* Окремі питання пенсійного забезпечення // *Соціальний захист.* — 1998. — № 8. — С. 27–40.
92. *Гуцин И. В.* Советское право социального обеспечения. Вопросы теории. — Минск: Наука и техника, 1982. — 176 с.
93. *Дегтярев Г. П.* Пенсионные реформы в России. — М.: Academia, 2003. — 336 с.
94. *Зайкин А. Д.* Правоотношения по пенсионному обеспечению. — М.: Изд-во МГУ, 1974. — 192 с.
95. *Захист* соціальних прав людини і громадянина в Україні: проблеми юридичного забезпечення: Матеріали наук.-практ. конф. 30 січня 2003 р., м. Київ / За ред. Н. Б. Болотіної. — К.: “МП “Леся”, 2003. — 200 с.
96. *Иванова Р. И.* Правоотношения по социальному обеспечению в СССР. — М.: Изд-во МГУ, 1986. — 176 с.
97. *Иванова Р. И., Тарасова В. А.* Предмет и метод советского права социального обеспечения. — М.: Изд-во МГУ, 1983. — 168 с.

98. Катков В. Ю. Совершенствование законодательства в области социальной политики // Современное право. — 2003. — № 2. — С. 5–9.
99. Прилишко С. М. Недержавне пенсійне забезпечення у системі соціального захисту в Україні // Проблеми законності. — Вип. 43. — Х., 2000. — С. 63–66.
100. Прилишко С. Розмежування права соціального забезпечення і трудового права // Право України. — 1999. — № 10. — С. 58–60.
101. Сивак С. Конституційні гарантії права на пенсійне забезпечення і пенсійна реформа // Право України. — 1997. — № 12. — С. 70–74.
102. Сивак С. Організаційно-правові основи недержавного пенсійного забезпечення // Право України. — 1999. — № 1. — С. 119–121.
103. Сивак С. Пенсійна реформа: принципи пенсійного забезпечення // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. — Вип. 35. — Л., 2000. — С. 341–345.
104. Сивак С. М. Пенсійне страхування та пенсійна реформа: теоретичні основи // Право України. — 1999. — № 9. — С. 61–64.
105. Сивак С. Правові підстави пенсійних правовідносин і пенсійна реформа // Держава і право: Щорічник наукових праць молодих вчених. — К., 1999. — Вип. 2. — С. 268–275.
106. Сивак С. М. Правові проблеми пенсійного забезпечення в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1999. — 18 с.
107. Социальный кодекс Российской Федерации: проблемы кодификации законодательства о социальном обеспечении. — Новосибирск, 2004. — 460 с.
108. Стаховська Н. М. Відносини в праві соціального забезпечення: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2000. — 21 с.
109. Стаховська Н. М. Соціальне забезпечення чи захист // Підприємництво, господарство і право. — 2000. — № 8. — С. 54–57.
110. Сташків Б. Загальна характеристика юридичних фактів у пенсійному забезпеченні // Право України. — 1998. — № 1. — С. 115–119.
111. Сташків Б. Метод права соціального забезпечення: його визначення // Право України. — 2000. — № 12. — С. 37–39.
112. Сташків Б. І. Поняття права соціального забезпечення // Право України. — 2000. — № 5. — С. 24–26.

113. *Сташків Б.* Предмет права соціального забезпечення: погляд на проблему // Право України. — 2000. — № 9. — С. 71–75.
114. *Сташків Б.* Функції права соціального забезпечення: вимоги сьогодення // Право України. — 2001. — № 7. — С. 66–69.
115. *Стычинский Б. С.* Проблемы совершенствования правового регулирования социального обеспечения граждан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Харьков, 1992. — 19 с.
116. *Субботенко В. К.* Процедурные правоотношения в социальном обеспечении. — Томск: Томский ун-т, 1980. — 197 с.
117. *Тарасова В. А.* Юридические факты в области пенсионного обеспечения. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1974. — 108 с.
118. *Трудовое* и социальное право зарубежных стран: основные институты. Сравнительно-правовое исследование / Под ред. Э. Б. Френкель. — М.: Юристъ, 2002. — 687 с.
119. *Тучкова Э. Г.* Общие вопросы советского пенсионного права. — М., 1986. — 78 с.
120. *Умурзаков Б.* Роль и место пенсионного обеспечения в экономических отношениях людей в условиях углубления рынка // Трудовое право. — 2006. — № 7. — С. 56–60.
121. *Фогель Я. М.* Право на пенсию и его гарантии. — М.: Юридическая литература, 1972. — 170 с.
122. *Чупрова Е. В.* Проблема достойного уровня жизни в пенсионном обеспечении граждан // Адвокат. — 1999. — № 2. — С. 21–27.
123. *Чутчева О. Г.* Правове регулювання соціального захисту громадян України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2003. — 19 с.
124. *Шайхатдинов В. Ш.* Теоретические проблемы советского права социального обеспечения. — Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1986. — 157 с.
125. *Юровский Б. С.* Пенсионная реформа в Украине: Анализ нового пенсионного законодательства. — Харьков: Центр “Консульт”, 2003. — 304 с.
126. *Яценко В.* Солідарний та індивідуалістичний підходи щодо реформування пенсійної системи // Соціальний захист. — 1998. — № 8. — С. 46–60.

ЗМІСТ

Передмова	3
Навчально-тематичний план вивчення дисципліни “Право соціального забезпечення України”	5
Програмний матеріал до вивчення дисципліни “Право соціального забезпечення України”	6
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА	11
Тема 1. Поняття та організаційні форми соціального забезпечення в Україні	11
Теоретичні питання.....	11
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	11
1.1. Історія виникнення та розвитку соціального забезпечення.....	11
1.2. Концепція реформи соціального забезпечення в Україні	15
1.3. Поняття соціального забезпечення, соціального страхування і соціального захисту населення. Функції соціального забезпечення.....	22
1.4. Форми соціального забезпечення.....	24
1.5. Право людини на соціальне забезпечення та роль держави в його реалізації.....	34
<i>Питання для самоконтролю</i>	39
Тема 2. Поняття, предмет, метод і система права соціального забезпечення	40
Теоретичні питання.....	40
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	40
2.1. Поняття права соціального забезпечення.....	40
2.2. Предмет права соціального забезпечення: матеріальні, процедурні, процесуальні відносини	43
2.3. Особливості методів права соціального забезпечення.....	45
2.4. Система права соціального забезпечення. Загальні та особливі положення права соціального забезпечення.....	49

<i>Тестові завдання</i>	55
<i>Питання для самоконтролю</i>	57
Тема 3. Джерела права соціального забезпечення	58
Теоретичні питання	58
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	58
3.1. Поняття, особливості джерел права соціального забезпечення. Форма і класифікація	58
3.2. Загальна характеристика джерел права соціального забезпечення	62
3.3. Роль міжнародних договорів, угод у сфері соціального забезпечення	67
<i>Тестові завдання</i>	68
<i>Питання для самоконтролю</i>	70
Тема 4. Основні принципи права соціального забезпечення	71
Теоретичні питання	71
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	71
4.1. Поняття, система та значення основних принципів права соціального забезпечення України	71
4.2. Зміст принципів права соціального забезпечення	74
<i>Тестові завдання</i>	77
<i>Питання для самоконтролю</i>	78
Тема 5. Правовідносини із соціального забезпечення	80
Теоретичні питання	80
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	80
5.1. Поняття, загальна характеристика та види правовідносин із соціального забезпечення	80
5.2. Суб'єкти, об'єкти і зміст правовідносин із соціального забезпечення та їх загальна характеристика	83
5.3. Пенсійні правовідносини	89
5.4. Правовідносини у зв'язку з наданням натуральних видів утримання та різних соціальних послуг	91
<i>Тестові завдання</i>	93
<i>Питання для самоконтролю</i>	95

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА. ТРУДОВИЙ СТАЖ	97
Тема 6. Поняття трудового стажу, його види	97
Теоретичні питання.....	97
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарських занять	97
6.1. Поняття, значення та класифікація трудового стажу в праві соціального забезпечення.....	98
6.2. Загальний трудовий стаж	98
6.3. Спеціальний трудовий стаж, його зміст і підвиди	100
6.4. Страховий стаж, його значення і зміст.....	101
6.5. Вислуга років як особливий вид спеціального трудоного стажу.....	104
<i>Практичні завдання</i>	106
<i>Питання для самоконтролю</i>	107
Тема 7. Обчислення і підтвердження трудового стажу	108
Теоретичні питання.....	108
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	108
7.1. Обчислення трудового стажу, види та характеристика.....	108
7.2. Підтвердження трудового стажу. Докази трудового стажу	109
<i>Практичні завдання</i>	115
<i>Питання для самоконтролю</i>	116
Тема 8. Загальна характеристика пенсійної системи України	117
Теоретичні питання.....	117
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	117
8.1. Пенсійна система України та її стан на сучасному етапі	117
8.2. Поняття пенсій та їх класифікація	119
<i>Питання для самоконтролю</i>	121
Тема 9. Пенсія за віком	123
Теоретичні питання.....	123
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	123

9.1. Поняття пенсії за віком, її відмінність від інших виплат у системі соціального забезпечення	123
9.2. Пенсія за віком на пільгових підставах.....	125
9.3. Розмір пенсії за віком. Надбавки до пенсії	130
<i>Практичні завдання</i>	132
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	133
Тема 10. Пенсія по інвалідності.....	134
Теоретичні питання.....	134
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	134
10.1. Поняття пенсії по інвалідності. Інвалідність, її групи, причини, час настання та їх юридичне значення.....	134
10.2. Порядок, організація та проведення експертизи втрати працездатності.....	136
10.3. Особливості призначення пенсії по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання	140
10.4. Пенсія по інвалідності для окремих категорій громадян. Розмір пенсії по інвалідності	144
<i>Практичні завдання</i>	148
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	148
Тема 11. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника	150
Теоретичні питання.....	150
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	150
11.1. Поняття пенсії у зв'язку з втратою годувальника. Умови призначення пенсії, диференціація пенсій залежно від причини смерті годувальника.....	150
11.2. Члени сім'ї, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.....	151
11.3. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника на підставах, передбачених для сімей військовослужбовців	153
11.4. Розмір пенсії у зв'язку з втратою годувальника	155
<i>Практичні завдання</i>	156
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	156
Тема 12. Пенсія за вислугу років	158
Теоретичні питання.....	158

Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	158
12.1. Поняття та умови призначення пенсії за вислугу років.....	158
12.2. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ	160
12.3. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років державних службовців, суддів, працівників прокуратури і митних органів.....	164
12.4. Пенсійне забезпечення наукових працівників і працівників засобів масової інформації	169
12.5. Особливості пенсійного забезпечення за вислугу років окремих категорій працівників цивільної авіації та льотно-випробного складу.....	174
12.6. Пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників інших галузей народного господарства	177
<i>Практичні завдання</i>	182
<i>Питання для самоконтролю</i>	183
Тема 13. Обчислення пенсій	184
Теоретичні питання.....	184
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	184
13.1. Принципи обчислення пенсії	184
13.2. Порядок визначення заробітної плати (доходу) для обчислення пенсії	185
13.3. Порядок обчислення заробітної плати для підприємців – фізичних осіб, які обрали спрощену систему оподаткування (єдиний податок, фіксований податок, придбали спеціальний торговий патент).....	187
13.4. Виплати (доходи), що враховуються в заробітну плату (дохід) застрахованої особи для обчислення пенсії.....	189
13.5. Індикація та перерахунок раніше призначеної пенсії.....	191
<i>Практичні завдання</i>	193
<i>Питання для самоконтролю</i>	194

Тема 14. Звернення за пенсією, порядок її призначення та виплата	196
Теоретичні питання.....	196
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	196
14.1. Порядок звернення за призначенням (перерахунком) пенсії.....	196
14.2. Строки призначення (перерахунку) та виплати пенсії.....	197
14.3. Особливості виплати пенсії особам, які перебувають на повному державному утриманні.....	200
14.4. Порядок припинення та поновлення виплати пенсії...	201
<i>Практичні завдання</i>	202
<i>Питання для самоконтролю</i>	204
Тема 15. Недержавне пенсійне забезпечення	205
Теоретичні питання.....	205
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	205
15.1. Система та принципи недержавного пенсійного забезпечення.....	205
15.2. Суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення	207
15.3. Види недержавних пенсійних фондів, порядок їх створення, функціонування та органи управління.....	210
15.4. Пенсійний контракт і пенсійна схема.....	220
15.5. Види, умови та порядок пенсійних виплат недержавних пенсійних фондів.....	224
15.6. Державний нагляд і контроль у сфері недержавного пенсійного забезпечення.....	228
<i>Тестові завдання</i>	230
<i>Питання для самоконтролю</i>	232
Тема 16. Соціальні допомоги	234
Теоретичні питання.....	234
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	234
16.1. Поняття і види допомог з соціального забезпечення...	234
16.2. Види соціальних допомог сім'ям з дітьми.....	238
16.3. Умови і порядок призначення допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами.....	240

16.4. Одноразова допомога при народженні дитини	242
16.5. Порядок надання допомог по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку	246
16.6. Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми.....	248
16.7. Державна соціальна допомога інвалідам з дитинства і дітям-інвалідам та державна допомога дітям віком до 16 років, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД.....	250
16.8. Допомоги на поховання.....	255
<i>Практичні завдання</i>	258
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	260
Тема 17. Допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю...	261
Теоретичні питання.....	261
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	261
17.1. Поняття та правовий статус суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	261
17.2. Забезпечення за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності.....	263
<i>Практичні завдання</i>	269
<i>Питання для самоконтролю.....</i>	270
Тема 18. Допомоги на випадок безробіття.....	271
Теоретичні питання.....	271
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	271
18.1. Поняття допомоги на випадок безробіття та особи, що мають на неї право	271
18.2. Умови та тривалість виплати допомоги по безробіттю.....	274
18.3. Допомога у зв'язку з частковим безробіттям.....	275
18.4. Матеріальна допомога застрахованим особам у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації за направленням державної служби зайнятості.....	277

18.5. Допомога на поховання.....	278
<i>Практичні завдання</i>	278
<i>Питання для самоконтролю</i>	279
Тема 19. Забезпечення з обов’язкового соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань	280
Теоретичні питання.....	280
Методичні вказівки для підготовки студентів до семінарського заняття	280
19.1. Поняття нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання.....	280
19.2. Суб’єкти та об’єкти страхування від нещасного випадку.....	282
19.3. Соціальні послуги і виплати, які здійснюються та відшкодовуються фондом соціального страхування від нещасних випадків.....	283
19.4. Порядок відшкодування шкоди, заподіяної застрахованому ушкодженням його здоров’я.....	285
19.5. Визначення ступеня втрати працездатності потерпілим	286
19.6. Розгляд справ про страхові виплати	294
19.7. Порядок і строки проведення страхових виплат.....	296
<i>Практичні завдання</i>	298
<i>Питання для самоконтролю</i>	299
Список літератури	301

“The Right to Social Security in Ukraine” represents one of the classroom disciplines of the educational and vocational training of students in the “Science of Law” profession. The present guidance manual was developed in conformity with the curriculum designed for their training and is composed of the focal points of the classroom discipline, each of which contains methodological and technical instructions as to learning of some subject matter or other, theoretical issues, practical and test assignments, as well as gives a reference-reading list.

The book is intended for students and instructors of higher education establishments, as well as all those taking an interest in the right to and law of social security.

Навчальне видання

Вишневецька Світлана Василівна,

Новосельська Ірина Василівна

**ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
УКРАЇНИ**

*Навчально-методичний посібник
для студентів юридичних
спеціальностей*

Education publication

Vyshnovets'ka, Svitlana V.

Novosel's'ka, Iryna V.

**THE RIGHT TO AND LAW OF SOCIAL SECURITY
IN UKRAINE**

*A guidance manual
for the students of legal specialities*

Відповідальний редактор *Т. М. Коліна*

Редактор *Л. С. Тоболіч*

Коректор *Т. М. Федосенко*

Комп'ютерне верстання *Т. Г. Замура*

Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 29.05.09. Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 18,60. Обл.-вид. арк. 14,54. Наклад 1200 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»
03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.08*